

Микола Лазарович

**Політика українських
урядів 1917–1921 рр. у
сфері міжетнічних
відносин. Кн.2**

Микола Лазарович

**Політика українських урядів 1917–
1921 рр. у сфері міжетнічних
відносин. Кн.2**

FOR AUTHOR USE ONLY

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-613-9-41726-1

Copyright © Микола Лазарович

Copyright © 2019 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

Микола Лазарович

**ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ ПЕРІОДУ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921
РОКІВ У СФЕРІ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У двох книгах

Книга друга

2019

УДК 323.1(477)«1917/1921»: 311.213.6
ББК 66.3(4Укр), 5 + 63.3(4Укр)612
Л 17

Лазарович М. В.

Л 17 Політика українських урядів періоду Національно-визвольних змагань 1917–1921 років у сфері міжетнічних відносин: порівняльний аналіз : у 2-х кн. Кн. 2: Документи і матеріали.

У другій книзі, яка є документальним додатком до першої, вміщено документи та матеріали про політику українських урядів періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. щодо національних меншин.

УДК 323.1(477)«1917/1921» : 311.213.6
ББК 66.3(4Укр), 5 + 63.3(4Укр)612
Л 17

Lazarovych M. V.

L 17 The policy of Ukrainian governments during the period of the national liberation struggle of 1917–1921 in the field of interethnic relations: comparative analysis : in 2 books. Book. 2: Documents and materials.

The second book, which is a documentary supplement to the first, contains documents and materials about the policies of the Ukrainian governments during the liberation struggle of 1917–1921 in relation to national minorities.

FOR AUTHOR USE ONLY

ЗМІСТ

I. Перелік умовних скорочень

II. Вступ

III. Документи і матеріали

1. Грушевський М. Народностям України
2. Відозва Української Центральної Ради «До української людности»
3. Заклик Українського генерального військового комітету до українських вояків
4. Чисельний склад Української Центральної Ради
5. Інструктивний лист Генерального секретарства внутрішніх справ губерніальним і повітовим комісарам, губерніальним правлінням і городським управам України з наказом керуватися вказівками товариша генерального секретаря єврейських справ у питаннях єврейського релігійного життя
6. Циркуляр генерального секретаря внутрішніх справ проти погромної агітації
7. Солдатські погроми
8. Погром у м. Котельно
9. Відозва С. Петлюри проти погромів і анархії
10. До подій у м. Судилково
11. Список погромлених пунктів
12. Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію
13. Заява народного міністра єврейських справ Мойсея Зільберфарба про звільнення
14. Телефонограма Літинського повітового комісара Центральної Ради подільському губернському комісарові про збройну боротьбу селян повіту з польськими легіонерами

15. Закон Центральної Ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері
16. Доклад Народного міністерства єврейських справ до Ради Народних Міністрів про асигнування 500 000 карбованців на видання шкільних підручників для єврейських шкіл. З них 130 000 на власну єврейську друкарню для потреб Міністерства єврейських справ
17. Повідомлення Бюро інформації Генерального штабу про грабунки й бешкети польських військ
18. Кількість єврейського населення України та кількість дітей шкільного віку на 1 січня 1917 р.
19. Повідомлення начальника Ольгопільської повітової міліції подільському губернському старості про збройну сутичку селян с. Баланівка з польськими легіонерами
20. Із донесення співробітника Освідомлюючого відділу подільському губернському старості про діяльність Вінницького комітету більшовиків
21. Постанова Директорії Української Народної Республіки
22. Наказ Головного Отамана українських республіканських військ Симона Петлюри волосним, повітовим та губернським управам щодо негайного і рішучого припинення мародерства і грабежів
23. Звернення Директорії УНР до українського народу
24. Із подання прокурора Житомирського окружного суду прокуророві Київської судової палати про повстання в м. Житомирі за владу рад
25. Постанова Ради Народних Міністрів УНР про асигнування 3 000 000 карбованців для допомоги постраждалому від погромів єврейському населенню
26. Закон про відновлення національно-персональної автономії
27. Телеграма Головного отамана Армії УНР С. Петлюри до Миргородського штабу отамана Сушка про розслідування єврейського погрому на станції Ярецьки, запобігання подібним ексцесам у майбутньому та кримінальне переслідування винних

28. Наказ по Запорізькій козацькій бригаді Українського республіканського війська імені Головного отамана Петлюри
29. Закон Західно-Української Народної Республіки про мови на її території
30. Постанова про заснування окремої Слідчої комісії для проведення слідства в справі погрому 15–16 лютого 1919 року в м. Проскуріві й 17 лютого в м. Фельштині Проскурівського повіту
31. Урядове звернення Директорії УНР про недопустимість єврейських погромів в Україні, які провокують більшовики
32. Урядове звернення до українського народу
33. Лист голови Ради Народних Міністрів УНР до міністра юстиції з вимогою зробити все для того, щоб погромні злочини були негайно розслідувані, а винуваті притягнуті до відповідальності
34. Наказ Головного управління військ УНР № 259 із оголошенням наказу № 77 від 10 квітня 1919 р. про припинення погромної агітації у військових частинах
35. Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування єврейських погромів
36. Постанова Ради Народних Міністрів про боротьбу з протиеврейською погромною агітацією
37. Телеграма Головного Отамана військ УНР С. Петлюри коменданту тилу з вимогою негайно розстрілювати провокаторів, що підбурюють козаків до єврейських погромів, і повідомляти про це населення
38. Комюніке Головного Отамана Петлюри
39. Повідомлення про зустріч єврейських діячів із Головою Директорії С. Петлюрою в м. Кам'янці-Подільському
40. Подяка Орипінської єврейської громадської управи в. о. державного інспектора постачання А. Бібікові за його енергійну працю

41. Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму С. Петлюри щодо рішучої боротьби з більшовицькими провокаторами єврейських погромів
42. Глушківський Т. Стережіться провокацій! (Чому і хто нас підбиває на погроми?). – Кам'янець на Поділлю: Вид. Міністерства преси й інформ. У. Н. Р., 1919. – 8 с.
43. Наказ головного державного інспектора В. Кедровського державним інспекторам Армії УНР розгорнути найрішучішу боротьбу проти пограбувань та погромів
44. Урядове звернення 7 серпня 1919 р. до громадян та робітників-євреїв України
45. Урядове повідомлення з 15 серпня 1919 р.
46. Указ Ради Народних Міністрів Української Республіки з 18 серпня 1919 р. (Протокол засідання № 171)
47. Наказ Головної команди військ УНР Ч. 131
48. Резолюція, прийнята засіданням Єврейської соціал-демократичної партії в Кам'янці-Подільському
49. Відозва Головного отамана С. Петлюри до українських військ, спрямована проти погромних дій
50. Телеграма голови Бердичівської єврейської громадської управи Червоненкіса до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри про становище в повіті
51. Телеграма подільського губернського комісара міністрові внутрішніх справ Директорії УНР про грабежі й насильства польських легіонерів
52. Телеграма голови Управи Погребищенської єврейської громади Гарника Головному Отаманові військ УНР Петлюрі з проханням залишити для охорони міста коменданта Супруненка
53. Розповідь очевидця про погроми, безчинства і грабежі денікінців при захопленні ними м. Ніжина Чернігівської губернії і про тимчасове зайняття Ніжина червоними партизанами

54. Лист академіка В. І. Вернадського редактору газети «Приазовський край»
55. Шульги В. В. Пытка страхом
56. Лист І. Цангвіля до українського уряду
57. Повідомлення про погром, вчинений денікінцями у м. Черкасах Київської губернії
58. Лист-подяка командирові 4-ї Стрілецької бригади полковникові П. Шандрукові від єврейської міської громади Озаринців Могилівського пов.
59. Лист міністра закордонних справ УНР до міністра єврейських справ УНР
60. Лист міністра закордонних справ УНР до військового міністра УНР
61. Наказ командування армії УНР про боротьбу з протиеврейською погромною агітацією
62. Наказ командувача Окремої кінної дивізії полковника І. Омеляновича-Павленка про коректне ставлення вояків до всіх національностей Галичини та про особисту відповідальність командирів за будь-які безпорядки
63. Лист Голови Директорії УНР Симона Петлюри до міністра єврейських справ П. Красного з проханням дати роз'яснення для зарубіжних єврейських кіл щодо ситуації з єврейськими погромами в Україні
64. Розписка міністра єврейських справ УНР П. Красного про одержання 15 тисяч польських марок, пожертвованих С. Петлюрою на допомогу єврейським біженцям з України
65. Лист командувача Дієвою армією УНР до міністра закордонних справ УНР
66. Зведення № 6 Особливої наради при головнокомандувачу Збройними силами Півдня Росії «Положение на Украине к 10 марта 1921 г.» (витяги)

- 67.Звернення С. Петлюри до населення України із закликом не допускати єврейських погромів
- 68.Рапорт т.в.о. командувача дивізією генерал-хорунжого Яшніченка командувачу Армії УНР про вжиті заходи по боротьбі з погромами
- 69.3 записки Інформаційно-статистичного відділу Київської комісії Єврейського громадського комітету з оглядом подій в м. Сміла Київської губ. і Смілянському районі в 1919 – червні 1921 р.
- 70.Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про діяльність єврейського пресового бюро
- 71.Договір Жаботинський–Славинський
- 72.Звіт М. Славинського про переговори з В. Жаботинським щодо створення «жидівської жандармерії»
- 73.Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про приєднання євреїв в Україні до повстання проти більшовицької влади
- 74.Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про підготовку спеціальної літератури про українсько-єврейські відносини
- 75.Рапорт т.в.о. командувача 1-ю Запорізькою стрілецькою дивізією полковника Мазюкевича генералові Вовкові про боротьбу проти погромних акцій
- 76.Донесення підполковника Армії УНР Поготовка полковнику Садовському про захист українськими підрозділами єврейського населення м. Волочиська від погромів
- 77.Витяг із листа пана інженера Єфрема Плюща до пана М. М. Ковальчука з Відня

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ВЦКДПП	Всеукраїнський центральний комітет допомоги постраждалим від погромів
ВЧК (ЧК)	«Всероссийская чрезвычайная комиссия»
ГС	Генеральний Секретаріат
ГДА СБУ	Галузевий державний архів Служби безпеки України
Губвиконком	Губернський виконавчий комітет
Губревком	Губернський революційний комітет
ДКР	Донецько-Криворізька республіка
ЕЄЕ	Електронна єврейська енциклопедія
ЄДО	Єврейське демократичне об'єднання
ЄКГБ	Єврейський комітет громадської безпеки
ЄНП	Єврейська народна партія
ЄНР	Єврейська національна рада
ЄНС	Єврейський національний секретаріат
ЄСДРП ПЦ	Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей Ціон»
ЗОУНР	Західна Область Української Народної Республіки
ЗУНР	Західно-Українська Народна Республіка
ІПіЕНД	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
КНЦ	Київський національний центр
КДП	Конституційно-демократична партія [Росії]
КП(б)У	Комуністична партія (більшовиків) України
КТНУ	Конгрес Трудового Народу України
МЄС	Міністерство єврейських справ
МЗС	Міністерство закордонних справ
МПС	Міністерство польських справ
МРС	Міністерство російських справ
Наркомат	Народний комісаріат
Наркомвійськсправ	Народний комісаріат військових справ
Наркомос	Народний комісаріат освіти
НБСЕ	Нарада з безпеки і співробітництва в Європі
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОЄКРП	Об'єднана єврейська комуністична робітничка партія
ОЄСРП	Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія
ПВК	Польський виконавчий комітет
ПДЦ	Польська демократична централь
ПКВ	Польські кадри військові
ПКД	Польський корпус допомогівий

ПНДП	Польська національно-демократична партія
ПОВ	Польська організація війська
ППС	Польська партія соціалістична
Протофіс	Союз промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства
ПСР	Партія соціалістів-революціонерів [Росії]
РНК	Рада Народних Комісарів
РНМ	Рада Народних Міністрів
РПЦ	Російська православна церква
РСДРП(б)	Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків)
РСФРР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СДКПіЛ	Соціал-демократія Королівства Польського і Литви
СЕРП	Соціалістична єврейсько-робітничка партія
СОР	Сіоністська організація Росії
СРН	Союз російського народу
ССРП	Сіоністсько-соціалістична робітничка партія
СУАФ	Союз українських автономістів-федералістів
ТКУ	Трудовий Конгрес України
ТНСП	Трудова народно-соціалістична партія [Росії]
ТУП	Товариство українських поступовців
УАН	Українська академія наук
УАПЦ	Українська автокефальна православна церква
УГА	Українська галицька армія
УГВК	Український генеральний військовий комітет
УД	Українська Держава
УНДП	Українська національно-демократична партія
УНП	Українська народна партія
УНР	Українська Народна Республіка
УНРада	Українська Національна Рада
УНРП	Українська народно-республіканська партія
УПЛСР	Українська партія лівих соціалістів-революціонерів
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС	Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ	Українська партія соціалістів-федералістів
УРП	Українська радикальна партія
УСДП	Українська соціал-демократична партія
УСДРП	Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС	Українські січові стрільці
УТП	Українська трудова партія
УХДП	Українська хліборобсько-демократична партія

УЦР	Українська Центральна Рада
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДІАК України	Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ЦДІАЛ України	Центральний державний історичний архів України, м. Львів
ЦК	Центральний комітет

FOR AUTHOR USE ONLY

ВСТУП

Актуальність етнополітичної тематики зумовлена значущістю національних меншин в етнічній структурі багатьох держав світу, в т. ч. України, та самою специфікою етнопонаціональних відносин. Останні характеризуються здатністю регенерувати старі й спричинювати нові міжетнічні конфлікти. Особливо гостро ця проблема постала у ХХ ст. Актуальною вона є й сьогодні. Саме від результатів пошуку шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, подолання суперечностей, що час від часу виникають між етносуб'єктами, від ефективної протидії та своєчасних заходів щодо запобігання ксенофобії в суспільстві залежить доля не лише окремих осіб, а й народів. Зокрема, крайніми виявами нетолерантності в етнопонаціональній сфері стали такі акти геноциду першої половини ХХ ст., як масове знищення вірмен в Османській імперії, Голодомор 1932–1933 рр., Голокост.

Нині, згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні проживають представники понад 130 національностей і народностей, що складає 22,2% від загальної кількості громадян держави. Тому нехтування етнопонаціональним чинником, який є одним зі складників системи національної безпеки країни, може спричинити виникнення істотних проблем, оскільки спроби розіграти «етнічну карту» в Україні не припиняються з часу проголошення її незалежності. Йдеться, зокрема, про непрості українсько-російські етнополітичні відносини. Адже саме Росія впродовж століть чинила запеклий спротив становленню української державності. Апогеєм ворожості РФ до України стала розв'язана нею у 2014 р. російсько-українська війна, яка вже забрала життя понад 13 тис. осіб. При цьому країна-агресор не лише вдерлася на територію нашої країни, а й анексувала її частину – Кримський півострів, який офіційно оголосила своєю власністю.

Без критичного осмислення й узагальнення минулих етнополітичних здобутків і прорахунків та їхнього об'єктивного наукового дослідження неможливо конструктивно вирішити сучасні міжнаціональні проблеми, прогнозувати і моделювати їхній розвиток у майбутньому. Вагомим підґрунтям для такої діяльності може стати політико-правовий досвід вирішення національних проблем в Україні періоду визвольних змагань 1917–1921 рр., оскільки розгортання тогочасних революційних подій було спрямоване на досягнення соціальної справедливості та відновлення національної державності. Поліетнічність населення України передбачала вжиття заходів для забезпечення громадянських прав і свобод національних меншин, а також умов для їхньої етнокультурної самобутності та політичного розвитку. Таку діяльність послідовно здійснювали діячі Української Центральної Ради (УЦР), Другого Гетьманату, Директорії Української Народної Республіки (УНР), Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Органи української влади не лише декларували визнання прав національних меншин, їхню громадянську, етнічну й віросповідну рівноправність, а й уперше в світовій практиці гарантували їм національно-культурну автономію та представництво в уряді, вважаючи це обов'язковою умовою демократизації національних взаємовідносин.

1

Грушевський М. Народностям України

Весна 1917 року

Ми домагаємося державного права для українського народу в федерації народів Росії, широкої автономії України в її етнографічних межах, повноти політичного, культурного і національного українського життя. Але все це не має бути, не повинно бути, і не буде погрозою для інших народностей, які мешкають на Україні! Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми домагаємося для неї широкої автономії не для того, щоб тільки для себе використовувати її права. Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свободного розвитку своєї культурної і національної стихії.

Ні трохи! Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету – приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі. Ми не на те доводили права кожної народности на її національне самоозначення, незалежно від її «зрілості чи незрілості», історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розмірів, аби тепер відмовляти якій небудь народности цього права на котрій небудь з сих підстав. Ми не на те виступали проти «національного еросу», проти роздування національного шовінізму, проти принципу, що для національного успіху все дозволено, – щоб тепер самим ступити на сю дорогу.

Ми не візьмем прикладу з Угрів, котрі виступали перед Європою лицарями вільности, а у себе в Угорщині, добувши для неї державне право, завязали в неключиму неволю всі інші народности. Ми не підемо слідами Поляків, які

писали на своїм прапорі «за нашу і вашу вільність!», а сю вільність скрізь де тільки забирали перевагу, звертали против слабійших: против Українців в Галичині, проти Жидів у королівстві. Ми не будемо лицемірно називати своїми духовними вождями великих одшешдших борців за національну рівноправність і свободу і zarazом – обмежувати сю рівноправність і свободу нашим неукраїнським співгорожанам в хибно зрозумілих інтересах українства. Сього не буде!..

Ми, ті що несли прапор визволення в найтяжші часи неволі, зістанемо ся під ним і виступимо рішучо проти всякого ухиляння від тих принципів, котрі написані були на стягу українства. Будемо рішучо поборювати всякі шовіністичні течії, коли б вони стали прокидати ся перед нашого громадянства, або з провокаційними завданнями приціплювали ся йому з якої небудь сторони. Ми виступимо рішучо проти всяких заходів звернених на те, щоб порізнити нас з нашими співгорожанами иньших народностей. І ми певні, що українське громадянство, український народ, в котрого політичну розважність ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримає твердо, щиро. Оборонці української *національності* не будуть *націоналістами*...

Ми хочемо, розуміть ся, вірити, що й представники національних меньшостей України відповідно зрозуміють своє становище: підуть з свого боку на зустріч українським політичним домаганням і тим скріплять позицію оборонців прав національних меньшостей. Національний такт, зрозумінне свого власного інтересу повинен підказати їм, що в сей великий момент, коли український народ заходить ся будувати разом з своєю волею волю України як території, вони повинні бути з ним, а не стояти оподалік в нейтральній ролі сторонніх свідків, котрі чекають, чим скінчить ся отся робота, щоб відповідно до того пристати чи до централістів чи до автономістів. Ті що стануть при Українцях рішучо, отверто і сміло в сей рішучий момент, сотворять на будуче міцний духовний, сердечний звязок між українським народом і собою. Ті що будуть тримати ся оддалік або ворожо, не можуть, розуміть ся, претендувати на особливо теплі почуття і з української сторони. Але правова сторона мусить бути витримана незалежно від симпатій і антипатій.

Право національних меншостей буде забезпечене!

Білоруси там де вони живуть в меншості на українській території – наші найблизші брати, товариші нашої вікової недолі і боротьби за національне жите. Великороси – походженням чи вихованням, Поляки, котрі захочуть заховувати свою польську культуру, Жиди – найчисленніша з неукраїнських народностей України, яка з сього становища має право на нашу особливу увагу, Чехи, Молдовани, Мусульмани, й інші народности, повинні дістати – і я певен, дістануть пропорціональне представництво в наших автономних органах.

Мова їх буде прийнята в зносинах з урядами і органами самоуправи в тих округах, де сі народности становлять певний національний мінімум. Українська шкільна рада, певно, подбає про те, щоб у сих місцевостях, і взагалі, де буде відповідне число учеників тої чи іншої народности, вони мали змогу вчити ся на своїй рідній мові. Всі сі національні чи релігійні групи матимуть право закладати свої культурні і релігійні товариства і установи і діставати для них підмоги з автономного скарбу України, і т. ин.

Все се в загальних рисах намітить комітет для вироблення автономного статуту України, організований по директивам З'їзду, з участю представників всіх головніших народностей України в найблизшій часі. Українському громадянству, до того часу особливо, належить пильно вистерігати ся всього, що розминаєть ся з принципом права не українських народностей України, всього що може затрівожити їх що до дальшого становища на Україні, що до повноправности і рівноправности, культурних і національних прав і їх пошановання з української сторони.

Всякі прояви українського шовінізму, виключности, нетолеранції супроти інших народностей не симпатичні й небажані взагалі коли б то не було. Тепер же, в нинішніх обставинах, коли так треба такту і розваги, порозуміння і солідарности для осягнення великої мети, – вони недопустимі зовсім. Їх треба попросту признати національним злочинством і виступати проти них з усею рішучістю.

Грушевський М. Вільна Україна. Нью-Йорк : Укр. друк. і вид. спілка, 1918. С. 17–21.

**Відозва Української Центральної Ради
«До української людности»**

Березень 1917 року

«Громадяни!

Всього місяць, як зійшло нам сонце волі. Пригріло й широко розгорнулося народне життя й скрізь кипить робота на добро рідного краю. Радіючи, поспішає кожна чесна людина, щоб і своїх рук до тієї роботи доложити.

Та не всі радіють волею. Є такі, що їм вона багато вадить. Темні сили, що за старих порядків смоктали вашу кров, не сплять. Вони тільки притаїлися й чекають, поки їхнє прийде. Ці вовки прибралися в овечу шкуру, але вони вже й тепер показують свою вовчу думку й свій вовчий зуб. Вони сіють непевні поголоски, ширять брехливі чутки, закликають до насильства. Нишком серед ночі гострять ніж на брата.

Вони кажуть вам, браття, на Великдень узяти хреста й з хрестом у руках чинити грабїж та розбїй іменем Христа, який велів усіх людей любити. **Вони кличуть проливати кров таких як ми людей, наших братів.** Підшиваючись під дорогу нам волю, **вони підбехтують вас на сусідів – закликають до погромів.** «Нема гріха в крові німецькій, не буде теж і в крові жидівській» – Оцим огидним закликком сквернять вони велике християнське свято наше.

Люде добрі! Громадяни!

Хай по їхньому не буде. Не йміть віри цим вовкам в овечій шкурі. Не слухайте їх брехонь та підмов. Вони хочуть серед нас кинути вогонь ненависти, щоб видерти в нас волю й долю нашу та знов вернути своє панство. Коли ми встанемо один на одного, прийде наш ворог лютий, старі порядки, і знову убере нас у те ярмо, яке ми скинули. Цього тільки й хочуть оті люди, що іменем Христа кличуть нас на розбїй, на зваду й на кров.

Браття!

Стережіться цих лихих людей. Не дайте їм вернути давнє лихо. Не слухайте облєсливих їхніх слів. Голос у них янгольський, та чортову думку таять вони в чорних душах. Скиньмо ж усяку полуду з очей своїх і скажїм цим чорним душам:

Гетьте зі своїми брєхнями! Не на те взяли ми волю, щоб рїзатись та розбивати, а на те, щоб усім людям на нашїй землі стало жити краще. І хто підмовлятиме нас на лихо, відповімо їм словами Шевченка:

«Схаменїться, будьте люде,
Бо лихо вам буде!»

Українська Центральна Рада

Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. Торонто : Накладом «5-ї станицї Союзу бувших укр. вояків», 1952. С. 142–143.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Заклик Українського генерального військового комітету
до українських вояків**

14 липня 1917 року

У Києві поширюються чутки, що провокатори та слуги старого царського ладу підмовляють Українців-салдатів до різних бешкетів. Поширюються чутки, що ці пройдисвіти підбурюють темних людей навіть розігнати Центральну Українську Раду і Український Генеральний Комітет і захопити владу у свої руки. Ці пройдисвіти сіють баламутство серед людей, викликають неспокій і не дають Центральній Раді і Генеральному Комітетові працювати на користь України.

Генеральний Комітет звертає увагу на зрадливу й небезпечну агітацію, яку ведуть темні сили. Комітет закликає українських салдатів і офіцерів стояти на сторожі революції і порядку на Україні, не допускаючи, щоб довго очікувана й довгими жертвами здобута свобода України була захмарена темними силами, всякими пройдисвітами.

Голова Генерального Українського Військового Комітету Симон Петлюра.

Статів М. Заходи уряду і провідних сил України проти погромництва. *Правничий Вісник.* 1970–1971. Кн. 3. С. 42–43.

Чисельний склад Української Центральної Ради

8 серпня 1917 року

Ч.	Члени Центральної Ради	Повинно бути всіх членів	Скільки обрано	Скільки присутніх
1.	Від Національного з'їзду 6–8 квітня біжучого року	3	3	2
2.	Від Всеукраїнської ради селянських депутатів	212	149	92
3.	Від Всеукраїнської ради військових депутатів	132	132	100
4.	Від Всеукраїнської ради робітничих депутатів	100	100	80
5.	[Від] Українського військового генерального комітету	26	26	15
6.	Від губерній великих міст та колоній	81	67	8
7.	Від політичних партій	20	10	8
8.	Від професійних, просвітніх та економічних організацій	16	16	9
9.	Від національних меншостей на Україні			
	а) від російських соціал-демократів	20	17	17
	б) від російських соціал-революціонерів	20	18	18
	в) від партії народної свободи	10	9	2
	г) від партії «народных социалистов»	4	4	4
	д) від «совета рабочих и солдатских депутатов»	50	31	31
	<i>Польські партії:</i>			
	є) від Демократичного централу	5	3	3
	ж) від соціал-демократів польських	4	1	1
	з) від Польської соціалістичної партії (лівиця)	7	7	7
	і) від польських соціал-демократів (PPS)	4	–	–

Ч.	Члени Центральної Ради	Повинно бути всіх членів	Скільки обрано	Скільки присутніх
	<i>Єврейські партії:</i>			
	к) від «Бунду»	13	13	13
	л) від «Поалей Ціону»	9	9	9
	м) від сіоністів	13	13	13
	н) від Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії	13	13	13
	о) від Єврейського демократичного об'єднання	2	2	2
	п) від громадських організацій	10		
	р) від молдаванів	4		
	с) від німців	3		
	т) від татар	3		
	у) від білорусів, чехів, греків, болгар та менонітів по одному	5		
	ф) запасних місць	9		
	Усіх	798	643	447

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р.
/ упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівн.) та ін. К. : Наук. думка, 1996. С. 233.

**Інструктивний лист Генерального секретарства внутрішніх справ
губерніальним і повітовим комісарам, губерніальним правлінням
і городським управам України з наказом керуватися вказівками
товариша генерального секретаря єврейських справ у питаннях
єврейського релігійного життя**

10 жовтня 1917 року

Генеральний Секретаріат України.
Секретарство Внутрішніх справ.
Віділ загальних справ.
Губерніальним і повітовим комісарам,
Губерніальним правлінням і городським управам України.

З огляду на отворення згідно з Інструкцією Тимчасового Уряду від 4 серпня сего року в складі Генерального Секретаріату осібного уряду Товариша Генерального Секретаря єврейських справ, Секретарство Внутрішніх Справ доручає Вам на дальше у всіх справах, які відносяться до єврейських товариств (стаття 797 тому IX Свода Законів вид[ання] 1899 року) з осібно по справах Коробочного Збору, передбачених 816 статтею того ж тому і Додатку до неї і Приміткою 2-ою до 95 статті Городового Положення 11-го червня 1892 року, як також по справах про раввінів (стаття 1322 т. XI Свода Законів вид[ання] 1886 р. і Інструкція про вибрання раввінів, опублікована в Собраніи Узаконений и Распоряжений Правительства за 1902 р., № 9, ст. 95) руководитися вказівками Товариша Генерального Секретаря єврейських справ, до котрого на лежить у відповідних випадках звертатися.

Товариш Генерального Секретаря Внутрішніх справ [Л. Абрамович]
Зав. Директора Відділу Загальних справ
Діловод [нідпис]
Копія

ЦДАВО України. Ф. 1854. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

**Циркуляр генерального секретаря внутрішніх справ
проти погромної агітації**

20 жовтня 1917 року

Генеральний Секретаріат України.

Генеральний Секретаріат Внутрішніх Справ.

Секція адміністративних і політичних справ.

Число 1679.

Київ, дня 20 жовтня 1917 року. Пильне. Обіжник.

До Пп. Губерніяльних і повітових комісарів.

В останнім часі до Секретаріату Внутрішніх Справ надходять вісти про те, що темні елементи переводять агітацію серед юрби, зокрема під час ярмарків, на базарах і на інших місцях скупчення людей. При цьому трапляються випадки, що така агітація приводила до погрому крамниць, приватних помешкань, льохів і таке інше.

Від органів місцевої влади, в особах губерніяльних і повітових комісарів, вимагається зробити розпорядження, щоб у базарні і святкові дні, як також у ярмаркові дні, зміцнювати відділи кінної і пішої міліції і звертатися треба міліціонерам за підмогою до військових стеж. Начальники міліції, в розпорядженні яких є міська і повітова міліція, мусять вжити заходів проти того, до користування зброєю включно проти порушення ладу й спокою населення.

Особи, що провадитимуть погромну агітацію, повинні бути арештовані і допроваджені до розпорядження судової влади.

Генеральний Секретар Внутрішніх Справ В. Винниченко.

Директор адміністративного політичного відділу [підпис]

Старів М. Заходи уряду і провідних сил України проти погромництва. *Правничий Вісник.* – 1970–1971. Кн. 3. С. 35–36.

Солдатські погроми

30 жовтня 1917 року

«Каждый день приходят известия о новых еврейских погромах. Каждый день мы получаем новые печальные сообщения о безчинствах. И одно бросается при этом в глаза: всюду погромы начинаются одинаково и всюду они проходят при одних и тех-же обстоятельствах; всюду предлогом являются дороговизна и спекуляция; всюду погромы начинают солдаты, обыкновенно те, которые уклоняются от фронта, всюду милиция не вмешивается, или-же смешивается с толпой громил – с местными мешчанами и окрестными крестьянами, приходящими с пустыми мешками, чтобы унести награбленное домой. И еще одно: местные демократические органы не в состоянии словами вразумления приостановить погромы; никто их не слушает, а иногда их представителей даже избивают, как защитников «жидов».

Старая, знакомая картина, – на лицо и старая, знакомая черта: погромная агитация ведется открыто, у всех на глазах; назначается заранее день погрома, а после погрома грабители безнаказанно разгуливают и продолжают угрожать. И еще одна старая черта: стоит только серьезно, с оружием в руках выступить против погромщиков, как разнузданная банда грабителей разбежится.

И так всюду. Как будто заранее сговорились, как будто всеми этими анархическими и разбойничьими выступлениями руководила-бы одна рука»...

Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. Берлин : Ostjüdisches historisches archiv, 1923. С. 186.

Погром у м. Котельно
(Волинь)

15 листопада 1917 року

*Получено секр. по евр. делам
15-го ноября 1917 г., № 81*

«Господину Генеральному Секретарю по еврейским делам,
Доктору М. Зильберфарбу.

Уполномоченных еврейского населения
м. Котельни, Житомирского уезда,
Берко Мошковича Трохмана и
Шлемы Иосифовича Гутмана

Прошение.

За последнее время в м. Котельне, Житомирского уезда, сильно развилось пьянство и возбуждение местных крестьян к учинению погромов над еврейским населением. Шайки молодых крестьянских парней посреди белаго дня ходят по мануфактурным и другим еврейским лавкам и грабят товары, а местная милиция, чувствуя себя против этих грабителей бессильной, бездействует. Дошло уже до того, что крестьянское население открыто говорит, что не только имущество евреев может и должно быть от них отобрано, но что и сами они находятся вне закона, и с ними можно сделать, что угодно, так что погром с убийствами предвидится на днях.

Мы обращались к Житомирскому Уездному Комиссару, а также к Волинскому Губернскому Комиссару, прося о защите, но Уездный Комиссар только раз прислал войска для предупреждения погрома в ярмарочный день, а на следующий день солдаты ушли, и мы опять остались беззащитными. Главным образом плохо то, что против сильно развитого у нас пьянства надлежащая меры не принимаются, а раз пьянство не искоренено, то погромы и грабежи неминуемы.

А потому мы обращаемся с настоящею всепокорнейшею просьбой к Вам, как к Генеральному Секретарю Центральной Рады, пользующейся большим

авторитетом у крестьян нашей местности, о принятии мер к прекращению грабежей наших имуществ и о предупреждении готовящегося генерального, со всеми атрибутами, еврейского погрома. Какія меры принять мы, конечно, указывать не можем, но первым средством, по нашему мнению, было бы предписание Центральной Рады на имя волостного крестьянского начальства о недопущении никаких насильств против евреев и их имущества и о принятии строгих мер к искоренению пьянства в нашем местечке».

Подписи: Берко Трохман,
Ш. Гутман.

Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. Берлин : Ostjüdisches historisches archiv, 1923. С. 192–193.

FOR AUTHOR USE ONLY

Відозва С. Петлюри проти погромів і анархії

Листопад 1917 року

«Я, в качестве генерального секретаря по войсковым делам в Украинской Народной Республике, призываю всех вас, мои товарищи и друзья, в настоящее время к общей дружной работе. Будьте организованы и объединены – все за одного и одни за всех. Наше войско молодо, оно только становится на ноги, и вы своей дисциплинированностью докажете, что являетесь славными потомками наших великих предков.

Все, как один, станьте вокруг Центральной Рады и ея Генерального Секретариата. Не допускайте погромов и беспорядков, ибо если вы допустите их, вы позором покроете славное имя украинского войска. Никакие погромы не должны быть допущены на нашей земле. Я уже вызвал украинские полки и дивизии, чтобы охранять порядок на Украине. Одновременно с этим я украинизирую различные части в тылу: запасные полки пехоты и кавалерии, артиллерийские дружины, саперов и другие батальоны, с целью иметь возможно больше своих частей. Войска будут размещены по всей Украине, по всем железнодорожным линиям и дорогам, дабы покончить с безчинствами и погромами.

Знайте, что все это я делаю по уполномочію нашего правительства, правительства Украинской Народной Республики. Я несу ответственность перед Центральной Радой, перед Генеральным Секретариатом и перед всем населением за спокойствие в нашем крае, но я эту ответственность могу нести только тогда, если я буду опираться на вас, украинские солдаты».

Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. С. 217–218.

До подій у м. Судилково
(Волинь)

13 грудня 1917 року

Получено секр. по евр. делам
13-го декабря 1917 г., вход. № 293.

«В Главный Секретариат по еврейским делам.

Уполномоченный еврейского общества
м. Судилкова, Изяславльскаго уезда,
Волинск. губ., гласный волостного
самоуправления, Самуил Финкельштейн.

Анархія все более захватывает наш край. В особенно тяжелом положеніи оказывается еврейское населеніе. Лица в солдатской форме грабят и громят, и поджигают. Переживаемые ужасы неописуемы. Солдаты, расположенные в этой местности, именуя себя «большевиками», творят эти ужасы и увеличивают анархію и грабежи. «Это не наше, мы не украинцы» – вот что ими руководит. Просим помочь. Если возможно послать хотя бы 10 солдат, людей верных, то удалось бы водворить порядок.

Расходы для 10-ти человек еврейское общество взяло-бы на себя. Кроме того эти солдаты могли-бы помочь местному самоуправленію и уменьшить анархію.

Необходимо немедленно принять меры.

Гласный Судилковскаго волостного самоуправленія
Самуил Финкельштейн».

13-го декабря 1917 г.

Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. Берлин : Ostjudisches historisches archiv, 1923. С. 196–197.

Список погромленных пунктов

Вересень – грудень 1917 року

Вот перечень тех пунктов – около 60, – в коих зарегистрированы прессой и по данным архива Министерства по еврейским делам погромные эксцессы от середины сентября до конца декабря 1917 г.

Кіевская губернія.

Виноград (13-го ноября).
 Володарка (осенью).
 Дашев (28-го ноября).
 Жашков (20-го октября).
 Жарница (14-го ноября).
 Животов (7-го ноября).
 Иванков (4-го и 12-го ноября).
 Ильинец (начало ноября).
 Канев (6-го ноября).
 Корнин (16-го ноября).
 Макаров (21-го ноября).
 Монастырище (19-го ноября).
 Погребище (17-го октября).
 Ракитно (14-го декабря).
 Сквиря (23-го октября).
 Ст. Слободка (13-го декабря).
 Ставище (17-го октября).
 Тальное (12-го декабря).
 Тараща (17-го декабря).
 Торговец (10-го и 18-го декабря).
 Умань (25-го ноября).

Волынская губернія.

Аннополь (30-го ноября).

Варковичи (9-го декабря).
 Веледник (12-го декабря).
 Вышгородок (2-го декабря).
 Грицев (21-го сентября).
 Дубно (12-го декабря).
 Заславль (30-го ноября).
 Котельно (начало ноября).
 Кременец (15-го декабря).
 Купель (5-го и 10-го декабря).
 Мирополь (1-го декабря).
 Овруч (16-го декабря).
 Олыка (27-го ноября).
 Острог (30-го ноября).
 Полонное (26-го ноября).
 Сандомир (19-го декабря).
 Судилков (середина декабря).
 Теофиполь (11-го и 17-го декабря).

Подольская губернія.

Гайсин (20-го октября).
 Голованевск (18-го декабря).
 Деражня (1-го декабря).
 Дзыговка (начало декабря).
 Единец (29-го ноября).

В этот перечень включены также и те пункты, где эксцессы не приняли серьезного характера и выразились только в массовом ограблении еврейских лавок или домов. Имеется также ряд пострадавших пунктов, о которых нет точных сведений, как Томашполь (Волынской губ.), Ивангород (Подольской

губ.), Дзыговка (Нодольской губ.) и другіе. Но помимо перечисленных имелся ряд мест, находившихся на самом пороге погрома и переживших весь ужас его ожидания, как например Винница, Славута, Тараца. В последнем пункте погром уже было начался, но дальнейшей рост его был предотвращен, благодаря еврейской дружине. Среди пунктов, живших под страхом погрома, были даже такіе крупные центры, как Одесса, Харьков, Кременчуг и другіе.

Список этот далеко не полный, так как не все пункты удалось зарегистрировать.

Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / вступ. ст. С. М. Дубнова. Берлин : Ostjüdisches historisches archiv, 1923. С. 205–206.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Закон Центральної Ради
про національно-персональну автономію**

9 січня 1918 року

Ст. 1. Кожна з населюючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народньої Республіки. Це є невіднімане право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Ст. 2. Населюючим територію УНР. націям – великоруській, єврейській і польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального суду про те поступить заява від кожної нації з окрема, підписана не менш як 10 тис. громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту УНР.

Ст. 3. Для здійснення зазначеного в ст. 1 права громадяни УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний союз. Членам кожного Національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають Національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний Національний кадастр, так і виключення з нього з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

Ст. 4. Національний союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно установлюється в порядкуві, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Національному союзу виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадянськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного союзу (ст. 9), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

Ст. 5. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного союзу.

Ст. 6. Національний союз установлює свій щорічний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; за своєю відповідальністю робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного союзу.

Ст. 7. Обсяг справ, належних до компетенції Національного союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного союзу, належать до розгляду, ствердження Установчими зборами УНР або її парламенту.

Примітка: Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між Національними установчими зборами і Установчими зборами УНР, або її парламентом, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих зборів УНР або її парламенту.

Ст. 8. Національні установчі збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим дійшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложеним принципу пропорціонального представництва.

Ст. 9. Органи Національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного союзу є Національні збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в ст. 8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна рада, котра обирається Національними зборами і перед ними відповідає.

Ст. 10. Усі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного союзу, з одного боку, та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних союзів, з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

Голова Української Центральної Ради *М. Грушевський*
Секретар Української Центральної Ради *Онацький*
Затвердив в. о. генерального писаря *Мірний*

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівн.) та ін. К. : Наук. думка, 1997. С. 99–101.

**Заява народного міністра єврейських справ
Мойсея Зільберфарба про звільнення**

Київ, 16 січня 1918 року

Народний Міністр Єврейських Справ
Г[осподину] Председателю
Украинской Центральной Рады

Многоуважаемый Михаил Сергеевич!

Без ведома и согласия Центральной Рады и Совета Министров в Киеве введено, по-видимому, осадное положение. В моем присутствии произведены в здании парламента свободной Украинской Республики аресты некоторых членов Центральной Рады, причем мне не известны ни мотивы этих арестов, ни их основания.

Считая для себя невозможным нести ответственность за создавшееся положение, прошу Вас принять заявление мое об отставке, каковое не откажите донести до сведения Центральной Рады. Примите уверения в моём уважении и преданности Вам.

Народный Министр по Еврейским Дела
Подписан:

М Зильберфарб

Батанова Т. До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ. *Пам'ятки : археограф. щорічник.* 2010. Т. 11. С. 183.

**Телефонограма Літниського повітового комісара Центральної Ради
подільському губернському комісарові про збройну боротьбу
селян повіту з польськими легіонерами***

19 березня 1918 року

Уже второй день до меня доходят с Черного шляха слухи о том, что самочинные отряды поляков, называющие себя польскими легионерами, в Улановской, Терешпольской, Старосинявской и Хмельникской волостях производят реквизиции и расстреливают тех, кто не подчиняется им. 3 (16) марта с. г. комендант польских войск в Старой Синяве, не согласовав ни со мной, ни с другими представителями украинской власти, арестовал весь состав Старосинявской волостной управы и других лиц и предал их военно-полевому суду за то, что они не доставили польскому войску фураж и что в феврале этого года разоружили какого-то легионера Пребинского, который вез с собой 29 винтовок. В той же Синяве комендантом польских войск изданы приказы о сдаче населением оружия. Население исполнить это не желает, и на этой почве возникли недоразумения. Я сам во время тех насилий, которые совершали поляки по селам, не имею морального права требовать, чтобы население отдавало оружие полякам. 5 (18) марта польский полковник Дембицкий передал мне из Старой Синявы телефонограмму, чтобы я прибыл в Старую Синяву для переговоров и для устранения недоразумений между польскими войсками и населением. Я заявил, что польские войска должны были прислать своего представителя ко мне, чтобы достичь взаимопонимания, а требовать меня к себе теперь, когда они уже сотворили зло – поздно; одновременно начальник участковой милиции Вегеров из Терешполя сообщил мне, что в отрядах поляков имеется человек сорок, вооруженных пулеметами и

* Польські легіони – добровольчі військові частини, створені за ініціативи Ю. Пілсудського в складі австро-угорської армії з метою боротьби за відновлення незалежності Польщі. Під час окупації України німецькими та австро-угорськими військами зайняли, за згодою окупантів, ряд районів Правобережжя, де вдавалися до грабежу, терору і насильства над місцевим населенням.

винтовками. Вечером 4 (17) марта прибыли в с. Митинцы и начали забирать лошадей и хлеб, награбленные во время разгрома экономии Митинецкой стрыняны [так у документі. – Авт.]. Крестьяне Митинец, объединившись с крестьянами Маркушей, Рыбчинец, Качановки и Войтовиц, учинили вооруженное нападение на поляков и после боя с человеческими жертвами отобрали лошадей и один пулемет. 5 (18) марта днем к полякам подспела помощь – артиллерия с пулеметами, поляки подступили к Качановке, обстреляли село из пулеметов и орудий. Село сгорело. Крестьяне вооружаются далее, чтобы дать отпор полякам. Женщины и дети бегут к Хмельнику. Продовольствия и домов для них нет.

6 (19) марта

Литинский уездный комиссар Бачинский

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. И. К. Рыбалка. К. : Наук. думка, 1967. С. 59.

15
**Закон Центральної Ради
про запровадження української мови
у банківській і торговій сфері***

24 березня 1918 року

Центральна Рада ухвалила:

1. Всякого рода написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною українською мовою, окрім інших мов (коли б такими мовами ті написи були написані); при тім написи українською мовою мають бути на основній часті всього напису, на чільнім місці.

2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів, виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи.

3. По всіх торговельно-промислових, банкових і т. п. закладах і конторах, які зобов'язані давати публічні справоздання, мовою в діловодстві має бути державна українська.

4. Губерніальні, повітові і міські комісари чи заміняючі їх установи та особи мають видати обов'язкові, на підставі цього закону, постанови, даючи на виконання означеного в § 1 термін від 2–3 тижнів, на виконання означеного в § 2, 3 – до 3 місяців, і караючи ламання цих постанов в перший раз пенею в 1 тис. руб., а при неоплатності – арештом до 2 місяців, в 2-м разі – пенею 3 тис. руб. з заміною при неоплатності арештом до 3 місяців.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівн.) та ін. К. : Наук. думка, 1997. С. 229.

* У виданні «Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів» означений закон ідентифіковано як «Закон Української Центральної Ради про державну мову».

**Доклад Народного міністерства єврейських справ
до Ради Народних Міністрів про асигнування 500 000
карбованців на видання шкільних підручників для
єврейських шкіл. З них 130 000 на власну єврейську
друкарню для потреб Міністерства єврейських справ**

10 квітня 1918 року

Центральна Рада ухвалила Закон про асигнування п'ятисот тисяч карбованців Народному Міністерству Єврейських Справ на видання шкільних підручників на 1918 рік. [10 квітня 1918 р.]

I. Асигнувати п'ятсот тисяч карбованців у розпорядження Народного Міністерства Єврейських Справ на утворення оборотного фонду для видання шкільних підручників. Ці гроші в мірі асигнування повинні бути зараховані в спеціальні засоби Міністерства Єврейських Справ.

Пояснююча записка [Народного Міністерства Єврейських Справ]

Народне Міністерство Єврейських Справ, піклуючись про освіту народу і про перебудування вже існуючих початкових і середніх кіл на нових підвалинах, зустрічає в своїй роботі велику перешкоду в тому, що бракують відповідні підручники і шкільне знаряддя (мапи, картини і інші).

На Україні є приблизно 225 000 єврейських дітей віку від 7 до 11 літ. Коло 75 000 з них навчаються в початкових школах; більш як 15 000 одержують освіту в єврейських середніх школах, а коло 5000 в так званих каззон[н]их єврейських школах, які Міністерство гадає переформувати у вищі початкові школи. Ці школи в своїй більшості були русифіцировані. Вони мусять перейти на мову єврейського народу і бути пристосовані до його побуту в Українській Державі. Без відповідної підручної книги це завдання не може бути переведено. Народне Міністерство Єврейських Справ гадає, що для потреб єврейських початкових шкіл на шкільний рік 1918–19 найменш необхідно 100 000 примірників ріжних підручників на що потрібна сума в 200 000 карб. Для середніх і вищих початкових шкіл – 40 000 на 120 000 карб. На шкільне знаряддя для шкіл всіх типів потрібно не менш 50 000 карб. Разом для

початкових і серед. шкіл підручників і зняряддя на 370 000 карб. Забезпечити єврейські школи цими підручниками треба не гаючи і своєчасно; ці підручники мусят бути якомога дешевше і доступніше для широких мас єврейської людности.

Але при цілковитій відсутності відповідних єврейських друкарень ця справа не може успішно і своєчасно провадитися, а тому Міністерство вважає необхідним закладати власну єврейську друкарню. Улаштування цієї друкарні вийде в 130 000 карб[ованців]. – При чому Міністерство зауважує, що ця друкарня має взагалі обслуговувати Міністерство в його видавничій діяльності.

Батанова Т. До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ. *Пам'ятки : археограф. щорічник.* 2010. Т. 11. С. 183–184.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Повідомлення Бюро інформації Генерального штабу
про грабунки й бешкети польських військ**

14 квітня 1918 року

Апреля 14. Возле Немирова на Подолье польские войска сожгли четыре села за то, что крестьяне обезоружили 60 польских жолнеров, которые производили самочинно реквизицию.

Апреля 14. На Киевщине в Тарашанском уезде польские войска самочинно реквизируют все имущество, что вызывает страшное возмущение среди крестьян.

Председатель бюро народного
сообщения Укр. ген. штаба [*подпись*]
Заведующий неофициальной частью сотник [*подпись*]

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. И. К. Рыбалка. К. : Наук. думка, 1967. С. 119.

**Кількість єврейського населення України
та кількість дітей шкільного віку
на 1 січня 1917 р.**

До 29 квітня 1918 року

Міністерство Єврейських Справ УНР
Департамент загальних справ.
Інформаційний відділ.

**Чорнові статистичні дані попечителів учбових округів
про чисельність єврейського населення по губерніях
України і дітей шкільного віку на 1 січня 1917 року.**

*Таблиця
Кількість єврейського населення України
та кількість дітей шкільного віку
по губерніях (в тисячах)*

Губернії	За Всеросійським переписом 1897 р.			За розрахунком на 1 січня 1917 р.		
	Загальне	Єврейське	% євр[ей]ів	Євр[ейське] насел[ення]	Діти 7–11 років, хлопч[и]ки	Діти 7–11 років, дів[чатка]
Київська	3.559,2	433,7	12,2	578,3	27.760	30.070
Подольська	3.018,3	370,6	12,3	494,1	23.720	25.690
Волинська	2.989,5	395,8	13,2	527,7	25.330	27.440
Чернігівська	2.297,9	114,5	5,0	152,7	7.330	7.940
Полтавська	2.778,1	110,9	4,0	147,9	7.100	7.690
Єкатеринославська	2.113,7	101,1	4,8	134,8	6.470	7.010
Херсонська	2.733,6	339,9	12,4	453,2	21.790	23,570
Харківська	2.492,3	13,9	0,55	27,8*	1.340	1.440
Таврійська. (3) повіти	901,1	32,0	3,5	64,0*	3.070	3.330
Холмська	877,0	115,0	13,1	135,2**	6.500	7.020
Всього	23.760,7	2.027,4	8,5	2.715,7	130.370	141.200

* Єврейське населення Харківської та 3 повітів Таврійської губернії подвоїлося порівняно з переписом 1897 р.

** Дані щодо Холмської губернії станом на 1 січня 1909 р.

Батанова Т. До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ. *Пам'ятки : археограф. щорічник.* 2010. Т. 11. С. 182.

**Повідомлення начальника Ольгопільської повітової міліції
подільському губернському старості про збройну сутичку
селян с. Баланівка з польськими легіонерами**

27 травня 1918 року

20 марта этого года в с. Балановке польскими легионерами сожжено 28 домов со всем имуществом местных крестьян.

Дознанием установлено, что пожар этот возник при таких обстоятельствах. 20 марта через с. Балановку проезжал отряд польских легионеров и объявил крестьянам снести все оружие и выдать всех зачинщиков [разгрома] имений графини Потоцкой, но крестьяне оружия не снесли, а несколько местных разбойников начали стрелять в легионеров и убили двух. Легионеры, в свою очередь, начали стрелять по крестьянам и также убили двух крестьян, а наконец, чтобы отомстить крестьянам за стрельбу, подожгли дома, отчего и сгорело 28 домов крестьян: Дементия Бучака, Петра Фартушняка, Ивана Фартушняка, Захария Фартушняка, Рогора Поворозного, Николая Кучерука, Ивана Кузенко, Якова Гатала, Романа Омельченко, Сафрона Бѣги, Лариона Спигая, Кифора Спигая, Марии Спигаевой, Семена Савченко, Федота Спигая, Никиты Савченко, Харитона Дзисяка, Захария Бомбика, Федора Бомб[и]ка, Марка Драговоза, Терентия Покройнюка, Стефаниды Маляровой, Терентия Кукурузы, Анны Луцковой, Марка Кохановского, Павла Гробового, Трифона Назарченко и Лукаша Поворозника. Ущерб этим пожаром нанесен в целом на 19 850 руб.

Произведенное по этому делу дознание начальником милиции 6-й части Ольгопольского уезда отослано к товарищу прокурора по 2-й части Винницкого окружного суда 24 мая этого года под № 1947.

О вышеизложенном сообщая для сведения.

Начальник Ольгопольской уездной милиции
штаб-ротмистр [подпись]

Секретарь [подпись]

Делопроизводитель [подпись]

Верно:

Помощник управляющего [*подпись*]

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. И. К. Рыбалка. К. : Наук. думка, 1967. С. 167–168.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Из донесения співробітника Освідомлюючого відділу
подільському губернському старості про діяльність
Вінницького комітету більшовиків**

Жовтень 1918 року

Гор. Винница в настоящее время насчитывает до 100 000 жителей большинство из коих евреи, как например, в 1-м Вартовом районе из 8 000 жителей 25 000 евреев. Винница из себя представляет центр агитации и бандитизма. С этим злом, насколько есть возможность, борется варта, а теперь особенно энергично взялся за это дело начальник уголовно-розыскного отделения, хотя последнее еще окончательно не сорганизовалось. Причиной этому служит неимение удобного помещения. Уголовно-розыскное отделение помещается в двух маленьких комнатах и, несмотря на неоднократные просьбы начальника к местной администрации (к старосте и городской управе), мер к улучшению не принимается.

Большевистская организация в городе Виннице очень сильна. Несмотря на короткий срок существования последней – всего около месяца, как в каждой деревне уезда уже сорганизованы комитеты и выяснено количество оружия.

Во главе Винницкой организации стоит все семейство еврея Натансона, по кличке «Бугов» (против ворот собора в доме бывших казарм 1-й части, во дворе). Сын Натансона, кроме большевистского комитета, входит как служащий в типографские и редакционные союзы. Затем студент Тарноградский – местопребывание скрывает, хотя часто его видят в городе, потом по кличке «Яровой» – Григорий Дмитриевич Яропуд и, наконец, по кличке «Мельников» и «Темник» и еще два матроса. Фамилии последних выясняются.

Винницкая организация имеет несколько конспиративных квартир...

Винницкая организация самая опасная в губернии, к ней уже примкнули две охранные сотни, в которых организаторами являются бывшие учителя. Здесь находится и большевистский оперативный штаб. В первую очередь

ставится вопрос об уничтожении командного состава и штаба украинцев, затем командного состава немцев, австрийцев и их штабов.

О неблагонадежности сотен говорил адъютант коменданта Романов. Активные действия их должны в недалеком будущем обнаружиться. Так, один из агентов подслушал в городе такой разговор солдата: «Сегодня или завтра за городом будем рыть окопы». Окружающие спрашивают, для кого же это? Солдат говорит: «Будем мадьяр бить. Наш командир полка и командир батальона великороссы, они говорят: подготовим австрийских, русских и вместе ударим» (заявление агента прилагается). Слышанное агентом отчасти подтверждается заявлениями эконома графа Грохольского, которому пришлось проезжать по лесной тропинке Нетричанского леса и видеть в одном месте двух вооруженных солдат, а затем далее еще несколько человек, тоже вооруженных, как бы на разведке.

Странным кажется то, что в Винницком большевистском комитете участвуют мадьяры, которые имеют связь с Москвой. На днях в Винницу приехал один мадьяр с московским паспортом. Две ночи он переночевал у «Ярового», а теперь перебрался на хутора к матросу. В организации это очень важное лицо. Фамилия его выясняется. Наружность такова: рост средний, корявый, за левым ухом нарост, брюнет, бороду бреет, усы подстрижены, худощавый; пиджак черный, брюки в сапоги, русского полотна рубашка, воротник и накладка вышиты. Денег при себе имеет очень много. Человек он осторожный и весьма хитрый. Этот мадьяр посещает австрийские войска.

Из Москвы приехал еще какой-то комиссар большевиков, по наружности солдат. В Винницком комитете он известен и пользуется особым положением. Личность его устанавливается. Филер Плотников завязал с ним знакомство, и, кажется, он уже в его руках. За обоими приехавшими установлено бдительное наблюдение.

Из Киева приезжает Гольдштейн, сын банкира, ходит в форме коммерческого института. Он является главным агитатором среди охранных сотен. Гольдштейн постоянно посещает Винницу, Литин, Жмеринку, Летичев,

Проскуров, Могилев и Каменец. Известными организаторами являются в Селищах – «Темник», в Бахонках – «Мельников» (Мудрик Никита, сын сосланного в Сибирь, и сам проживал там же), в Петричанах – какой-то матрос. Об остальных выяснить что-либо еще не удалось.

В Могилевке, по сообщению Темника, имеется 50 пироксилиновых шашек, 400 винтовок и пулеметы. В Селищах 2 пулемета и 400 винтовок; в Симаках – орудия, количество неизвестно.

В Винницком большевистском комитете народ очень осторожный, собрания происходят на разных квартирах и в разных местах за городом. Так, 12 сентября собрание было на Кумбарах, затем собираются у старой мельницы, в лесу и где-то еще за рекой. Перед 20 сентября назначался съезд со всех окружных комитетов.

Как впоследствии выяснилось, съезд состоялся 13 сентября и не в полном составе. Оказывается, ввиду предосторожности собираются частично. В один день приезжают на съезд делегаты из нескольких деревень, затем из следующих в другой какой-либо день и т. д. Связь ведется непрерывная. На заседании 14 сентября вынесен смертный приговор Винницкому уездному старосте и начальнику городской варты, санкция же должна была последовать 15 сентября...

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / редкол. : С. М. Королевский (отв. ред.) и др. ; под ред. И. К. Рыбалка. К. : Наук. думка, 1967. С. 396–398.

Постанова Директорії Української Народної Республіки**10 грудня 1918 року**

Директорія Української Народної Республіки постановила:

1. Відновити чинність закону Центральної Ради від 9 січня 1918 року про національно-персональну автономію.
2. Тимчасово, до відновлення відповідних Міністерств, заснувати при Директорії Відділ по справам національних меншостей.
3. Тимчасове виконання обов'язків завідуючого цим відділом доручити завідуючому відділом праці, колишньому члену Центральної Ради, депутату Єврейського Національного Зібрання Соломону Гольдельману.

Голова Директорії В. Винниченко. Члени: А. Макаренко, Андрієвський, Ф. Швець, Петлюра, м. Вінниця, 10 грудня 1918 року.

Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія в Україні 1917–1920. Мюнхен ; Париж ; Єрусалим : Дніпрова хвиля, 1967. С. 97.

**Наказ Головного Отамана українських республіканських військ
Симона Петлюри волосним, повітовим та губернським управам
щодо негайного і рішучого припинення мародерства і грабежів**

15 грудня 1918 року

Наказ Головного Отамана військ У. Н. Р.

Всім волосним, повітовим та губернiальним Управам
Подiлля, Волині, Київщини, Холмщини і по залiзницi
до Голоб, Бiрзули, Уманi і Житомира

Начальствуючим наказую: мародерство і грабунки, коли вони матимуть місце, припиняти негайно і рішуче по приговорам військових судів. Про виконання цих вироків оповіщати населення, щоб знало воно, що військо Директорії Нар. Республіки стоїть на сторожі ладу і порядку та інтересів народніх.

Всяким темним особам в рядах армії Народньої Республіки не може бути місця.

Всі командири, окрім тих частин, які в районі бойових дій, так і в районі місцевости, оголошеної в стані облоги, повинні прийняти це на увагу для самого точного виконання.

Головний Атаман
Української Народ. Республіки
Начальник Штабу

Петлюра.
Осецький.

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 98.

Звернення Директорії УНР до українського народу*11 січня 1919 року*

В деяких місцях України були скоєні акти насилля щодо євреїв окремими групами козаків. Згідно з нашою інформацією, яка підтвердилася, козаків підбурювали до здійснення цих репресій агенти-провокатори, прибічники гетьмана, «добровольці» (росіяни) та ті, що себе називають «більшовиками».

Ці агенти-провокатори мали на меті скомпрометувати Армію України, викликати ненависть місцевого населення до козаків і створити в країні безладдя та анархію, щоб полегшити повернення до влади великих власників та буржуазії.

Деякі з цих провокаторів та підбурювачів погромів вже заарештовані та розстріляні. Інших ще розшукує правосуддя, вони будуть поставлені перед військовими трибуналами. Директорія наказує козакам Української Армії та всім чесним громадянам арештовувати подібних провокаторів, що будуть закликати до актів насильства, та передавати їх військовій владі. Директорія попереджає всіх прибічників гетьмана та всіх контрреволюціонерів, котрі ховаються під іменем республіканців, що всі, хто насмілиться якими б то не було засобами безчестити Армію трудівників-революціонерів України, будуть піддані найсуворішому покаранню. Директорія закликає все єврейське населення боротися проти деяких представників їх віри, схильність яких до анархії та комунізму проявляється у ворожих до українського народу та його Уряду діях; ці акти дають привід прибічникам гетьмана та різним агентам-провокаторам проводити антидемократичну пропаганду шкідливу для всього єврейського населення, яке не має нічого спільного з більшовиками, і вести до розриву добрих стосунків, які існують між українцями та єврейською демократією, вірною Українському Урядові та ворожою до більшовизму.

Київ, 11. 01. 1919

Голова Директорії: В. Винниченко

Члени: Петлюра

Швець

Андрієвський

Макаренко

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 70–71.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Із подання прокурора Житомирського окружного суду
прокуророві Київської судової палати про
повстання в м. Житомирі за владу рад**

17 січня 1919 року

В дополнение к моей телеграмме от 14 сего января представляю вам, господин прокурор, сведения о погроме в г. Житомире, которые в данный момент имеются в моем распоряжении.

5 января по городу были распространены объявления, в которых указывалось, что вся власть перешла в руки большевиков. Был создан Совет военных, рабочих и крестьянских депутатов с исполнительной властью – военно-революционным комитетом. С тем вместе к новой власти перешли все полки городского гарнизона: Левковский, Житомирский и Черняховский. 6 января началась стычка между этими полками и войсками Директории, которые наступали на город. Стычка эта продолжалась и на второй день и окончилась вечером. Большевики оставили город, а на второй день, 8 января, в город вступили войска осадного корпуса под атаманством полковника Палиенко, которые вместе с военными гарнизона начали грабить еврейские магазины в центре города и на базаре. Размер грабежа расширялся: грабили не только казаки, но и частные люди, женщины и даже дети. Ночью награбленное имущество перевозилось на фурманках с центра на окраины города, а также вывозилось и в села; были также и случаи убийств. Казаки и другие вооруженные люди не разрешали ходить по улицам и вся уличная жизнь была приостановлена, еврейское население попряталось по углам. Вечером 8 января по всему городу началась стрельба из ружей из-за чего каждый сидел дома, поскольку боялся выйти на улицу. 9 января бесчинства, убийства и грабежи значительно расширились и перекинулись и на другие части города, начались вымогательства денег и аресты. Ночь на 10 января и день 10 января прошли будто спокойнее, так как грабеж перекинулся на окрестности по отдельным помещениям, по городу же начался систематический налет грабителей,

которые наезжали со стороны железнодорожной станции и под страхом смерти грабили и вымогали деньги у зажиточных как евреев, так и лиц других наций. Вообще же погром носил характер еврейского, так как огромное большинство потерпевших относится к евреям. Из собранных на данное время сведений видно, что в Центре города ограблено около 99% всех магазинов, а в других частях около 75%. Всего ограблено магазинов и других помещений, по полученным сведениям, 430, но эти сведения далеко не полные. Относительно убийств имеются сведения, что убито 96 человек, из которых только двое не евреи...

Подписал: прокурор суда С а к о в и ч

Скрепил: и. д. секретаря Т р и б у х о в и ч

С оригиналом верно:

И. д. секретаря при прокуроре Житомирского
окружного суда Т р и б у х о в и ч

Направляется в 1-й департамент Министерства юстиции.

17 января 1919 г.

Прокурор Житомирского окружного суда С а к о в и ч

И. д. секретаря Т р и б у х о в и ч

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. И. К. Рыбалка. К. : Наук. думка, 1967. С. 556–557.

**Постанова Ради Народних Міністрів УНР
про асигнування 3 000 000 карбованців
для допомоги постраждалому від погромів
єврейському населенню**

18 січня 1919 року

Іменем Української Народної Республіки

Затверджуємо: 18 січня 1919 р.

Голова Директорії *В. Винниченко*

Член *А. Макаренко*

За Члена-Секретаря *Андрієвський*

Посвідчую: В. о. Державного Секретаря *М Корчинський*

Ухвалено Радою Народніх Міністрів

ПОСТАНОВА

**Про асигнування в розпорядження Міністра єврейських справ
3 000 000 карбованців для допомоги постраждавшому від погромів
єврейському населенню.**

1. Асигнувати в розпорядження Міністра єврейських справ з коштів Державної Скарбниці три мільони (3 000 000) карбованців для негайної попередньої допомоги постраждавшому від погромів єврейському населенню, а саме: населенню міста Житомира два мільони (2 000 000) карбованців та населенню міста Бердичева один мільон (1 000 000) карбованців.

2. Зазначені гроші мають розподіляти тамтешні Єврейські громадські ради за згодою Міністерства єврейських справ.

Голова Ради Народніх Міністрів

В. Чеховський

Міністр єврейських справ

А. Ревуцький

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 265. Арк. 6 зв.

Закон про відновлення національно-персональної автономії*24 січня 1919 року*

Закон бувшого гетьманського уряду від 9 липня 1918 р. «Про відміну закону 9 січня 1918 р. про національно-персональну автономію й про скасування національних міністерств» (Державний Вісник 1918 р., ч. 23) скасувати.

Голова Ради Народних Міністрів
Державний Секретар

В. Чеховський
М. Корчинський

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Т. 2 / упоряд. : В. Верстюк та ін. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. С. 447.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Телеграма Головного отамана Армії УНР С. Петлюри
до Миргородського штабу отамана Сушка про розслідування
єврейського погрому на станції Яреськи, запобігання подібним
ексцесам у майбутньому та кримінальне переслідування винних**

28 січня 1919 року

Міністерство Єврейських справ повідомляє про грабунки та ексцеси на ст. Єриськи над Єврейським населінням з боку проходящих ешелонів крапка наказую розслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні ексцеси надалі, не мали міста і карно переслідувалися.

28 січня 1919 р.

Головний отаман Петлюра.

ЦДАВО України. Ф. 2060. Он. 1. Спр. 23. Арк. 10.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Наказ по Запорізькій козацькій бригаді Українського
республіканського війська імені Головного отамана Пеглюри**

Проскурів. Відділ залоговий. 6 лютого 1919 року*

§ 1. Місто Проскурів і повіт оголошую в стані облоги. Всякий рух після 7. г. вечора рішуче забороняю. Рух дозволяється тільки лікарям, акушеркам і служачим тих інституцій, в котрих у ночі провадиться праця; вони повинні отримати обовязково дозвіл від мого штабу.

§ 2. Всім інституціям, як військовим так і цивільним, наказую негайно приступити до праці. Страйки, як на залізницях, так і в майстернях, рішуче забороняються; такі будуть подавлятися озброєною силою.

§ 3. Зібрання і мітинги мною рішуче забороняються і як такі розганятимуться скорострільним вогнем. Всякі труси й арешти без ордеру повітового коменданта рішуче забороняю. Забороняю вести агітації, якого б роду вони не були. Всі агітатори без суду будуть розстрілюватись. Грабіжникам і злодіям смерть.

§ 4. Наказую до 4-х годин знести всю зброю до мого штабу. Хто не знесе зброї і у нього після трусу буде знайдена така, той буде на місці розстріляний.

§ 5. Всяки труси і арешти вночі рішуче забороняю. Труси і арешти вночі можуть робитися тільки в негайних випадках. На такі труси й арешти мною буде видаватися особливий дозвіл.

§ 6. Пропоную населенню припинити свої анархичні вибухи, бо з вами у мене досить сил боротися; це більше всього зауважаю жидам. Знайте, що ви народ всіма націями не любий, а ви робите такий бешкет між хрещеним

* Очевидно, цифра 6 є помилковою, оскільки П. Христюк, із праці якого взято документ, на с. 106 пише: «Цей «літературний» наказ з'явився після жорстокого подавлення большевицького повстання в Проскуріві і єврейського погрому» [Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. : у 4-х т. Т. IV. [Фототип. передрук для студій із вид. 1921 р.]. Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1969. С. 106]. Тобто мова йде про дату 16 лютого. Про цю ж дату йдеться у «Доповіді А. Гілерсона про погром у Проскуріві 15 лютого 1919 року» [Див.: Сергійчук В. Погроми в Україні. 1914–1920. Від шлучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / вступ. ст. В. Михальчука. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1998. С. 223].

людом. Хіба ви не бажаєте жить? Хіба вам не жалко своєї нації? Вас коли не чіпають, то й сидить мовчки, а то така нещасна нація каламутить бідний люд.

§ 7. Всі склади, крамниці і базари повинні негайно працювати. Наказую в трьохденний термін переписати вивіски по-українському, і щоб я ні жадної московської надписі не бачив. Написати обов'язково літературно, а заклеювати букви патрами я рішуче забороняю, бо де побачу на вивісці заклеєну букву, то я певен, що це зрадник і такий мною буде преданий військовому суду.

§ 8. Наказую не військовим обов'язково зняти з себе одяг військового зразку і такову за одні сутки знести до Штабу Бригади, бо багацько не військових ходє у військовій зодязі і під маркою військових роблять бешкети і агітують. У кого після трусу буде знайдено військове майно: шинель, штани, більше двох пар білизни на кожного військового у семі, сукно військового зразку, то така людина буде предана військовому суду.

Оригінал підписав Командір Запоріжської Бригади Отаман Семесенко.

З оригіналом згідно: Осаул Бригади Значковий Яценко.

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. : у 4-х т. Т. IV. [Фототип. передрук для студій із вид. 1921 р.]. Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1969. С. 105–106.

**Закон Західно-Української Народної Республіки
про мови на її території**

15 лютого 1919 року

Закон

з дня 15 лютого 1919 р. про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядованню державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області Української Народної Республіки.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1. Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська.

§ 2. Цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім урядованню всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства.

§ 3. Законно признаним національним меншостям полишається свобода уживання як усно так і в письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами.

§ 4. Закон цей обов'язує з днем його оповіщення.

За Виділ Української Національної Ради:

Д-р Горбачевський, в. р., Д-р Петрушевич, в. р.

Національні відносини в Україні у XX ст. : зб. док. і матеріалів / редкол. : І. Ф. Курас (голова), М. І. Панчук та ін. К. : Наук. думка, 1994. С. 92.

**Постанова про заснування окремої Слідчої комісії
для проведення слідства в справі погрому 15–16 лютого 1919 року
в м. Проскурові й 17 лютого в м. Фельштині Проскурівського повіту**

Лютий 1919 року

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Затверджуємо: 9 квітня 1919 р.

Голова Директорії П е т л ю р а.

Член А. Макаренко.

Член-Секретарь Андрієвський.

Посвідчую: т. в. о. Державного Секретаря С. Гаєвський.

УХВАЛЕНО КАБІНЕТОМ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

ПОСТАНОВА

про заснування окремої Слідчої комісії для переведення слідства
в справі погрому 15–16 лютого 1919 року в м. Проскурові
й 17 лютого в м. Фельштині Проскурівського повіту.

1. Для переведення слідства в справі погрому 15–16 лютого 1919 року в м. Проскурові й 17 лютого в м. Фельштині Проскурівського повіту, заснувати окрему слідчу Комісію.

2. Розпросторити на зазначену в п. 1 цієї постанови Комісію затверджений 3 березня 1919 р. Статут Слідчої Комісії в м. Житомирі.

Заступник Голови Кабінету Народних Міністрів Чопівський
Державний Секретарь М. Корчинський

З оригіналом згідно:

За Начальника відділу Департаменту Законодавчих
Справ Державної Канцелярії [підпис]

Копія. Машинопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1.

**Урядове звернення Директорії УНР про недопустимість
єврейських погромів в Україні, які провокують більшовики**

Лютий 1919 року

Про погроми на Україні

При старому режимі царські слуги казали, що жида це вороги народа і весь час через свої газети, а також через агентів розпалювали цю ненависть серед селян, а особливо в війську. Наслідком цього були жидівські погроми, які провадились з нечуваною жорстокістю. Царі не давали народу землі, держали народ у темряві, що дратувало народ, викликало незадоволення. Поліція царська старалась всю вину скласти на жидів, на них грім гніву народнього направити. Тепер знову починають з'являтися такі-ж явища. Із-за того, що знаходяться окремі особи спекулянтів, або групи із жидів, які стоять на ґрунті большевицькому, не можна всіх жидів як націю обвинувачувати. Ми, демократи, мусимо пам'ятати, що всі народи у нас на Україні рівними правами користуються, що в спільці і згоді народів ми будемо мати силу нашої Республіки і багатство краю.

Отже, селяне і робітники, агітаторів, котрі кличуть до погромів, тягніть до відповідальности і не піддавайтесь заходам контр-революціонерів, котрі пролізли всюди між військом в образі царських і гетьманських офіцерів і мутять його ріжною чорносотенною агітацією. Відомо також, що більшовики, аби спровокувати Українську ідею, яка весь час стоїть на перешкоді їхнього панування на Україні, підбивають багатьох з вас до жидівського погрому.

Погром жидів це сором для всякої свідомої нації, а для нас українців особливо тепер, коли ми боремося за те, щоб завести лад, порядок, рівність і братерство всіх, хто живе на нашій землі, будь то жид, татарин чи циган. До єднання і спільної праці трудящих клясів усіх народів Української землі кличемо Вас, селяне і робітники.

Нехай будування нашої Трудової Республіки не псує ця дикунська жадоба крові, чужого майна, сліз своїх сусідів.

Не самосуд, а суд правий, розслі́д над винним; не погроми, а організована ідейна боротьба допоможуть нам у наших змаганнях до кращого вільного життя.

Центр. Інф. Бюро при Директорії У.Н.Р.

м. Винниця. Лютий 1919 року.

Листівка.

Сергійчук В. Погроми в Україні. 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах / вступ. ст. В. Михальчука. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1998. С. 250–251.

FOR AUTHOR USE ONLY

Урядове звернення до українського народу*Рівне, 12 квітня 1919 року*

Для підтримання порядку, спокою та законности, перших умов вільного життя всіх громадян УНР, Український Уряд буде боротися усіма засобами проти порушень суспільного порядку та зі всією суворістю каратиме бандитів і підбурювачів погромів. Особливо це стосується погромів, спрямованих проти єврейського населення. Уряд вирішив не тільки не терпіти їх ніяким чином, але використовуватиме всі засоби, які має у своєму розпорядженні, для боротьби з мерзотниками, особами, що безчестять націю в очах цивілізованих народів.

Уряд УНР, який вже на початку революції задекларував права національних меншин в Україні, впевнений, що український народ, який протягом багатьох років зазнавав національного гноблення та знає ціну національної волі, допоможе Урядові в його боротьбі з бандитизмом.

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 72.

**Лист голови Ради Народних Міністрів УНР до міністра юстиції
з вимогою зробити все для того, щоб погромні злочини
були негайно розслідувані, а винуваті притягнуті до відповідальності**

17 квітня 1919 року

ГОЛОВА
РАДИ НАРОДНІХ
МІНІСТРІВ

До Пана Міністра Юстиції

--: :--
17 квітня 1919 року

Погромна протиеврейська хвиля чим далі, то все більше шириться. Ґрунтом для поширення цього зла почасти є і те, що більшість погромщиків лишається не наказаними за свої вчинки. Погромну хвилю можна спинити лише шляхом наложення суворої кари, як на фізичних учасників погрому, так і на тих елементів, які тим чи іншим шляхом сприяють зросту погромної пошести. Тому звертаюся до Вас, Пана Міністре, зробити все для того, аби погромні злочинства розслідувались негайно, а винуваті в цих вчинках притягались до відповідальности.

ГОЛОВА РАДИ МІНІСТРІВ Б. Мартос

Машинопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Он. 1. Спр. 32. Арк. 2.

**Наказ Головного управління військ УНР № 259 із оголошенням
наказу № 77 від 10 квітня 1919 р. про припинення погромної
агітації у військових частинах***

19 квітня 1919 року

По канцелярії Военного министерства

Оглашаю приказ войскам действующей армии от 10 апреля 1919 г. № 77:

Черносотенцы, большевики и просто грабители проводят среди наших казаков бешеную агитацию за то, чтобы уничтожить и грабить еврейское население, которое будто бы является виною всего, что делается у нас на Украине и в России. Эта компания всеми способами старается вызвать на Украине еврейские погромы, чтобы на этом совершить свое грязное дело. Черносотенцы надеются, что когда начнутся у нас беспорядки и погромы, то скорее придут на Украину союзники и посадят царя, который вернет прежнее положение. Большевики же и другие грабители и разбойники [действуют], просто чтобы набить себе карманы и, грабя еврея, запустить свои лапы и к другому, кто попадется под руку. Подобные людишки стараются пролезть в нашу армию и, прикидываясь верными, подбивают подлинных народных оборонцев вторить беспорядки, чтобы скорее накинуть петлю на шею нашему вольному украинскому народу. Казаки, те, кто желает добра своей Родине, кто хочет, чтобы не было у нас чужаков, – китайцев, латышей, московских грабителей-большевиков и т. п., кто хочет, чтобы снова не было царя или гетмана, кто хочет, чтобы наш народ был вольным республиканским, – тот обязан помнить, что всякий беспорядок и особенно погром мирного населения приведет до этого безладья и страшно вооруженного врага, что со всех сторон на нас насовывается. Помните, казаки, что из-за погромов может ослабиться наша сила, ибо смерть невинно убитых во время погромов навлечет на нас злобу, и число наших врагов еще увеличится. Казаки, слава – бить

* Наказ опубліковано в газеті «Подільський край» від 17 червня 1919 р.

вооруженного врага, кто бы он ни был, а не воевать с женщинами, детьми и стариками, на что вас хотят подбить враги, чтоб запятнать перед светом наш народ и нашу державность.

Вперед приказую: всех, кто только будет проводить погромную агитацию между козаками, задержать и немедленно предать чрезвычайному суду.

Попытки погромной агитации в войсковых частях немедленно подавлять.

*Подписал: врио наказного атамана Мельник
За начальника штаба действующей армии, сотник Синклер
Подписал: и.о. военного министра, атаман Сиротенко*

*С оригиналом верно:
Начальник канцелярии, атаман Балкин*

Книга погромов. Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны. 1918–1922 гг. : сб. док. / отв. ред. Л. Б. Милакова. Москва : РОССПЭН, 2007. С. 105.

**Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої
Комісії для розслідування єврейських погромів**

27 травня 1919 року

Копія

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ ЗАТВЕРДЖУЄМО:

Голова Директорії Петлюра

Члени – А.Макаренко

Член-секретар Ф.Швець

27 травня 1919 року

Посвідчую: т.в.о. Державний Секретар

Іван Лизанівський

Ухвалений Радою Народних міністрів

ЗАКОН

Про утворення особливої слідчої комісії
для розслідування протиеврейських погромних подій.

1. Для розслідування протиеврейських погромних подій закласти Особливу Слідчу Комісію з найширшими повноваженнями.

2. Усі справи, у яких буде виявлено цією комісією винних, передати до розгляду надзвичайного військового суду.

3. На Особливу Слідчу Комісію покладається:

а) всестороннє розслідування протиеврейських погромів на території України і злочинної агітації проти єврейського населення;

б) виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальности.

4. Комісія розпочинає справи з пропозиції Міністра Юстиції після порозуміння його з Міністром Єврейських Справ.

5. Комісія складається: з Голови, який призначається Директорією з ухваленого Радою Народних Міністрів внесення Міністра Юстиції, і п'яти членів, які призначаються відповідними міністрами по одному від Міністерств Юстиції, Військового, Праці, Внутрішніх Справ, Єврейських Справ.

6. Для законності постанов Комісії необхідна участь в засіданні Голови Комісії або його заступника, яким вважається представник Міністерства Юстиції, не менше, як два члени Комісії та Секретар Комісії чи його товариш.

7. Постанови Комісії оскарженню не підлягають, а постанови та акти окремих членів Комісії та осіб, виконуючих її доручення, оскаржуються до Комісії, причому скарга не затримує дальнішого руху справ.

8. Комісія має окрему канцелярію в складі Секретаря, його Товариша та трьох урядовців за призначенням Голови Комісії.

9. Комісія, окремі члени її з доручення Комісії, а також особи, які будуть в розпорядженні Комісії для переведення розслідування, користуються всіма правами, судових і військових слідчих і виконують свої обов'язки згідно уставів: судочинства карного й військовосудового.

10. Комісії надається право накладати на військових і судових слідчих, членів окружних, апеляційних і військових судів виконання слідчих обов'язків як за окремими дорученнями, так і за цілими справами, причому в такому разі ці особи вважаються приведеними в розпорядження Слідчої Комісії.

11. Комісія, окремі її члени й особи, що знаходяться в її розпорядженні, мають право безпосередніх зв'язків з усіма урядовими особами й установами, безпосередньої виїмки кореспонденції, накладення арештів на капітали та інші цінності, заборони привласнення нерухомого майна осіб, притягнених до слідства, переведення обшуків і арештів, а також мають право вимагати від усіх осіб і установ державних, громадських і приватних неодмінної допомоги і співучасти.

12. Комісія має право безпосередньо ініціювати (починати) переслідування проти урядових осіб усіх рангів, як за загальні, так і за службові карні вчинки, що є в зв'язку з погромними подіями. Правило це відносно службових злочинів не поширюється на урядових осіб судової та військовосудової офіції.

13. Комісія має право тимчасово усувати з посад усіх притягнених до слідства урядових осіб за винятком, зазначеним в ст. 12 цього закону.

Постанова про усунення надсилається для виконання відповідному зверхникові. Урядові особи перших трьох клас можуть бути усунені з посад після ухвали Радою Міністрів внесеної Міністром Юстиції пропозиції Слідчої Комісії про це усунення.

14. Зупиняється обвинувачення проведення за постановою Комісії за участі у складі Комісії особи прокурорського нагляду за призначенням Міністра Юстиції.

15. Зазначені справи з постановами, викладеними стосовно до вимог ст. 520 Устава Карного Судочинства, Комісія передає відповідному військовому зверхникові, який користується правами Командира Корпусу, котрий на підставі закону від 26 січня 1919 року складає надзвичайний військовий суд для розгляду цих справ.

Примітка: У випадках, коли це визнають необхідним Міністри Юстиції, Військових і Єврейських Справ, склад надзвичайного військового суду призначається Директорією за загальним представленням вищезазначених міністрів.

16. Комісії надається право, не дочекавшись закінчення всього розслідування, передавати тим самим порядком до зазначеного суду з'ясовані справи щодо окремих обвинувачених.

17. Видатки на утримання Особливої Комісії переводяться з коштів Державної Скарбниці й потрібні суми асигнуються в розпорядження Міністра Юстиції в порядку авансового асигнування.

18. За правом, у Комісії, крім утримання, що одержується в інших державних інституціях за всіма додатками, в тім числі й евакуаційними на постійних посадах, одержують: Голова Комісії, члени Комісії і особи, приведені до Комісії для постійної праці до 50 гривень на добу з тим, що ці гроші видається щотижня.

19. Голова і члени Комісії, які не займають урядових посад, одержують винагороду за участь у Комісії: Голова до 150 гривень, а члени по 120 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

20. Канцелярські працівники, які будуть приведені до комісії з державних інституцій, крім отримання за всіма додатками, в тім числі й евакуаційними по їх постійних посадах, одержують винагороду за працю в Комісії по 30 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

21. Канцелярські працівники, які не займають урядових посад, одержують винагороду в Комісії за призначенням Голови Комісії тим самим порядком не вище як 100 гривень для секретаря і 80 гривень для інших урядовців на добу.

22. Голова Комісії користується правами урядової особи 3-ої класи, а члени Комісії правами 4-ої класи.

23. На видатки при утворенні Особливої Слідчої Комісії і переведення в життя цього закону асигнувати в розпорядження Міністра Юстиції з коштів Державної скарбниці двісті (200 000) тисяч гривень авансу.

24. Закон цей провести в життя по телеграфу.

За Голову Ради – Андрій Лівіцький
Міністер Єврейських Справ – П.Красний

Вищенаведений закон був ратифікований під № 322 від імені Української Республіки та підписаний Головою Директорії С.Петлюрою, членом Директорії А.Макаренко та секретарем Ф.Шевцем та посвідчений заступником Державного Секретаря Іваном Лизанівським.

Шульгин О. Україна і червоний жак: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 72–75.

**Постанова Ради Народних Міністрів про боротьбу
з протиеврейською погромною агітацією**

Кам'янець-Подільський, 15 червня 1919 року

Офіційно.

1. Звернутись через Голову Ради Народних Міністрів до Головного і Наказного Отаманів, аби були вжиті самі рішучі заходи до цілковитої ліквідації погромних протиеврейських подій, а винні щоб були притягнені до суворой кари по законам військового часу.

2. Доручити міністрам військовому і внутрішніх справ вжити негайно всіх заходів для встановлення нормального життя і забезпечення [...] та спокою всього населення.

3. Доручити міністру преси і інформації стежити, щоби в пресі і в відозвах не велось злочинної погромної протиеврейської агітації, а винних притягати до суворой відповідальності.

4. Доручити військовому міністру в'яснити справу з арештами, негайно визволити невинних і вжити заходів до припинення самочинних арештів.

5. Звернутись до Наказного отамана, аби був одданий наказ усім комендантам припинити розповсюдження злочинної протиеврейської погромної літератури.

6. Доручити міністру шляхів вжити заходів до припинення розповсюдження на залізницях погромної літератури і забезпечення життя проїзжаючих пасажирів.

7. Перевести негайно слідство і в'яснить справу з друкуванням погромної протиеврейської літератури.

8. Звернутись від імені Народного правительства до населення і армії і в'яснити їм ті сумні наслідки і величезну шкоду, які несуть для українського народу і для діла визволення Української Народної Республіки протиеврейські

погромні події, і закликати населення і козацтво ділом допомогти Народному уряду знищити в корні всі ці злочинні для нашої республіки явища.

9. Постанову цю розпублікувати негайно.

Міністр преси і інформації

Іван Лизанівський

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Т. 2 / уряд. : В. Верстюк та ін. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. С. 539.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Телеграма Головного Отамана військ УНР С. Петлюри
коменданту тилу з вимогою негайно розстрілювати провокаторів,
що підбурюють козаків до єврейських погромів,
і повідомляти про це населення**

17 червня 1919 року

Копія телеграми, одержаної Канцелярією Військового Міністерства з Ставки 17 червня 1919 р.

Нижче цього передаю для відому та виконання в копії телеграму Головного Отамана Ч. 279.

Всім всім
Смерть погромникам

Телеграма Головного Отамана Військ Української Народньої Республіки Коменданту тила.

Копія
Наказному Отаманові
Прем'єр-Міністру
Міністру Внутрішніх справ
Міністру Єврейських справ

В часопису «Український козак», число третє, повідомлення, що в Волочиську після вступу нашого війська самими козаками був заарештований невідомий робітник, що підбивав наших козаків до єврейського погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провокаторів негайно розстрілювати, повідомивши про це населення. Надалі в таких випадках вимагаю твердості і рішучої розправи з такими провокаторами по закону військового часу.

Ч. 279.

8 червня 1919 року.

Головний Отаман
Наштадарм

Петлюра
Тютюник

17 червня 1919 р.

Ч. 1599/2283

З оригіналом згідно: Діловод

[підпис нерозбірливий]

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 103–104.

Комюніке Головного Отамана Петлюри*4 липня 1919 року*

Головний Отаман Петлюра відіслав телеграму голові Ради Народних Міністрів, Головнокомандувачеві Армії, Військовому Міністрові та Міністрові у справах Євреїв, щоб довести їх до відома, що він сам, як і всі команданти Української Армії, енергійно борються проти погромів та безладдя, від яких страждає єврейське населення, та проти тих, хто намагається посягти розбрат між представниками різних національностей, що живуть на одній території.

Головний Отаман підкреслює в своїй телеграмі, що євреї зазнали великих втрат людьми в боротьбі за незалежність Української Народньої Республіки.

Факти, що дійшли до його відома, доводять, що представники єврейського населення, які допомагали українським військам та віддано підтримували законний Уряд Республіки, були розстріляні комуністами та більшовиками, їхні жінки звалтовані, діти – вбиті, і що всі погроми проти єврейського населення були організовані комуністами, які їх обкрадали до останнього шматка.

Він глибоко сумує за цими жертвами єврейського населення, що були принесені на вівтар вітчизни. Головному Отаманові також відомо, що єврейське населення допомагало хворим та пораненим українцям, що єврейські діти доглядали за українськими героями в шпиталях, організованих євреями нашвидкоруч у п'яти верстах від фронту з більшовиками.

Головний Отаман був схвильований вдячністю, яку хворі та поранені висловлювали за сердечний догляд, який вони отримували від євреїв.

Головний Отаман з радістю відзначив, що козаки Української Армії виставили пости охорони перед крамничками та складами євреїв для захисту їх від розкрадання.

Він сподівається, що в майбутньому такі факти будуть примножуватися для добра та спокою в країні.

Відомо, що часто погроми були навмисно спровоковані агітаторами більшовиків одразу після відходу Української Армії, аби дезорганізувати український фронт та всю роботу, проведену Українським Урядом.

Він наполягає на тому, що цей, типовий для системи більшовиків метод, часто удавався ворогові, але з не меншим успіхом українські козаки вміли ліквідувати цей ефект, проводячи безжалісну боротьбу з провокаторами.

Він звертається до доброї волі всіх переслідувати цих провокаторів і твердо надіється, що це позитивно допоможе Українському Урядові у звершенні того великого завдання, що він собі накреслив, розбити з одного боку могутність більшовизму та, з другого, консолідувати сили Української Народньої Республіки, в межах якої кожен народ має право на вільне та спокійне життя.

Урядове повідомлення Української Народньої
Республіки 9 липня 1919 р.

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 76–77.

**Повідомлення про зустріч єврейських діячів
із Головою Директорії С. Петлюрою в м. Кам'янці-Подільському**

17 липня 1919 року

Копія

Переклад з єврейської мови

Доклад

делегатії єврейського населення, бувшої
у Пана Головного Отамана 17 Липня ц. р.

Пан Головний Отаман починає промову тим, що він прохав Міністра Внутрішніх Справ і Міністра Єврейських Справ, щоб до нього прибула делегація всього єврейського населення, а не від партій, щоб переговорити про бажання п. Головного Отамана й про бажання представників єврейського населення, як найкраще упорядкувати мирне життя цих двох народів.

Бесіда була не політичною, але зовсім відсторонити політичний мент є неможливим.

Большовизм існує, це хвороба, але большевизму не буде, тому що він не має коренів на Україні, де 84% населення це селяне. Протиеврейські експеси це результат роздратування, викликаного провокацією. З провокацією я буду нещадно боротися як з огляду державного, так і з погляду військового.

Я добре розумію, що козаки, котрі грабують, – з людей військових пертворюються в простих бандитів. Козаки це вже розуміють і самі вживають проти цього заходів. В зв'язку з розвитком наступу нашої армії я буду вимагати від інспектури і військового начальства, щоб вони вживали самих рішучих заходів в боротьбі з погромами.

В Галичині євреї йдуть разом з українцями. Поляки їх однаково переслідують, а Галицьке Суспільство дуже оцінює цю спільну працю. А також і наші козаки звернули свою увагу на це. Він хоче слово від делегації, що вона буде впливати на той бік фронту. Він розповсюдить по той бік фронту свої телеграми і телеграми єврейського Міністра. Він буде впливати на

повстанців, що треба жити в повній згоді з єврейським населенням. Треба боротися з большевиками, але боротьби з євреями він не допустить. Йому відомо, що большевики хтять деморалізувати українську армію навіть асігнували для цього мільйони грошей. Йому відомо, що большевики грабують єврейське населення, так було в Солонківцях, і він радив представникам єврейського населення Солонківців звернутися до Єврейського Міністра, доставити йому спис шкід, а Міністр вже буде дбати, щоб уряд асігнував необхідні кошти. Поки що він видав їм допомогу на кілька днів. Він хоче почути від делегації слово, котре переконало би його, що єврейське населення допоможе йому в боротьбі з большевиками. Але окрім боротьби з большевиками, Україна веде боротьбу за свою самостійність. Євреї весь час підтримували Українську самостійність. Він прохає і надалі підтримувати його в цьому. Війську необхідні набої, і він прохає допомогти дістати їх через Румунських євреїв.

Крайз говорить: Як би не хтіли обійти політичний мент, це є неможливим, понеже делегація складається з слідуючих осіб: Равина Гутмана – представника Кам'янецької ортодоксії, Кнейдермана – представника Кам'янецької Єврейської Громади, Альтмана – представника сіоністів і Громади: Крайза – представника трудових кол, Драхлера – представника Поалей-Ціон і Богарада – представника Бунда і з'єднаних соціалістів.

Головний Отаман заявив, що готовий з задоволенням вислухати кожного.

Першим говорив на єврейській мові равин Гутман: Релігійні звичаї вимагають, що коли бачать Голову народа, то говорять молитву: Благословен Той, хто відділив від своєї честі чоловікові. За часів царизму у нього такого випадку не було, і він не зміг би висловити таку молитву, як Владі, опоганившій частину божества в собі єврейськими погромами. У большевиків він теж не міг висловити цю молитву, понеже вони цілком опоганили божество.

Тепер він висловляє молитву з легким серцем, бо зміст і склад Уряду намічається демократичним, при котрім єврейському народові буде легко

жити. Найкращим доказом цього являється те, що Україна являється першою країною, в котрій є єврейській міністр. Большевизм був з погляду святої Тори свого роду Вавилонське Стовпотворіння, покоління котрого було покаране потопом, понеже не могло існувати. Також і большевизм, бажаючи підкопатися під ґрунт, на котрім тримається релігійна частина єврейства, не міг користуватися симпатіями цієї частини. А тепер перед тим, як висловити молитву, він вимовляє клятву від імені всіх єврейських святинь, що у віруючій частині єврейства не має місця для большевизму. Він бажає і вірить в божу силу, що Україна буде самостійною країною і від імені святого Бога він прохає світлого отамана не допустити в місцях, куди увійде українське військо, сумних днів для євреїв, і піднімаючись разом з всією делегацією, а разом з Головним Отаманом, він говорить молитву: «Благословенний, відділивши з своєї чести чоловікові» (весь час і в час промови молитви равин був у ярмолці).

Промова перекладена на українську мову представником трудових кол Крайзом.

Альтман: Я представник Громади і сіоністів, особливо остатніх. Як вільний громадянин Української Республіки, перед вільним Головним Отаманом я буду говорити вільно, хоч би і несолодкі були мої слова. Ми, сіоністи, дивимось на український народний рух, як на сіоністський рух, і ми не можемо не привітати його. Ми вітаємо його і бажали би всіма можливостями підтримувати його. Ми терпимо разом з вами сотні років і вже хотіли би в купі з вами радуватися. Єврейський нарід страждає на протязі двох тисяч років невірування і навчився бути добрим громадянином. А пан Головний Отаман добре знає, які ми добрі німецькі, французькі, англійські і американські громадяни. Ми, сіоністи, не можемо стояти за большевизм, ми віримо в большевизм менш як хто-небудь, але коли кажуть, що їх штовхають погроми з цього боку і примусова мобілізація з другого. Як, наприклад, він показує на Оринівський погром і як провокуюче явище. Взагалі після Проскурова легка можливість була дати себе провоцірувати. Неможливо тільки

обвинувачувати євреїв, котрі йдуть до червоної армії, треба також осудити ті причини, котрі штовхають їх туди. Як приклад, він показує на те, що Галицьке Єврейство йде вкупі з українцями проти польських погромів. Тепер мусить провадитись така політика, щоби і вовк був ситий і цап цілий. Коли хочуть, щоби наша інформація мала відповідний вплив на той бік фронту, то необхідно усунути такі випадки, які були, наприклад, в Китай-Городі. Що торкається зброї, то такої у нас зовсім нема, бо вона своєчасно була відібрана.

Кнейдерман: вказує, що коли би євреї хотіли роз'їзжати по селах купувати набої, то це було би неможливим. Прикладом він приводить той факт, що місто Кам'янець голодує в той час, як в дванадцяти верстах від міста можна купити хліб і ніхто не відважується їхати, боячись бути забитим по дорозі.

Головний Отаман відповідає: Він вжив і вживе всіх заходів, но в один день нічого не можна зробити, тим більш, провокація росте. Він вживає заходів через інспектуру і військове начальство. Копія його наказів стане відомою делегації через єврейського Міністра. Тепер определяється судьба всіх народів, і вона знаходиться в руках 4 осіб, котрі собою являють Антанту. У єврейських колах є можливість увійти в відношення з Західною Європою, ви можете сказати, що ви йдете разом з Україною і добиваєтеся признання самостійності України. Крайз, з'ясувавши, що він являється представником єврейських ремісників і дрібних крамарів, цього єврейського селянства в місті, котрому при будуванні Української держави суджено відіграти більшу роль, як єврейському робітництву, дуже зруйнованому завдяки остатнім подіям, вказав, що вони стоять міцно на принципі Української Самостійности і незалежности України. Ця позиція ремісників має національний і економічний ґрунт. Ремісники є єврейські націоналісти, і для них ясно, що для їх економіки згубним є большевизм. Рівним чином і влада великої буржуазії, котру веде за собою Денікін, поставить в тяжчі обставини ремісників. Тільки в демократичній директоріальній Україні ремісники зможуть жити і розвиватися. Тому ми беремо участь в державнім будуванні і хочемо брати участь і в майбутнім. У нас для цього є сили, у нас є велика і гарна інтелігенція.

На жаль, деякі Міністерства неприязно відносяться до євреїв і навіть звільняють служачих євреїв. Ми цілком підтримуємо нинішній уряд, підтримуємо Єврейського Міністра т. Красного, котрий по своїй партійній окрасці являється виразником волі єврейського трудового народу. Ми особливо зацікавлені в тім, щоби особа, керуюча здійсненням національно-персональної автономії, котру завоювала єврейська демократія, щоб була демократом. Погроми, від котрих особливо страждає єврейська біднота, є наслідком діяльності чорносотенних елементів, вкорінившись у військо, урядові органи і міліцію. Необхідно зняти з фронту наші частини, реорганізувати їх і вигнати з них чорносотенців, а вперед треба пустити Галичан, добре дисциплінованих, котрим погромна хвиля чужа. Інститут інспектури ми знаємо і покладаєм на нього великі надії, но треба для постійного контакту армії з єврейським населенням утворити поруч з загальною інспектурою і єврейську. Ремісники вже беруть участь в обороні краю. Спілки ремісників працюють по постачанню армії. Ремісники готові виконати обов'язок громадян і вступити до війська, але вимагають утворення в армії такої атмосфери, при котрій українець не дивився би на єврея-козака, як на ворога.

Драхлер: Я представник політичної партії не рахую можливим говорити про судьбу українського визвольного руху, не торкаючись політики. Коли ви, Пане Головний Отамане, стоїте на чолі Уряду, а не Гетьман Скоропадський, це саме є політичне явище – наслідок певної політичної ситуації. Неможливо по-обивательськи творити державу, а необхідно мати під собою політичний ґрунт. Я не буду зупинятись на політичних помилках української політики до Гетьмана, зупинюсь тільки на головних етапах Директоріяльної політики, котру ми, Поалей-Ціон, проробили разом з вами від Вінниці до Києва і назад до Вінниці. Як єврейський соціаліст я страждав душою за ту позицію, котру заняли представники національних меншостей на урядовім конгресі. Орієнтуючись на большевизм, вони просто не оцінили як слід соціяльну кон'юнктуру України. Але правдивим було їх політично-етичне почуття, котре

відштовхнуло їх від вас. Ваше політичне вагання утворило дві України – паперову і дійсну. Трудовий Конгрес і житомирський погром найкраща ілюстрація цих двох світів. Ми глибоко переконані і маємо досить фактів, що Житомирський і Бердичівський погроми виникли проти волі Уряду. Зараз же після Житомирського погрому російські і польські чортосотенці хвалилися: «Задуманий погромний плян нам прегарно вдався, і кінець Україні». Но Уряд винен своїм замовчуванням погрому. Уряд, котрий став на соціалістичний шлях, повинен вдуматися в погромне питання. Він повинен був зрозуміти, що погроми є наслідком такої високої реакційної температури, від котрої будуть таяти найкращі соціальні обіцянки...

Но цей струмінь лави, я переконаний, відштовхнув Директоріяльний Уряд від Київа по той бік Збруча. Повстання і обстріл селянами відступаючих Директоріяльних частин, це не є випадком, а наслідком вагаючоїся політики.

Відступ від Київа по той бік Збруча було нашою жахливішою соціальною і національною трагедією. Ви, носители національного звільнення, залишилися без народу, за котрий ви хотіли боротися, а ми, представники єврейського робітництва, котре хотіло разом з вами будувати звільнившуюся Україну, залишилися без робітників. І зробилося це завдяки тому, що ваші дії розійшлися з обіцянками і це відштовхнуло неукраїнське населення з правдивого шляху спільної праці за вільну Самостійну Україну.

У теперішнім наступі від Збруча на Київ новий соціалістичний Уряд намагається запобігти попередній помилці. При першій вступі на українську територію Ви сурово наказали не тероризувати селянство. Завдяки цьому вам вдалося почасти виграти допомогу села. Але коли ми переходимо до вашого просування по містах і містечках, ми констатуємо, що боротьба Уряду з погромами не дала ще належних наслідків. Жахлива картина Проскурівської та Фельдштинської різні утворила в єврейському населенню переконання, що ваш новий наступ може їм принести ці самі муки. Перший раз заняття міста Ориніна вашою військовою частиною в травні місяці тільки підтвердило жах єврейського населення. Оринівський погром страшний не кількістю жертв, а

своєю дикістю і садизмом. Коли якийсь отаман оголює бороду єврея і примушує його проковтнути її, коли інший отаман примушує старуху семидесяти років танцювати круг трупа її забитого сина і при цьому співати: «Ще не вмерла Україна» – це погром не фізичний, но моральний, це погром споганоючий почуття людини, а такі отамани далеко козаків не поведуть.

Сумні події гнали єврейське населення на старий шлях: «Найбільш сильні хапалися почасті за самогубство, почасті за зброю проти Директоріяльного війська, слабі – за поди і пивниці.

Наша партія стоїть на старовиннім погляді, що єврейська демократія нарівні з українським народом заінтересовані в самостійности вільної України. На той же шлях ми кличемо широкі єврейські маси й організоване єврейське робітництво. Ця боротьба нашої партії потребує відповідної допомоги і відгуку, самої енергійної боротьби Уряду і військового головного Командування з єврейськими погромами.

Я глибоко переконаний, що не тільки ми, но вся єврейська демократія діями візьме саму активну участь в боротьбі за звільнення країни. І в рядах армії єврейський козак рука у руку буде воювати – носити свою кров і життя на алтар національного і соціального звільнення України.

Боград. Щоб не повторити те, що говорили мої товариші, я заявляю, що я представник Бунду і з'єднаної єврейської соціалістичної партії. Бунд є та партія, котра завжди мала і тепер має найбільший вплив серед єврейської демократії, тому що вона фактично є лише єдина соціал-демократична партія, круг котрої групується все робітництво. Між єврейськими партіями, повинні Ви знати, пане Головний Отаман, виник розкол. Комуністичні частини цілком вийшли з партії і утворюють тепер комуністичну спілку. Бунд, як Бунд, залишився на позиції, котра Панові Головному Отаманові відома ще з Трудового конгресу, – це є лінія, котру вели інтернаціоналісти і бундісти, сторінники Литвака. При цьому я повинен зазначити, що після виступу т. Винниченка на Трудовім Конгресі, коли він обвинувачував демократію меншости в неприйманні участі в Уряді, що мало вплив на поправління

політики, багато членів Бунда і з'єднанців були з цим згодні, бо Уряд з свого боку не виявив урядові влади по відношенню до Бердичівських погромщиків, що впливало відштовхуюче на демократію. Тепер Бунд і з'єднанні єврейські соціалісти не хочуть зробити цю помилку. Ми стоїм тепер перед вільною Самостійною Українською Народною Республікою, коли хочете, то вже тільки по одному тому, що нема з ким федерувати, не з большевицько-комуністичною Росією, як не з імперіялістичною Антантою. Тільки демократія Українського краю може утворити вільну і самостійну Українську Народню Республіку.

Уряд в теперішнім складі як соціалістичний нами підтримується, то дозвольте мені, Пане Головний Отамане, сказати Вам те, що треба сказати. Бунд мав революційну мужність при царизмі висловити то, що йому треба було сказати, і в Кам'янці за часів комуністичного ісполкому ми знову мали мужність разом з українськими С.Д. і С.Р., Російськими С.Д. і С.Р., об'єднаними єврейським соціалістами і Поалей-Ціон подати меморандум комуністичному ісполкомові, вимагаючи соціалістичних прав. Тепер при соціалістичнім Уряді ми не можемо не звернути увагу, що соціалісти пануючої нації можуть легально продовжувати свою працю, а єврейські соціалісти, котрі потягнулись було за комуністичною течією, но зараз же повернулись назад, не можуть мати легального існування, не кажучи вже про проведення якої-небудь соціалістичної праці. Прикладом приведу одного нашого товариша Пістермана, за котрого центральне Бюро, з'єднаний Бунд, професійна спілка торгово-промислових служачих, робітничий клуб і інші гарантують, свідчать, що він вийшов від свого чотирьохтижневого комунізму, більш того, сам Міністр Праці Безпалько теж хоче поручитися за нього, але все ж при соціалістичнім Уряді цей товариш не може бути легалізований, в той час як українські соціалісти з подібними, а може з ще тяжчими гріхами, вільно походжують і продовжують свою працю. Я також не можу не вказати на факт, котрий знаходиться з мого погляду в компетенції Головного Командування. Ви, Пане Головний Отамане, вказуєте і ми підтверджуємо, що великий

відсоток єврейських робітників знаходиться в комуністичній армії, котра бореться проти самостійности України. Но, Пане Головний Отамане, українських комуністів є не менша кількість, як єврейських, коли не більша, котра бореться проти самостійности своєї нації, а вони такі ж злочинці, як єврейські комуністи, як не більш з національного погляду, але вже беручи в полон єврейських червоноармійців, їх розстрілюють, а українських звільняють, а часто довіряють їм відповідну працю. Такий засіб боротьби з нашого погляду є антисемітським, з котрими Республіканський Уряд і Армія повинні боротися. Я ще повинен вказати Панові головному Отаманові, що Бунд і Об'єднані єврейські соціялісти не можуть звернутися до всесвітнього єврейського народу, як цього бажав би Пан Головний Отаман від Равина, Сіоністської громади і сіоністів. Ми можемо говорити тільки з демократією, а коли, Пане Головний Отамане, бажаєте від нас бесіди з демократією по той бік фронту, то це залежить цілком від Вас, Пане Головний Отамане. Утворіть такі умови, котрі нас не дискредитували в очах демократії по той бік фронту за наш український державний погляд. Утворіть правдиву, чисто витриману соціялістично демократичну атмосферу, і я запевняю Вас, що демократія по той бік фронту не буде чекати нашого заклику, а сама до нас прийде.

Я хочу ще підкреслити, що ми підтримуємо єврейського Міністра Красного. Це найбільш відповідаюча в теперішній мент особа, котра може і повинна бути на цьому посту. До того часу, поки єврейська демократія не призначить иншу особу, ми входимо в Раду Міністра Єврейських Справ і підтримуємо його.

Ми, Пане Головний Отамане, свою початкову демократичну працю зробили й йдемо навіть далі, тепер ваша черга.

Відповідаючи представникам єврейського населення, Головний Отаман дав своє слово, що він всю силу свого авторитету використає для того, щоб усунути всі експеси проти євреїв, котрі перешкоджають державній праці. Отаман буде рішуче боротися з хуліганством. Цієї боротьби вимагає і селянство, котре хоче твердої влади. Отаман просить широко в пресі

сповістити про те активне підтримування, котре виявляє єврейське населення спільно з ним утворити сприяючі обставини для мирного сожиття братерських народів, просить допомогти Україні стати на ноги. Відносно участі євреїв в Армії, Отаман підкреслив, що в Ушицьким і Могилівським повітах єврейські делегації просили Отамана мобілізувати для армії і євреїв козаків. Що торкається Оринінських і Кам'янецьких подій, то агітацію за погром вели між козаками ліві С.Р. і незалежники з першого Кам'янецького Ревкому.

Оригінал за належними підписами

З оригіналом згідно:

Директор Департаменту Загальних Справ [підпис нерозбірливий]

Ч. 1261.

22 липня 1919 р.

Начальник Відділу

[підпис нерозбірливий]

Машинопис.

ІЦДЛВО. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 18-а. Арк. 5-9.

**Подяка Оринінської єврейської громадської управи
в. о. державного інспектора постачання А. Бібікові
за його енергійну працю**

30 липня 1919 року

З військового життя.

Подяка Інспектурі

Оринінська єврейська громадська управа висловлює велику подяку через Міністерство єврейських справ панові В. о. Державного інспектора постачання Андрієві Васильовичу Бібікові за його енергійну працю й життя заходів для заведення ладу й спокою в містечку й недопущення до ніяких ексцесів.

Про корисну працю п. Бібікова ми прохаємо довести до відома п. Голови Директорії й п. Головного Отамана

Голова – Мордко-Вольф Кіявицер

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 265. Арк. 9.

**Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму С. Петлюри
щодо рішучої боротьби з більшовицькими провокаторами
єврейських погромів**

Липень 1919 року

Жиди і Українська Республіка

(Телеграма Головного Отамана)

Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр-Міністрові, Наказному Отаманові, Військовому Міністрові і Міністрові Єврейських Справ телеграму, в котрій вважає необхідним повідомити, що він і командний склад нашої армії рішуче бореться з погромами єврейського населення і взагалі з якими-небудь насиллями над ним і всіма проявами, які би могли внести загострення співжиття двох народів.

Головний Отаман стверджує, що євреї понесли не одну людську жертву на будівництво Української Незалежної Республіки. Головний Отаман знає факти, коли представників єврейського населення, яке допомогало нашому війську, лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави – комуністи, більшовики розстрілювали, насилували жінок і дітей, чинили погроми єврейського населення і забрали останні матеріальні засоби для життя.

Головний Отаман ставиться з великою пошаною до цих жертв єврейського населення, яких воно принесло на вітар нашої Отчизни.

Головний Отаман знає факт, коли єврейське населення допомогало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з наших героїв в шпиталях, нашвидко зорганізованих самими ж євреями в п'яти верстах від лінії боїв з більшовиками. Головного Отамана зворушували ті сльози подяки, які з'являлись у наших хворих, або ранених козаків до євреїв за їх сердечне піклування і допомогу ближньому.

Головний Отаман з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць і склепів єврейських, охороняючи їх майно від грабунків. Головний Отаман має тверду надію, що такі факти надалі будуть

частійшими і принесуть користь, так потрібну справі заспокоєння нашого краю.

Головний Отаман повідомляє, що погромна агітація часто навмисно провадиться більшовицькими провокаторами в тилу нашої армії з метою дезорганізувати наш фронт і всю державно-будівничу роботу нашого правительства.

Головний Отаман підкреслює, що це є певна система більшовиків, переведенню якої вони мають великий хист, але з не меншим хистом наші козаки відрізняють цих провокаторів і провадять безпощадну боротьбу з ними.

Головний Отаман закликає боротись з цією провокацією, маючи тверду надію, що це значно допоможе нашому правительству щасливо справитись з тою великою і відповідальною роботою, яку воно провадить, одночасно руйнуючи силу більшовизму і творючи та скріплюючи нашу Самостійну Республіку, в якій кожний народ має право вільного і спокійного життя.

Вид. Мін Преси У.Н.Р.
Друкарня «Слава» Б. Акслера.

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 116–117.

**Глушківський Т. Стережіться провокацій!
(Чому і хто нас підбиває на погроми?). – Кам'янець на Поділля:
Вид. Міністерства преси й інформ. У. Н. Р., 1919. – 8 с.**

Липень 1919 року

Стережіться провокацій!

Українське козацтво, Українські селяни й робітники!

Ви часто чуєте навколо: «жиди винуваті в усьому тому лихові, яке ми зараз переживаємо. Жиди зробили революцію. Всі жиди – більшовики. Нарід страждає, а жиди панують, радіючи». Багацького і ще до сього всього приплітається і все кінець кінцем кінчається закликком: «треба вибити всіх жидів, або принаймні всіх їх вигнати з нашої країни».

По ріжному відносяться люде до таких закликів: ті, що розуміють сю брехню, вилаються тільки добре та й заспокоються; ті що бачуть всю ганебну провокацію в сих словах, яка ведеться виключно для того, аби замутити нарід, занепокоїти, а потім скористатися тим – вони борються з провокаторами і тими словами, що пускаються ними в темний люд. Але є й такі, які по своїй темноті не розбирають – де правда, де брехня, що йде на добро народові, а що на зло – вони слухають все те, вірять і йдуть на погроми. Таких погромів вже було багацько. Багацько народу побито, багацько добра розрабовано, а ще більше познищено. І все те крім зла нічого другого не дало. Щоб вяснити, в чому тут зло, і написана для того ся маленька книжечка.

Коли бувають погроми?

Агітація проти якої будь групи суспільства громадянства, підбивання на погроми се явище не нове. З історії кожного народу ми бачимо подібне до наших жидівських погромів явище, і се буває кожний раз в часи народніх заворушень. Таке саме було вже і у нас на Україні в революцію 1905 року. І над тим, що погроми бувають завжди лише при народніх рухах, повстаннях, треба подумати.

Народні рухи, повстання бувають в історії кожного народу тоді, коли умови життя трудящого люду робляться надто важкими, коли повинности, що накладаються на робочі верстви народу пануючими через уряд, яким володіють ті пануючі, збільшуються, а за собидля [так у тексті. – Авт.] життя кожної людини зокрема, вільний час для праці на себе зменшується. Настає такий час, коли робочі маси села і міста зовсім не мають можливости задовольняти свої потреби, бо значна доля їхнього часу, вироблених продуктів їхнею працею мусить бути передана по різним повинностям, податкам, акцизам державі; державою керують виключно пануючі і тому всі державні видатки покриваються не панами, а з праці пригнобленого робочого люду.

Настає час, коли ніяк вже жити, терпець народній поривається, прокочуються по країні хвилі повстань, як протест проти визискування, як засіб скинути тягар, порвати ланцюги, якими зв'язано народню працю, все життя в усіх його проявах. Тріщать в такі моменти історії народу старі будівлі-форми, в які вкладали пануючі життя народу, дзвенять ланцюги, якими сковано волю народню. І вільний нарід починає творити нове вільне життя, коли б кожний працював і кожний мав би все те, що зроблено його працею.

Не дуже се подобається тим, які продавались на послугу панам і зовсім не подобається самим пануючим. Але нема такої сили у них, якою б вони подавили народ. Бо в часи панування вони сильні лише покірністю народньою, його розбитістю, роз'єднаністю, і се помагає їм набирати військо з працюючих і тим військом приневолювати працюючих коритись. Коли ж народ повстає, то й військо не помагає вже пануючим, бо само пристає до своїх братів – повставших селян, робітників. І лишаються пануючі лише з своїми наймитами, що за гроші продали панам і совість свою і честь, та мало їх, їхньою силою прямо не поб'єш нарід. І пани з наймитами йдуть іншим шляхом.

Нарід повстає од того, що важко жити, що нема на що кормитись, одягатись. І коли нарід повстає, то се не значить, що кожний вже всім має бути зараз задоволений, що у нього з'являється і хліб, і одіж. Ні, повставший нарід

лише має замінити обставини, умови для своєї діяльності, для своєї праці так, щоб надалі кожний міг вільно працювати і мав би для себе все те, що він робить власними руками. Отже для того, щоб поліпшити своє становище, треба в сих нових умовах працювати. Се добре знають ті, кому не вигідні народні повстання і вони через своїх гайворонів-наймитів починають нашіптувати народові: «на що вам працювати? Адже ж багатство на світі є, беріть його і ним живіть». На сей заклик піддаються темні, гультаї, перестають працювати. А який же може бути добробут для народу, коли праця стає? Ясно, що жити робиться ще важче. А тут знову з'являється те ж саме гайвороння й, прикидаючись другом народу, кричить: «людям ще гірше стало жити, тому хтось винуватий є, треба його знайти й покарати». Винуватими звичайно роблять тих, кого зробити винуватими найлегше, кого нарід не любить, а се звичайно бувають не пани, а такі робочі иншої нації. На тих винуватих нацьковують. На них кидаються, б'ють. Починається таким чином заколот серед повстанців. Тим користуються пани з наймитами й скоро знову запрягають працюючого в плуг орати панські поля; так в історії людській було вже не раз. В історії кожного народу в часи революції ми се бачимо.

Погроми в 1905 році.

Погроми були й у нас в революцію 1905 року, коли селян нацьковували на жидів, – а се легко було зробити, бо жидів у нас не люблять – почались по містах і містечках погроми: почали бити жидів, розбивати жидівські квартири, лавки, а хто не дуже багачко мав у собі чести – той кинувся грабувати, де що можна. І поки темний нарід робив погроми, успіли привезти до нас козаків з Дону, інгушів, жандармів і почали розстрілювати повставший робочий люд. І не встигли оглядітись ті, які робили погроми, як їх уже почали бити царські й панські наймити. Скоро повстанців було придушено і що ми після того мали? Народ ходив, як очумілий, після кривавої різні, бідні містечкові жиди плакали над забитими, стягували недобите, нерознесене добро своє, по селах лютували інгуші, стражники. А понад усім сидів задоволений порядком цар, та бенькетували раді своєю перемогою над повставшим робочим людом пани.

Погромна агітація тепер.

Так було в 1905 році. Погромною агітацією так намагаються зробити пани з своїми продажними наймитами й зараз, бажаючи народню волю потопити в жидівській, а потім і в повстанчеській вашій – селяне і робітники – крові.

Селяне й робітники України! Ви повстали проти поневолення соціального і національного. Ви зусиллям спільним скинули панування буржуазії – поміщиків й капіталістів, також ви скинули панування Москви над нашою Україною. Проти повставшого робочого люду зараз стоять всі пануючі, а їм жалко розстатись з їхніми привілеями на працю пригнобленого люду, якими вони користувались через державу і державні інституції; а в тих інституціях сиділи вони самі та їхні запродавці, от їм тепер і треба знову прибрати до своїх рук державу і державні всі інституції і потім розпоряджатись людом так, як то їм те буде до вподоби. Другі вороги – національні, то є чужинці: москалі, поляки, які хочуть захватити в свої руки управління нашим краєм для того, щоб вивозити од нас до Москви, або ж до Варшави все те, чим ми багаті: хліб, цукор, вугіль, залізо, сіль і т. інше.

Але і поміщикам з капіталістами, і москалям з ляхами захватити силою нашу державу і державні інституції, та сісти там самим, щоб вільно порядкувати, не можна, бо сили тієї мало у них, а робочий люд зараз є сльний против їх своєю з'єднаністю.

Збільшити свої сили нашим ворогам нема як, бо в послугу до них ніхто вже не йде. Зібрав Денікін в своїй армії всіх добровольців-поміщиків, поляки – своїх ляхських панів, а большевики-москалі навіть китайців та литишів понаймали; та все те нічого не помогло – сили у них, щоб подужати український робочий люд, не хватає.

От і пускаються вони на хитрощі, вони намагаються роз'єднати спаяні сили робочого люду, внести заколот в його ряди. А коли се станеться, тоді легко роз'єднаний, росколотив робочий люд підпорядкувати собі. Щоб се зробити, то пускають в нарід провокаторів, які ходять по містах, містечках, селах, серед козаків, робочих і селян, підбурюючи їх один на одного: робочого

нацьковуюють на селянина, селянина на робочого, козака на робочого і селянина в надії, що коли почнеться бійня між козаками, робочими і селянами, то тоді найкраще буде перемогти трудовий люд, бо один одного битимуть. Але трудно нацькувати християнина на християнина, а богацько лекше нацькувати християнина на жида й жида на християнина. От провокатори й кричать християнам-козакам, робочим, селянам: «жиди винуваті в тому, що всім важко живеться. Бийте жидів». А жидів намовляють: «християни-селяне, робітники й козаки хочуть погроми робити, бити вас будуть, а через те ви мусите озброїтись і піти з большевиками бити сих християн-українців».

І от їх ганебний замір: коли робітники, селяне та козаки послухають їх й підуть бити жидів, то жида муситимуть тікати до табору московських большевиків, щоб з ними бити погромщиків і вернутись на свої старі місця. А з другого боку, коли темні селяне й робітники будуть робити погроми, то козаки, свідомі, коли не підуть на цю провокацію, то будуть встановлювати порядок, а для сього вони муситимуть розганяти тих селян, робітників, які роблять погроми. От і буде ворожнеча між козаками з одного боку, а темними селянами й робітниками з другого боку; тобто вже ворогуватимуть, а то може й битимуться проміж себе християни-козаки з християнами-селянами й робітниками. А до того може бути ще й так, що громитимуть жидів-робітників, а потім битимуть селяне взагалі робітників, хоч би й християн. А з того вийде ворожнеча між робітниками й селянами.

Отже, як видно з сього, є замір поставити через жидівські погроми селян проти робітників, селян і робітників проти козаків. А сього но панам та їх наймитам тільки і треба: коли тут почнеться заколот, коли всі ворогуватимуть проміж себе, тоді дуже скоро і дуже легко встановить лад і спокій Денікін з своїми добровольцями-поміщиками та польські пани. І коли селяне і робітники опам'ятаються та оглядяться, то тоді вже пануватимуть ті ж старі добре всім відомі російські пани, польські поміщики, капіталісти всіх вір і націй.

І все се мусять добре пам'ятати селяне й робітники: ніколи не треба забувати, що погромами робочий люд сам себе битиме.

Український народній уряд все се знає, тому і видані накази, щоб всі ті, які підбивають на жидівські погроми, передавались до суду, як вороги народу, що копають йому яму.

Всі козаки, селяне й робітники таких провокаторів **повинні заарештовувати**, бо коли то свідомі люде, то то є панські наймити-провокатори, а коли то несвідомі люде, то вони або злочинці-грабіжники, що хочуть скористатись погромами аби пограбувати жидів, або нерозумні люде, обмануті провокаторами. Коли всі погромницькі агітатори будуть передані до суду, то суд розбере і покарає винуватих.

Всі свідомі селяне й робітники мусять роз'яснювати темним, що погроми то є могила волі робочого люду, права на вільний труд та землю, бо з тих погромів хочуть зробити початок розбрату між повстанцями селянами й робітниками, щоб знову загнuzдати їх у неволю. **Пам'ятайте се селяне й робітники і не слухайте провокаторів.**

Липень 1919 р.

ЦДАГО України. Ф. 269. Он. 1. Спр. 265. Арк. 27–30 зв.

**Наказ головного державного інспектора В. Кедровського
державним інспекторам Армії УНР розгорнути
найрішучішу боротьбу проти пограбувань та погромів**

2 серпня 1919 року

Ч. 29

У той час, як наша героїчна армія з великим успіхом іде вперед, поза нею та іменем її різні злочинні елементи провокують мирне населення своїми анархічними виступами, грабунками й погромами, прикриваючись іменем славетних полків Народньої Республіканської Армії. Точно встановлено, що большевики, відходячи, залишають у запілля нашої армії спеціальних агентів, яких завданням є за всяку ціну всіма засобами дезорганізувати наше запілля, що не раз виявлено при затриманню погромників і грабіжників, у яких після пильного обшуку знаходили червоноармійські посвідки.

Наказую Державним Інспекторам широко вияснити козакам усю шкідливість для успіху нашої боротьби й спокою в запілля таких гидких і жорстоких вчинків проти мирного населення й перестерегти війська від провокації, до якої можуть їх кликати ворожі елементи. Не спиняючись перед ніякими засобами, наказую повести найрішучішу боротьбу проти ворожого, провокуючого військо елементу й уразі порушення спокою в частині та допущення грабунків, або погромів відповідальність буде покладена не тільки на начальників частин, а в однаковій мірі й на Державних Інспекторів.

Головний Державний Інспектор В. Кедровський.

Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. Торонто : Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків», 1952. С. 165–166.

**Урядове звернення 7 серпня 1919 р.
до громадян та робітників-євреїв України**

7 серпня 1919 року

Українська республіка веде жорстоку боротьбу проти ворогів за своє існування і незалежність, за свободу народу та за прерогативи, що надаються революцією за захист прав трудящих та повагу до законів, які забезпечують роботою та захищають робітників.

Російські більшовики-комуністи хочуть відновити ставлення до України часів царизму в надії ввести комунізм за допомогою громадянської війни та кривавої роботи багнетів. Вони намагаються збудити в народних масах найбільш ниці інстинкти та найгірші пристрасті; ця система вже, на жаль, принесла свої плоди в Україні, де пронеслися, як ураган, погроми.

Уряд, який стоїть на чолі Республіки, у згоді з Головним Отаманом Петлорою, веде енергійну боротьбу з погромами, з метою викрити всі відомі випадки, що входять в цю категорію, як і інші випадки заворушень та віддати винних до військового трибуналу. Він створив спеціальну комісію для розслідування, що має надзвичайні повноваження. Членами цієї комісії є також представники єврейської демократії.

Він ввів у армію державних інспекторів з поширеними повноваженнями. Ці інспектори повинні боротися з усіма проявами погромів. На останньому з'їзді інспекторів було надане право, на прохання Міністра Єврейських Справ, мати свого представника в корпусі інспекторів.

Отаман Петлюра видав низку наказів, в яких визначає заходи для радикального придушення усіх погромів та для знищення підбурювачів погромів, які будуть розстріляні; вся відповідальність при цьому лягає на цивільну та військову владу.

Військовий трибунал вже виніс багато смертних вироків: багато підбурювачів вже було розстріляно.

В низці відозв Головний Отаман Нетлюра підкреслює активну допомогу, яку єврейське населення надало Українській Республіці в її боротьбі за незалежність і звертається до всього народу, зокрема до повсталих на другому боці фронту, боротися з погромами, які є розрухою для Республіки та загрозою її існування.

Уряд готовий активно підтримати «Центральний Український Комітет допомоги постраждалим» (при єврейському міністрі) в поновленні нерухомости, яка належала євреям, що змушені були втікти, та відновленні цих останніх в правах власности. Більш як 20 000 000 грн. з державного скарбу вже було призначено для перших допомог.

Уряд базується на законі про національну і персональну свободу (автономію) і готовий захищати її всіма засобами, які є в його розпорядженні до повної її реалізації.

Закон про автономію єврейської спільноти є дуже поширеними повноваженнями, які включають право збирати податки, був опублікований одним з перших.

Єврейське населення допомагає УНР і підтримує її. В багаточисельних заявах всі єврейські партії висловились за абсолютну незалежність України.

Єврейська демократія зі своїми товариствами: Obiedinentzi, PoaleyZion на чолі з народницькою партією підтримує народний Уряд, тому що її представники складають частину єврейської Ради Міністрів і її знані провідники займають чільні пости в різних міністерствах.

Єврейське населення і особливо кляса трудящих взяло активну участь в розповсюдженні першого Універсалу, хоча єврейське населення не знало, що він з'явився напередодні національної автономії, про яку було повідомлено трохи пізніше, 7 січня.

Національне почуття надихає єврейське населення боротися за свою долю в злагоді з українською демократією за незалежність України, оскільки незалежність однієї тягне за собою Незалежність другої, тому що обидві демократії, маючи одну і ту саму соціальну структуру, розділяють одну долю.

Вільний розвиток ремесел, за рахунок яких живуть єврейські робітники, та розумне використання робочої сили можливі тільки в демократичній та незалежній Україні.

У той час, як у Республіканській Армії бажання тісної та мирної співпраці народів Україні розвивається з кожним днем, в армії більшовиків, навпаки, безладдя та деморалізація стають з кожним днем все більш відчутними.

Останнім часом сталася ціла серія погромів, які скоїли різні більшовицькі полки. Неухильне підвищення недисциплінованості в більшовицькій армії тісно пов'язане з посуванням вперед республіканських та галицьких військ, що нараховують у своїх рядах велику кількість євреїв, солдат та командирів.

Більшовизм своїми терористичними актами та деспотизмом готує ґрунт для реакції, яка у вигляді уряду Денікіна є нічим іншим, як відновлення царизму в повному значенні цього слова.

Громадяни євреї! Подумайте про небезпеку, яка вам загрожує, подумайте про свій обов'язок врятувати Україну від більшовицької анархії і разом з нею всі ваші привілеї, політичні, громадянські та національні, яких вас позбавить страшна реакція, яку несе з собою режим Денікіна.

Подумайте, що долі українського та єврейського народів тісно пов'язані, і що ми маємо за собою триста років рабства та винищення російським царизмом.

Як справжні громадяни України захищайте разом з українським народом нашу спільну Батьківщину!

Хай живе незалежна Українська Республіка!

Хай живе братерський союз українського та єврейського народів в Україні!

Хай живе національна та персональна автономія!

Хай живе союз трудящих всіх народів в Україні!

Хай живе соціалізм!

Голова Ради: В. Мартос.

Міністер Єврейських Справ: Красний.

Шульгин О. Україна і червоний жак: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 78–80.

Урядове повідомлення з 15 серпня 1919 р.

15 серпня 1919 року

Постанова

про асигнування в розпорядження Міністра 11 460 000 гривень
на допомогу єврейському населенню міст та містечок,
які постраждали від погромів.

Асигнувати в розпорядження Міністра Єврейських Справ з фондів
Державної Скарбниці 11 460 000 грн. для видачі допомоги біднішому
єврейському населенню міст і містечок, які постраждали від погромів.

Цей Указ повинен бути введений по телеграфу.

Голова Ради: В. Мартос

Міністер Єврейських Справ: П. Красний

Примітка: Крім цього документу, який ми цитуємо як приклад, ми
можемо нагадати численні випадки відкриття важливих кредитів Міністру
Єврейських Справ.

Законом Директорії з 24 січня 1919 – 1 000 000 карбованців на потреби
Міністерства у Справах євреїв;

Декретом з 18 січня 1919 – 2 000 000 гривень для євреїв, що постраждали
від погромів у Житомирі та 1 000 000 гривень – постраждалим в Бердичеві;

Декрет з 28 лютого 1919 – 1 000 000 гривень для видання єврейською
мовою «вибраного» з української літератури.

Декрет з 23 березня 1919 – 600 000 гривень – на єврейські школи, 300 000
гривень – для учнів-євреїв, що постраждали від погромів.

Декрет з 9 квітня 1919 – 2 000 000 гривень для євреїв Проскурова, що
зазнали погромів;

Декрет з 12 квітня 1919 – 2 000 000 гривень для євреїв, що постраждали
від погромів.

Примітка: 1 грн.=0,50 карбованця; в той час 1 грн.=1 австрійській кроні;
1 карбов.=приблизно 1 франку (ціна 1919 р.).

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С.
80–81.

**Указ Ради Народних Міністрів Української Республіки
з 18 серпня 1919 р. (Протокол засідання № 171)**

18 серпня 1919 року

Рада Міністрів, заслухавши доповідь Міністра Єврейських Справ Пінкоса Красного про ситуацію, що склалася у зв'язку з фактом погромів в Україні і, зокрема, в Києві, наказує наступне:

Спільний ворог єврейського та українського народів, які разом працюють для відновлення Української Республіки, намагається породити безлад та анархію, щоб знищити Українську Республіку. З цією метою він організує погроми, розповсюджує фальшиві відомості за кордоном про погроми в Україні, щоб здійснити свої завойовницькі наміри, пригнобити український народ або з допомогою польських панів, або завдяки реакційному режиму Денікіна.

У своїх абсурдних комюнікатах, фальшивих та провокаційних, вони змінювали назви міст, де мали місце погроми, що їх скоювали самі більшовики в Україні, при цьому їм допомагали кримінальні елементи.

Завдяки фальшивій інформації, відкритим листам, адресованим найбільш впливовим представникам Європи, завдяки тіншовим махінаціям вони зробили відповідальним за погроми Уряд України, хоча останній взяв на себе місію енергійно боротися зі всім, що пов'язане з погромами.

Беручи до уваги, що подібні дії, як і злочинні наміри реакційних партій, загрожують здобуткам боротьби, яку ми ведемо за свободу Української Республіки, за майбутній спокій населення, що проживає в Україні, Уряд Республіки бере на себе зобов'язання терміново покласти край подібним провокаціям, погромам та іншим ексцесам та, вважаючи відповідальними за ці злочини ворожі елементи Української Держави, які плянують та здійснюють погроми, вважати їх зрадниками та переслідувати з відповідною суворістю.

Уряд вирішив:

1. Негайно звернутися до Головного Отамана з тим, що він видав наказ до всіх командувачів військами, який би зробив їх відповідальними за всі акти з ознаками недбайливості чи байдужості до погромів, щоб зловмисники були негайно заарештовані та передані до військового суду, трактовані як зрадники батьківщини та щоб понесли найбільш суворе покарання, включаючи смертну кару. Покарання підбурювачів та посібників погромів повинно проводитися залізною рукою.

2. Передати наказ від імені Уряду та Головного Отамана всім повстанцям, які знаходяться на окупованій ворогом території, щоб вони енергійно виступали проти всякої агітації за погроми, щоб придушували погроми на своєму шляху та суворо карали винних.

3. Негайно створити спеціальну урядову комісію з найширшими повноваженнями для розслідування погромів та боротьби з ними. В цю Комісію повинні увійти відповідні представники: Головного Отамана, Державного Інспектора, Міністра Юстиції, Міністра Внутрішніх Справ та Міністра Єврейських Справ. Ця Комісія відправиться негайно на фронт та населені пункти й міста, звільнені Українською Армією; Головний Отаман для поглиблення розслідування може передати цій Комісії всю повноту влади та всі необхідні права.

4. Довести шляхом інспекції до відома всіх полків та комісарів Української Республіки про провокаційні заходи ворогів Республіки, які за кордоном користалися у своїх приватних цілях осудом, викликаним погромами.

5. Довести до відома Директорії Української Республіки наведені пункти та підкреслити тверду волю та зусилля Уряду, який бажає покінчити раз і назавжди з можливістю погромів в Україні.

6. Видати до наступного розпорядження урядове звернення до населення.

Міністр Преси та Інформації повинен розгорнути ефективну пропаганду проти погромів, інформуючи пресу та суспільство про справжній стан речей, спростовуючи клеми, що безчестять Уряд Української Республіки.

Міністр Юстиції повинен негайно вжити заходів, щоб усі помічники погромів, як ті, що вже заарештовані, так і ті, що будуть взяті під арешт в наступному, були передані військовому судові.

Цей наказ повинен бути опублікований.

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 81–83.

FOR AUTHOR USE ONLY

Наказ Головної команди військ УНР Ч. 131*26 серпня 1919 року*

Українське хоробре військо, скуте національною свідомістю свого великого визвольного завдання, освячене кращими заповідями своїх пращів, непереможно й швидкою ходою посунуло вперед, до кращої долі, здобуваючи її своєю і вражою кров'ю. Самою історією судилося нашому славетному козацтву принести на своїх багнетях волю й щастя своїй рідній землі й усім тим, хто на ній з давніх-давен мирно оселився. А бандити всього світу, спіймані на гарячому вчинку, – большевики, наче ті полохливі злодії, нестримно тікають на північ, у свій темний закуток.

Проте на вільній, але занапащеній нашій землі ще залишився сморід конаючого звіря-ворога. Йому було мало чесної крові вояцтва; йому захотілося ще крові невинної, ні в чому неповинного населення. Темні люди, чорносотенці й червоносотенці (одна темна згряя), різні провокатори, кинувши зброю, повилазили зі своїх закутків і розпочали ганебну працю на іншому ґрунті. Вони завзято снують своє ганебне павутиння провокації, викликаючи погроми єврейської нації й часом підбуруючи на це страшне діло й деякі несталі елементи нашого війська. В такий спосіб вони хочуть заплямити перед усім чесним миром нашу боротьбу за волю й загорити нашу національну справу.

Старшино й козацтво! Час нам знати, що єврейство, так само як і більшість нашого українського населення, зазнало лиха від большевицько-комуністичної навали й зрозуміло вже, де правда. Найкращі єврейські партії, як ось: «Бунд», «Об'єднанці», «Поалей Ціон», «Фолькс Партай», рішуче стали на бік української самостійної державности й рука в руку з нами працюють на її користь. Час уже зрозуміти, що мирне єврейське населення – їхні діти, їхні жінки, так само, як і ми – було поневолене й позбавлене своєї національної волі. Йому нікуди йти від нас; воно живе з нами з давніх-давен, поділяючи з нами нашу долю й долю.

Лицарське військо, що несе всім націям України братерство, рівність і волю, не повинно спокійно слухати всяких пройдисвітів і провокаторів, жадаючих

людського м'яса. Так само воно не може спричинитися до тяжкої недолі євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю й мусить бути усунений від людського співжиття.

Старшино й козацтво! Весь світ дивиться й не надивується на наші визвольні подвиги. Не плямуйте ж їх, хоч би й випадково, ганебним ділом і не задавайте нашій державі пекучого сорому на весь світ. Наші численні зовнішні й внутрішні вороги вже використовують погромні події; вони вже тичуть у нас пальцями й цькують на нас, нібито ми негідні на незалежне державне існування й мусимо знову запрягатися в ярмо неволі.

Я, ваш Головний Отаман, кажу вам, що якраз тепер на міжнародньому суді розв'язується справа: бути чи не бути нашому державному незалежному життю.

Старшино й козацтво! У ваших руках ця справа. Виступайте зі зброєю проти справжнього ворога й пам'ятайте, що наше чисте діло вимагає й чистих рук. Будьте певні, що всіх ворогів краю зустрине сувора законна кара народнього суду, а пімста, часто-густо небміркована, – це некозацьке діло.

Всіх же, що підбурюватимуть вас на погроми, рішуче наказую викидати геть з нашого війська й віддавати під суд як зрадників Вітчизни. Суд же нехай судить їх по їхніх вчинках, не жалюючи для злочинців найсуворіших кар закону. Уряд УНР, розуміючи всю шкоду від погромів для держави, видав до всього населення краю відозву, в якій закликає виступити проти всіх заходів ворогів, що підіймають погроми єврейського населення.

Наказую всьому вояцтву пильно прислухуватись до цієї відозви й найширше розповсюдити її серед населення та серед товариства. Наказ цей прочитали в усіх дивізіях, бригадах, полках, куренях та сотнях як наддніпрянської й наддністрянської армії, так і серед повстанських частин.

Головний отаман

[С.] Нетлора

Начальник штабу Головного отамана отаман

[М.] Юнаков

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Т. 2 / упоряд. : В. Верстюк та ін. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. С. 564–565.

**Резолюція, прийнята засіданням Єврейської
соціал-демократичної партії в Кам'янці-Подільському**

26 серпня 1919 року

Під час засідання 26 серпня 1919 року губерніяльного Комітету Поділля та міського Комітета Кам'янець-Подільського соціал-демократичної єврейської партії «Поали-Ціон» одностайно прийняли наступну резолюцію стосовно призначення кандидатів партії на муніципальні пости:

Ми визнаємо, що труднощі, які виникли під час переговорів в Станіславові, у квітні, між Гольдельманом, Ревуцьким та представниками Уряду, тепер повністю полагожені, і ми констатуємо:

Уряд та командування Армією енергійно борються з погромами.

Домовленість між українською та єврейською демократіями стала визначеною, і вона вже дала найкращі результати. Уряд в питанні національної автономії дає свою тверду підтримку національній та соціалістичній єврейській демократії, а за політикою слідує Міністр Єврейських Справ.

Уряд створив інституції для повного визначення законом соціалістичних партій євреїв, а також для реалізації в парламентському статуті інших політичних груп та комуністів за умов їх лояльності до Української Республіки.

Уряд є повністю соціалістичний та створений демократично.

Міністерство Праці знаходиться в прямому контакті з робітничими організаціями; воно заявило, що готує відновити робітничі ради, які є представниками пролетаріату та мають дорадчий голос і здійснюють контроль соціальних та економічних питань, які стосуються трудящих. Беручи до уваги все те, що викладено попереду, ми вважаємо бажаним, щоб член нашої партії забезпечував функції міністра, що дозволило б партії взяти на себе відповідальність відносно політики Уряду. Ми також бажаємо, щоб член нашої партії займав місце радника Міністра Праці та Політичної

Економії, і, нарешті, щоб державні Комітети доводили до відома (суспільства) списки кандидатів на вищезазначені пости в муніципалітетах.

Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. С. 87–88.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Відозва Головного отамана С. Петлюри до українських
військ, спрямована проти погромних дій**

27 серпня 1919 року

Вояки Української Армії!

Українське Народне Республіканське Військо Наддніпрянщини і Наддністрянщини, з'єднане в одну Армію, побідним маршем іде наперед, розбиваючи ворога, з кожним днем здобуває все нові та нові простори України, звільняючи від грабіжників-большевиків, і цим несе Українському Народові свободу, волю і надії на світлі дні державного ладу і порядку.

Большевицька анархія і безладдя, страшний червоний терор, панування чудовиськ, каторжан, у яких немає нічого святого в житті, виснажили останні соки у нашого народу і залили нашу степи річками крові невинних і сльозами людськими.

З дзвонами в церкві, з хлібом-сіллю, квітками і сльозами радості зустрічає стомлений, знесилений і обідраний Український Нарід вас, хоробрі лицарі, як визволителів з-під ярма і знущань большевицьких, і як плоть від своєї плоті, і як кров від своєї крові. Великий національний ентузіазм охоплює нашу нарід при вашому вході в села і міста, і урочиста зустріч вас завжди чекає, а винувниками всього цього являєтесь ви, старшини і козаки Української Армії.

Славні і ніколи незабутні хвилини переживаєте ви в цей час, а з вами і всі народи, які живуть на терені українському.

Свята боротьба за визволення поневолених, незглядно на належність їх до тої чи другої нації, за панування правди і волі, народоправства і за самостійність нашої Республіки, – ось ваші ідеали в цій боротьбі.

Об'єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунті самостійности нашої Республіки і участь їх в державному

будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого незалежного життя.

Але вороги наші не сплять і уважно слідкують за кожним нашим кроком, аби тим чи іншим вчинком внести розлад серед нас і цим пошкодити скорішому здійсненню змагань нашого народу.

Ті ж самі большевики вважають Україну спадщиною Москви, тільки різниця та, що раніш була спадщина чорної, а тепер червоної Москви.

Вони бачать, що прийшов уже кінець їх пануванню на Україні, бо сам нарід український повстав проти них, але вони не гублять ще надії на поневолення народу українського.

Провокацією, на яку вони витрачають величезні суми, вони хотять розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і до погромів над невинним єврейським населенням, і цим хотять накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України.

Цим способом наші вороги хотять роз'єднати українські і єврейські працюючі маси, шляхи яких дійсно зв'язані і мають за собою 300 років знущання і гніту російського царизму.

Наша Народня Армія мусить нести рівність, братерство і визволення українському і єврейському громадянствам, бо останнє активно підтримує Правительство У.Н.Р. Всі його партії, як-то: Бунд, Об'єднанці, Поалей-Ціон і Фолкс-Партей стали на ґрунті самостійности України і беруть участь у будівництві Республіки.

Я сам знаю, коли представники єврейського населення допомагали нашому війську і підтримували законну республіканську владу.

Вороги нашої державности – большевики розстрілювали і розстрілюють не тільки українське населення, але й єврейське, часто із останнього забирали останні засоби для життя.

З великою пошаною я ставлюся до тих жертв єврейського населення, які воно понесло на вівтар нашої Отчизни в цій боротьбі.

З донесення командуючих нашими славними дивізіями і корпусами і од державних інспекторів я знаю також про те, що єврейське населення допомагало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з ран у наших козаків в шпиталях, наскоро улаштованих за 3–5 верст од бойової лінії.

Мене зворушили сльози подяки на очах наших козаків до євреїв за їх сердешне піклування і допомогу ближньому, і я з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць та склепів єврейських, охороняючи їх майно від грабунків.

Виправлення мосту єврейським населенням під Староконстантиновом, зруйнованого большевиками, в дуже короткий термін і допомога харчами, білизною теж говорять за лояльне до нашої армії відношення. Маю певність і тверду надію, що такі факти надалі будуть частішими з боку єврейського громадянства і принесуть користь, так потрібну в справі заспокоєння для нашого краю.

Міністер Єврейських Справ цілим рядом заходів вплинув уже на большевицькі кола єврейства, і вони вже не підтримують большевиків, бо бачать в цьому свою загибель. Разом з вами кличу єврейське громадянство йти з нами і всім допомагати нашому війську і правительству, і тоді можна сказати з певністю, що Правительство УНР і ви, його армія, справитесь з тою великою і відповідальною роботою, яку ви провадите, одночасно руйнуючи силу большевиків і творячи нашу самостійну Республіку, в якій кожний нарід має право вільного, спокійного життя.

СТАРШИНИ І КОЗАКИ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ!

Українські [і] єврейські працюючі маси дивляться на вас, як [на] визволителів, і грядучі покоління не забудуть ваших заслуг перед цими народами, а історія з гордістю впише на свої сторінки моменти з цієї боротьби. Уникайте провокацій, а з провокаторами, хто сам чинить погроми, та підбиває слабіших від нас, будьте безпощадними.

Кара на смерть мусить упасти і на голову погромників, і провокаторів.

Більше карности і дисципліно-карности я вимагаю від вас в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови невинного.

Пам'ятайте, що ви є кращі сини свого великого народу, який хоче жити своїм самостійним життям і нікого не хоче поневолювати, а тому і ви, його військо, і надалі стійте непохитно на сторожі його інтересів і інтересів того, хто вам допомагає і благає вас і про його визволення.

Винуваті перед українським народом і республікою, незглядно на їх належність до тої чи іншої національності, понесуть саму тяжку кару по законах, які мають чинність на території Української Народньої Республіки, а невинуватим ви мусите нести визволення з-під ненависного ярма большевицького.

Республіки і моя сердешна подяка і пошана вам за вашу лицарську хоробрість, завзяття і самопожертву, яку несете ви на вітар Отчизни, визволяючи од большевиків нашу Україну і всі народи, що її населяють, а тим самим і єврейській.

З Богом за велике і святе діло визволення народів з тяжкого ярма большевицького.

Головний отаман

[С.] Петлюра

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Т. 2 / упоряд. : В. Верстюк та ін. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. С. 566–568.

**Телеграма голови
Бердичівської єврейської громадської управи Червоненкіса
до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри про становище в повіті**

6 вересня 1919 року

Копія

Телеграма Кам'янець-Под. із Бердичева № 61
Подана 6-го 19 ч. 30 м.
Кам'янець-Под. Штабу Головного Отамана
Копія Міністру Єврейських Справ

Відповідаю на Ваші почтові телеграми. М. Бердичеві тепер тихо, але населення тривожне, бо волочаться темні підозрілі особи, які робили бешкети в інших місцях. Необхідно залишити для забезпечення ладу в місті галицькі частини, про що просимо. Бувають у нас самочинні арешти з сумними наслідками. Окрюзі Бердичева дуже плачливе положення, були погромні бешкети з убійствами в Янушполі, Білополі, Котельні і Погребищах і інших місцях. В Погребищах більш як триста вбитих і багато ранених. Становище страшливе.

Голова Єврейської Громадської Управи – Червоненкіс.
З оригіналом згідно, ч. 2562
Начальник Відділу [*підпис нерозбірливий*]
8 вересня 1919 року

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 117–118.

**Телеграма подільського губернського комісара
міністрові внутрішніх справ Директорії УНР
про грабежі й насильства польських легіонерів**

18 вересня 1919 року

Телеграма из Проскурова на имя подольского губернского комиссара получена 17 сентября с. г.

[В] уезде спокойно. Для привлечения [к] мобилизации трудящихся снова составлено две мобилизационные комиссии, которые приступили к работе.

Привожу выписку из телефонограммы инструктора Юринецкой волости: «[В] пограничной полосе, где господствуют поляки, крестьянство очень угнетено, польские банды почти каждый день разъезжают и забирают государственный хлеб, гоняются за украинской администрацией. 12 сентября [в] с. Липовку приехали поляки в количестве 100 человек конницы, 100 пехоты, со всех сторон окружили село, согнали крестьян к панскому хлебу на фольварки, некоторых били, некоторых собирались расстрелять, взяли из села 17 подвод, много крестьян с награбленным крестьянским добром, кроме того, наложили контрибуции 45 000 руб. австрийскими кронами или 15 пудов зерна с десятины. Все это следует отдать помещику Юлиану Жураковскому. № 79».

Подписал уездинструктор-информатор Краснопра

С подлинным верно:

Помощник делопроизводителя (подпись)

Пану министру внутренних дел УНР

18 сентября 1919 г. № 2704

За губернского комиссара Подолии *[подпись]*

За управляющего канцелярией *[подпись]*

С подлинным верно:

За начальника отдела Чайковский

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 2 : Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. – февраль 1920 г. / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. С. М. Короливского. К.: Наук. думка, 1967. С. 368.

**Телеграма голови Управи
Погребищенської єврейської громади Гарника
Головному Отаманові військ УНР Петлюрі з проханням
залишити для охорони міста коменданта Супруненка**

23 вересня 1919 року

Каменец

Срочная

Погребища

Кам'янець-Под. Ставка Головного Отамана Військ Української Нар.
Республіки
Головному Отаману Петлюрі.

23 серпня проходившим отрядом войск, назвавшим себе повстанческим, была совершена кошмарная резня еврейского населения м. Погребище вбито 350 человек ранено более 100 разграблено местечко по прибытию комендатуры ч. 10 в местечке был поставлен порядок і население приступило до мирной жизни. Произведенные потом неоднократные нападения на местечко со стороны неизвестных вооруженных отрядов были отражены благодаря энергии і усіліям славного украинского коменданта Супруненка при содействии частей галицийской армии.

Теперь комендант Супруненко получил распоряжение оставить местечко. В окрестных местечках Дзинькове і Борщаговка происходят резни еврейского населения. Дома сжигаются, добро уничтожается. Мы просим великого вождя армии У.Н.Р. распорядиться об оставлении на время коменданта Супруненко в нашем местечке, в противном случае население из 300 душ обречено на гибель.

Голова управи єврейской громады

Гарник

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 118–119.

**Розповідь очевидця про погроми, безчинства і грабежі
деникінців при захопленні ними м. Ніжина Чернігівської губернії
і про тимчасове зайняття Ніжина червоними партизанами**

Кінець вересня 1919 року

Товарищ, оставшийся в Нежине после ухода наших войск, а затем пробравшийся обратно, рассказывает о вступлении деникинцев в город. После дня безвластия, наконец, долгожданные гости добровольцы и казаки приблизились к вокзалу. На вокзале к этому времени собралась радостно настроенная буржуазная и мелкобуржуазная публика. Вместо «галантных» и «любезных» офицеров из броневика и зшенонов высыпали казаки, татары, курды с криками: «Где коммунисты, комиссары и жида?» И тут же бросились грабить всех находящихся на вокзале. У всех без исключения были отняты часы, кошельки, кольца, а кое у кого и одежда. Затем погром перешел на город. В течение первых двух дней были ограблены почти все еврейские дома, причем забиралось все, имеющее хоть какую-нибудь ценность.

Этот грабеж был неожиданно для всех прерван налетом партизанского отряда полковника Крапивянского (коммуниста). Повстанцы овладели комендатурой, убили коменданта города Нежина полковника Лагодовского, человек 8 офицеров и около 40 человек казаков. Казаки, несмотря на то, что их было около 3000 человек, а повстанцев не более 200, в панике, без боя покинули город. Лишь через несколько часов опомнились и повели наступление на город. Повстанцев однако уж и след простыл. Войдя вторично в город, в ответ на налет деникинцы организовали избивание евреев. Убито больше 100 человек. После погрома, когда у евреев грабить было уже нечего, начались грабежи у русских. Для этого достаточно было указания какого-либо мальчишки, что здесь жил коммунист или комиссар, и квартира вместе с живущими подвергалась беспощадному ограблению.

В течение нескольких дней жизнь в городе совершенно замерла. Никто из жителей, за исключением гимназистов, записавшихся в добровольцы, не решался даже днем выйти на улицу.

У крестьян в течение двух недель казаки ограбили все до нитки.

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 2 : Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. – февраль 1920 г. / редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др. ; под ред. С. М. Короливского. К.: Наук. думка, 1967. С. 399–400.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Лист академіка В. І. Вернадського
редактору газети «Приазовський край»**

4 жовтня 1919 року

М[илостивый] г[осударь] г[осподин] редактор!

В № 213 «Приазовского края» помещена заметка об Украинской академии наук в Киеве, в которой сообщаются некоторые сведения о ней, не вполне отвечающие действительности.

В уставе Украинской академии наук было поставлено обязанностью печатать все на украинском языке, но в то же самое время всякий автор мог требовать печатать одновременно его работы на любом другом языке, в том числе, конечно, и на русском.

Когда в Киев пришла власть Директории, она неожиданно для Академии наук изменила несколько параграфов ее устава и ограничила право академии печатать на русском языке. Она не решилась запретить печатать на русском языке, но потребовала прохождения этих работ через общее собрание академии и уменьшила количество экземпляров на русском (и других языках, кроме пяти оговоренных в декрете Директории). Академия наук вынуждена была подчиниться этому декрету, но ряд академиков протестовал против этого постановления и занес протест в протокол, но обсудить окончательно этого вопроса не успела, т. к. власть Директории была свергнута большевиками. Ни о каких изменениях устава при большевиках, конечно, не могло быть и речи.

Пункт этот остался в уставе, но практического значения не имел, т. к. ряд изданий академии печатался и сдан в печать на русском языке в том же самом количестве экземпляров, как и текст, печатаемый по-украински.

Проявление недопустимого шовинизма здесь было со стороны Директории, но не со стороны Академии наук, которая, наоборот, считалась Директорией слишком русской.

[21.IX/4.X.1919]

Акад. В. Вернадский

Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 2 : Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці / ред. кол. : А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій та ін. ; уклад. : О. С. Онищенко, В. М. Даниленко, Л. А. Дубровіна та ін. ; НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Ін-т іст. України ; Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського. К., 2011. С. 229.

FOR AUTHOR USE ONLY

Шульгин В. В. Пытка страхом

8 жовтня 1919 року

По ночам на улицах Киева наступает средневековая жуть. Среди мертвой тишины и безлюдья вдруг начинаются душераздирающие вопли.

Это кричат «жиды». Кричат от страха. В темноте улицы где-нибудь появится кучка пробирающихся «людей со штыками», и, завидев их, огромные пятиэтажные, шестиэтажные дома начинают выть сверху донизу. Целые улицы, охваченные смертельным ужасом, кричат нечеловеческими голосами, дрожа за жизнь.

Жутко слушать эти голоса послереволюционной ночи. Конечно, страх этот преувеличен и приобретает с нашей точки зрения нелепые и унижительные формы. Но все же это подлинный ужас, настоящая «пытка страхом», которой подвержено все еврейское население.

Власть, поскольку это в ее силах, борется за то, чтобы не допустить убийств и грабежей. Русское же население, прислушиваясь к этим ужасным воплям, исторгнутым «пыткою страхом», думает свою думу.

Оно думает о том, научатся ли в эти страшные ночи чему-нибудь евреи.

Поймут ли они, что значит разрушать государства, не ими созданные? Поймут ли они, что значит добывать равноправие какой угодно ценой? Поймут ли они, что значит по рецепту «великого учителя» Карла Маркса натравливать класс на класс? Поймут ли они, что такое социалисты, из лона коих вышли большевики? Поймут ли они, что такое в России осуществление принципа народовластия?

Поймут ли они, что им надо сделать сейчас?

Будут ли во всех еврейских синагогах всенародно прокляты все те евреи, которые приложили руку к смуте? Отречется ли толща еврейского населения с той же страстностью, с какой она нападала на старый режим, от создателей «нового»? Будет ли еврейство, бия себя в грудь и посыпая пеплом главу,

всенародно каяться в том, что сыны Израиля приняли такое роковое участие в большевистском бесновании?

Будет ли основана «Еврейская Лига борьбы с социализмом»?

Или же все останется по-старому, и после страшных ночей, проведенных в смертельном ужасе, по-прежнему будет создаваться «Лига борьбы с антисемитизмом», своим нелепым отрицанием совершенно ясных фактов разжигающая антисемитские чувства?

Перед евреями две дороги:

Первая – признать и покаяться.

Вторая – отрицать и обвинять всех, кроме самих себя.

От того, какой дорогой они пойдут, будет зависеть их судьба. Ужели же и «пытка страхом» не укажет им верного пути?

Киевлянинъ. 1919. 8 октяб.

FOR AUTHOR USE ONLY

Лист І. Цангвіля до українського уряду

20 жовтня 1919 року

Шановний пане президент!

Для мене велика честь одержати запрошення українського уряду взяти участь у Комісії для розслідування антиєврейських погромів, але зараз я перебуваю в Уельсі на лікуванні, отже не маю сил для такої подорожі. Але якщо д-р Йохельман, член Ради Єврейської Територіальної Організації, буде одним із членів Комісії, то буде представлена вся наша організація. Я ж користаюся цією нагодою, аби заявити, що навіть якби Ви й не зробили цього кроку або щиро й чесно не визнали тих страхітливих фактів, які відбувалися по Ваших містах, я був би однаково переконаний у тому, що Ваш уряд робить багато, можливо усе, на що здатен, аби припинити вбивства, яких можна було б уникнути, якби не нестабільний стан нинішньої Росії.

Ті національні права, які Ви надали євреям, є виявом Вашої державної мудрості й прямою протилежністю єврейської політики нової Польщі. І я плекаю надію, що Вашій республіці вдасться відстояти свою незалежність і тим самим явити усьому світові приклад сили та щирого патріотизму, джерелами якого є сердечна співпраця та повага до всіх расових та релігійних елементів, що складають сучасну державу. Якщо ж ці вбивства триватимуть надалі, то вони знищать не тільки невинних людей, але й Вашу державу. І мені, як прихильнику принципу самовизначення, стає особливо сумно від того, що всі Ваші зусилля по повному припиненню погромів поки що виявляються марними.

Ще раз дякую Вам за Ваше запрошення

Щиро Ваш Ізраїль Цангвіль

Гунчак Т. Симон Петлора та євреї. К. : Либідь, 1993. С. 43.

**Повідомлення про погром, вчинений денікінцями
у м. Черкасах Київської губернії**

3 січня 1920 року

Лица, прибывшие из Черкасс, передают об ужасном погроме, устроенном деникинцами над еврейским и крестьянским населением города при их отступлении. В связи с приближением Красной армии «добровольческие» части оставили Черкасы и остановились по дороге между Черкассами и Смелой. В тот же день в город вошло несколько отдельных отрядов партизан. Добровольцы, узнав про это, вернулись обратно в Черкасы и в течение всей ночи и последующего дня убивали и грабили евреев и крестьян, мстя последним за их поддержку партизан. Приближение к городу Красной армии положило конец погрому. После двухчасового боя на улицах деникинцы были выбиты из Черкасс. Число жертв огромное. В городе нет ни одного уцелевшего дома.

Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сб. док. и материалов : в 3 т., 4 кн. Т. 2 : Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. – февраль 1920 г. / редкол. : С. М. Королевский (отв. ред.) и др. ; под ред. С. М. Королевского. К.: Наук. думка, 1967. С. 622.

Лист-подяка
командирові 4-ї Стрілецької бригади полковникові П. Шандрукові
від єврейської міської громади Озарінеців Могилівського пов.

3 червня 1920 року

У. Н. Р.

Міністерство Єврейських Справ

ОЗАРІНЕЦЬКА

Єврейська Громадська

УПРАВА

Червня 3 д. 1920 р.

Ч. 245

м. Озарінець на Поділлію

Пану Високошановному

Командирові 4-ї

Стрілецької бригади

полковнику Шандруку

Єврейське населення

м. Озарінець на Поділлію приносить Вам свою щирю подяку за те, що на протязі місячного перебування з Вашою славетною бригадою Ви весь час ішли на зустріч місцевого населення. 3 дня Російської революції ми ще так спокійно не жили як тепер. І Ваша бригада дійсно показала хто такий Український козак, котрий дуже гарно поведився з нами.

Бажаємо Вам і Вашим козакам найгарнішого успіху на фронті військових подій.

Голова Управи [підпис нерозбірливий]

[печатка]

Члени [3 підписи]

Духов. Рав. [підпис]

Секретар [підпис]

Оригінал. Рукопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Он. 1. Спр. 262. Арк. 179.

**Лист міністра закордонних справ УНР
до міністра єврейських справ УНР**

30 червня 1920 року

Копія.

Кам'янець на Поділлю
30 червня 1920 р.
Ч. 530/1255.

Вельмишановний
Пане Міністр

Газета «Дейлі Гарольд» – орган крайніх лівих – від 22 травня містить таке повідомлення: «Комітет жидівської делегації в Парижу одержав вістки, що на Поділлю останнім часом учинилися страшні погроми жидів. Місто Балта цілком спалене».

До цього маю честь додати на увагу Вельмишановного Пана Міністра, що газета «Дейлі Гарольд» взагалі провадить антиукраїнську лінію і особливо гостро в зв'язку з польсько-українським союзом, так що винним за цю провокаційну звістку може бути не тільки Парижський Жидівський Комітет чи місцеві ворожі злочинні Україні громадяни, але також редакція цієї газети. Тому дуже важко було би, без огляду на те, звідки походить така провокаційна інформація, вяснити з боку Уряду і зокрема от Міністерства єврейських справ, що такі факти місця не мали (тим більше, що наші війська навіть не дійшли були до м. Балти) і що злочинні елементи, сіючи неправдиві вістки про Україну, чинять шкоду не тільки народові українському, але й єврейському.

Міністр Закордонних Справ [підпис] Ніковський.
Начальник Відділу Преси [підпис незрозумілий]

ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 589. Арк. 6.

Лист міністра закордонних справ УНР
до військового міністра УНР

2 липня 1920 року

Копія.

№ 1310

2. VII – 20 р.

Вельмишановний Пане Міністр!

Нині закордонні дипломатичні представники в своїх докладах до Міністерства Закордонних Справ звертають особливу увагу на це, що справа жидівських погромів на Україні є одною з найважливіших справ при визнанню України державами Заходу. Для з'ясування цієї справи навести хоч би тільки голос п. Посла УНР в Лондоні, який в своєму докладі до п. Головного Отамана від 12. 2. б. р. пише: «...Найшкідливіше відбилось на відношеннях до нашого руху погроми... Відношення до єврейського питання є тепер ніби лакмусовий папір для культурних народів Європи та Америки... Правда, погроми, що поробила денікінська армія, богацько гірші, ніж погроми, що були весною 1919 р. І само собою розуміється, що ми тут, в Лондоні, робимо всі заходи, щоб з'ясувати це. Але цього мало; треба оздоровити наш адміністративний апарат авторитетною декларацією про твердий намір... Уряду... збудувати Державу силами всіх народів, мешкаючих на території України.

З огляду на вагу цієї справи бажаним було би – якщо, Ви Пане Міністр, вважаєте це відповідним – віднести з Вашого боку до всіх частин Армії УНР і з'ясувати їх начальникам значіння і шкідливість не тільки погромів, але і взагалі протижидівських виступів і переслати Міністерству Закордонних Справ копію такого обіжника для оголошення його в газетах, щоби переконати світ, що не тільки Уряд УНР як такий, але і Військове Міністерство робить важливі заходи, щоби погроми більше не мали місця.

Можливе швидке надіслання копії такого обіжника, що зістане розповсюджений вкупі з проєктованою декларацією Уряду УНР, дуже мене зобов'яже.

Міністр Закордонних Справ
Начальник Відділу Преси [підпис нерозбірливий]

Кам'янець на Поділлію
2-го липня 1920 р.
Ч. 539.
Машинопис.

ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 589. Арк. 9–9 зв.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Наказ командування армії УНР про боротьбу
з протиеврейською погромною агітацією**

7 липня 1920 року

НАКАЗ

Головної команди Війська Української Народної Республіки.

Ч.18.

До відома уряду дійшло, що в деяких місцевостях та військових частинах були спроби проводити протиеврейську погромну агітацію. Це є робота ворогів українського народу і української державності, це є один із засобів звести нанівець всі наші зусилля, всі наші жертви, всю пролиту кров кращих синів України.

Ця провокаційна робота має перш за все розбити єдність наших внутрішніх сил в боротьбі за державну суверенність українського народу, бо ми можемо збудувати свою державу лише спільними силами всього населення, в тому числі і єврейського і ніхто нас не подолає, коли буде повна згода між всіма верствами люду, що населяє нашу землю. Вороги наші, підбурюючи до єврейських погромів, підбурюють одну частину населення проти другої, сіють між ними розбрат і колотнечу, провокують нас в очах єврейського населення, штовхають його в число ворогів української державності.

Правда, й між євреями є комуністи, так само, як воно є і між нашими, але це не значить, що всі євреї комуністи, це не значить, що за дійсних злочинців проти нашого народу мусять відповідати безневинні.

Всякий, що руйнує нашу справу, чи то єврей, чи москаль, чи свій брат українець, є ворогом нашого народу, але й таких громити не можна, а слід вилловлювати і віддавати під суд, який знайде для них достойну кару. Друга мета протиеврейської погромної агітації – скомпрометувати нас та ідею української державності в очах інших держав.

Через єврейські погроми наші вороги хотять викликати за кордоном обурення проти нас, збільшити число наших ворогів, зменшити число наших прихильників і тим самим зменшити число джерел, звідки ми можемо дістати все необхідне нам для боротьби.

По-третє, всякі погроми та насильства не личать лицареві української армії, оборонцю свого народу. Всякі насильства над беззбройним населенням плямують нас, плямують наше святе діло. На вістрях наших багнетів ми несемо волю, щастя та добробут всьому населенню України, а не насильство.

Отже, наша власна користь, наша честь, гідність нашої державності вимагають від нас всіма силами протистояти протиеврейській погромній акції.

Я, Ваш Головний отаман, що вже третій рік веду вас до волі і завжди говорив Вам тільки правду, іменем Української Народної Республіки, пам'яттю Ваших товаришів, що загинули в кривавій боротьбі за волю всього українського народу, майбутньою долею Батьківщини наказую:

1. Всіх, хто буде підбивати, чи провокувати до єврейських, чи яких інших погромів, заарештовувати на місці, хто б ці злочинці не були, і віддавати їх до суду.
2. Грабіжників, погромщиків, пійманих на гарячому вчинку, негайно карати по всій суворості законів військового часу.
3. Начальників всіх ступенів притягати до суворої відповідальності за погромні вчинки своїх підлеглих, нарівні з дійсними винуватцями.

Головний отаман

Військовий міністр

Генерального штабу полковник

[С.]Петлюра

[В.]Сальський

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Т. 2 / упоряд. : В. Верстюк та ін. К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. С. 653–654.

**Наказ командувача
Окремої кінної дивізії полковника І. Омеляновича-Павленка
про коректне ставлення вояків до всіх національностей Галичини та про
особисту відповідальність командирів за будь-які безпорядки**

18 липня 1920 року

Копія

Наказ командуючого
Окремої кінної дивізії
18 липня 1920 р. м. Езержани
Ч. 9

Зараз дивізія знаходиться в Галичині, звідки представники місцевого населення мають тісний зв'язок з державами Європи. Козаки як дивізії, так і інших частин звикли під час партизанської боротьби на Наддніпрянщині поводитися з жидами так, як того бажалося кожному козаку зокрема. Не виправдовуючи ні з якого боку минулого, сурово наказую: з жидами Галичини поводитися точнісінько так, як і з рештою населення, тим більше, що галицькі жида були і є прихильниками Української справи як такої. Козаки, переходячи містечка та села, наводять своєю поведінкою жах на населення взагалі і на жидівство зокрема. Потрібно мати на увазі, що кожний найменший грабунок і кривда береться на рахунок, а по цим рахункам врешті прийдеться Державі нашій заплатити новими річками крові тих же козаків та старшин, бо грабунки населення взагалі і жидівства зокрема до цього часу являлися одною з сильних причин, завдяки яким затримується визнання культурним світом нашої Державности, з чим тільки і має прийти лад і спокій в нашій Україні, за існування і добробут якої ми тільки б'ємося. Частини дивізії мають зараз досить грошей на задоволення людей та коней, а тому рішуче наказую платити за всі забирані від населення харчові продукти та інші потрібні для існування частини річі. У випадку конечної потреби можуть вживатися реквізиції, але з кожного разу по окремому на те дозволу. Можливо допускати реквізиції, але з ця реквізиція не мусить виглядати як грабіж, бо коли робитиметься реквізиція

організовано рахуватимуться з частиною і буде поважати її як військову силу, а коли мають місце грабунки, то населення тільки жахається частин, яко розбишацько-грабіжницьких ватаг. Безперечно грабунками займаються поодинокі особи, які плямують цим не тільки свої частини, а Армію Українську в цілому і тим самим бруднять нашу святу ідею визволення замученого народу Українського. А тому наказую боротися з грабіжниками на рівних підставах з ворогами Українського народу. Ворог наш – російські більшовики – вживає героїчних заходів до знищення в корені грабіжництва у своєму війську, не дивлячись на те, що це військо має далеко більше рації як наше грабувати населення чужого йому краю, який вони використовують тільки як багату країну, а нам зовсім не належить поводитися так, як ми поведимося зараз з населенням краю, який ми рахуємо своїм і який взяли визволяти з поневолення чужинцями. Насильствами та грабунками ми підніємо проти себе наших же братів і дамо можливість нашому ворогові зайняти в серцях населення те місце, на яке ми претендуємо і на яке вимагаємо права усі – то ми замість боротьби з ворогом самі себе винищуємо і назавжди дискредитуємо нашу справу. Козаки бачили на свої очі як дякуючи тільки грабіжництву та насильствам не раз доценту було розбито далеко сильнішу від нашої – большевицьку армію, а також денікінську. Маючи на увазі зазначене, треба поміркувати над питанням: чи не буде того ж з нашою армією, бо ми дуже своїми вчинками нагадуємо бувших і сучасних наших ворогів.

Отже, виходячи з зазначених міркувань, наказую командирам частин і взагалі всім старшинам звернути максимум уваги на місце в дивізії явища – брутальну розправу з невинним мирним населенням, прикласти всіх зусиль, використовувати свій вплив на козаків, роз'яснити їм справу і завдання припинення грабунків і взагалі кривд населенню. На винуватців накладати найсуворіші кари, включно до віддання до Надзвичайного суду. Я як командуючий дивізією не зупинюся ні перед якою найтяжчою карою за грабунки та насильство, не звертаючи ніякої уваги на те, який козак провинився, чи боевий чи не боевий, бо слава козака ж боевого не дає йому

права бути грабіжником, навпаки він мусить бути зразком моральності, лицаря і оборонця рідного краю та народу. За грабіжницькі вчинки мають відповідати не тільки винуватці, а і старшини. Рівно ж і командири частин будуть притягати до відповідальності за бездіяльність та антиморальний стан доручених їм частин.

Для того, аби попереджувати грабунки, наказую в місцях розташування частин мати особливі патрулі під доглядом старшин і козаків чужих частин в районі розташування частин дивізії затримувати, перевіряти по документам їх право перебувати в даній місцевості.

Наказ цей оголосити всім старшинам і козакам дивізії, кожен старшина має розписатися в читанні цього наказу.

Оригінали підписали: командуючий дивізією полковник Омелянович-Павленко, т.в.о. начальника штабу поручник Силенко-Кравець.

З оригіналом згідно:

Т.в.о. начальника інспекторського відділу підполковник [підпис
нерозбірливий]

Копія. Рукопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 24–24 зв.

**Лист Голови Директорії УНР Симоиа Петлюри
до міністра єврейських справ П. Красного з проханням
дати роз'яснення для зарубіжних єврейських кіл щодо
ситуації з єврейськими погромами в Україні**

29 грудня 1920 року

Голова Директорії
1459
Грудня 29. 1920
Тарнів.

Копія
До пана Міністра
Єврейських Справ
Копія Міністру
Закордонних Справ

Від Посольства У.Н.Р. в Німеччині одержано відомости, що у всіх німецьких часописах починається добре зорганізована пресова кампанія проти української справи взагалі і Уряду У.Н.Р. зокрема за єврейські погроми. В цих часописах між иншим дуже яскравими фарбами малюються «звірства, що поповнені нібито нашими військами». Складається навіть чорна книга про ці погроми на ріжних європейських мовах.

Звичайно, підстава цієї кампанії криється не в погромах, яких в дійсности не було, а десь глибше, в тайниках європейської дипломатії, провадиться особами, яким в цей час потрібно здискредитувати українське питання. Але-ж все таки не можна залишити без належної відповіді і пояснень тих закидів, які робляться в німецькій пресі нашій армії, нашому Уряду.

Як Член Уряду У.Н.Р., Ви самі мали змогу пересвідчитись, що відносини між нашою армією і населенням були дуже гарні. Ви не раз і самі мені про це говорили. Ви знаєте, що єврейське населення України було дуже задоволене вступом нашого війська в жовтні цього року, що з оголошенням відповідного торгу одразу почалось в країні рухливе торговельне мирне життя, що коли під натиском ворога ми залишали рідні терени, то єврейське населення, яке тільки мало змогу, прямувало за нашою армією, тікало від большевиків.

Якщо де може і траплялись випадки, коли офірою якого нападу був єврей, то в цьому були винні банди розбійників, яких після большевицького

панування залишилось чимало і яких одразу не можна було знищити. Про погроми, про масові грабiжництва та вбивства мирного єврейського населення я нічого не знаю і навіть не припускаю, щоб це могло бути.

Отже прошу Вас, Пане Міністре, звернути на це свою особливу увагу і вжити відповідних заходів для припинення цього антиукраїнського походу, який може дуже пошкодити справі української державности, і мирному співжиттю українського і єврейського населення, яке утворилось на терені У.Н.Р.

Петлюра [в. р.]

Посвідчую. Керуючий Справами М. Миронович [в. р.]

З оригіналом згідно:

За Начальника Відділу [*підпис нерозбірливий*]

Копія. Машинопис.

ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 589. Арк. 49–49 зв.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Розписка міністра єврейських справ УНР П. Красного
про одержання 15 тисяч польських марок, пожертвуваних
С. Петлюрою на допомогу єврейським біженцям з України**

18 лютого 1921 року

1921 року лютого 18 дня п'ятнадцять тисяч польських марок (15.000), офірованих ПАНОМ ГОЛОВОЮ ДИРЕКТОРІЇ Комітету Допомоги Євреям-біженцям Громадянам У.Н.Р., одержав.

Міністр Єврейських Справ

П. Красний

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 125.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Лист командувача Дієвою армією УНР
до міністра закордонних справ УНР**

18 лютого 1921 року

Командуючий
Дієвою армією
18 лютого 1921 р.
Ч. 16
м. Петроков

До Пана
Міністра закордонних справ

Армія УНР, починаючи з того часу, як вона в 1919 р. стала переходити на регулярний стан, не може взяти на себе відповідальности за ті вчинки, котрі робилися як окремими людьми, так і ріжними, нікому не підлеглими відділами проти власности громадян. Даже в важку хвилю відворотів в листопаді 1919 і 1920 р. ті бешкети, які в дійсности мали місця, траплялися лише тоді, коли частини відходили під ворожим навалом, а залишалися дезертири, до яких приєднувався місцевий бандитський елемент, який і займався бешкетами. Таким чином не може бути сумніву, що ніяких погромів Армія УНР не проводила. Окремі ж бешкети мали місця як в залишених при відворотах теренах, так і в запіллю армії і з ними весь час проводилася боротьба особисто [так у документі. – Авт.] в послідніх випадках і винні, як тільки була змога виявити їх, несли сувору кару.

А тому не мається ніякої змоги дати конкретну відповідь на цілком абстрактні звинувачення. Матеріалів про жидівські погроми в ділах армії не мається, бо ні одного погрома частинами армії зроблено не було. Коли в пресі були б приведені назви міст, в яких ніби то було вчинено погроми, або вказана назва частини, то тоді на кожне окреме обвинувачення, як на конкретний факт, можна було б дати цілком правдиву і докладну відповідь. Рахую, що таким чином, розбиваючи докладно кожне обвинувачення, тільки і можна боротися з піднімаємою в часописях кампанією. Відповідаючи на кожний приводимий часописями факт «погрома» цілком отверто, що в дійсності погрома не було,

а може коли він і був, то там не було наших частин, ми скоріш підірвемо віру в такі обвинувачення, які після цього повинні будуть самі припинитися.

До цього можу додати, що боротьба з грабунками в часи відворотів уявляє з себе найважчу галузь праці начальників у всіх арміях. Навіть в арміях зі сталою організацією і певною дисципліною, яку мали армії держав, котрі боролися в Всесвітній війні, траплялися грабіжницькі вчинки, особливо в часі відворотів. Цілком зрозуміло, що справа гірше стоїть в молодих арміях, які при слабких кадрах мають більшість випадкового елементу, моральне обличчя якого після 3-х років революційного стану, не весь час буває високим. Коли регулярна німецька армія, в складі якої майже не було ні жодного неграмотного солдата, грабувала доценту бельгійських громадян, то можна лише дивуватися, що наша молода армія в більшості успішно боролася з грабіжництвом среди своїх вояків і та невелика кількість вчинків окремих осіб чи нікому не підлеглих відділів, лише яскраво підкреслює, що грабіжницькі вчинки весь час суворо прислідувалися командуванням армії, бо в іншому випадкові їх було б значно більше.

Генерал-Поручник
Т.в.о. Начальника Штабу
Генерального Штабу
Генерал-Хорунжий

[підпис] Омелянович-Павленко.

[підпис нерозбірливий]

ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 589. Арк. 64–64 зв.

**Зведення № 6 Особливої наради
при головнокомандувачу Збройними силами Півдня Росії
«Положение на Украине к 10 марта 1921 г.» (витяги)**

10 березня 1921 року

Волна крестьянских восстаний заставила Советскую власть отменить демобилизацию в частях красной Армии, расположенных на Украине. По отношению к еврейскому населению Украины большевики тоже применяют репрессии. Целый ряд погромов и, между прочим, кровавую резню 18–19 декабря в Могилеве большевики в один голос объясняют «искоренением из еврейских масс петлюрофильства». В Каменце налеты красных банд на еврейские квартиры продолжались около трех дней. Невероятно пострадал ряд местностей в районах Лянцкоруна и Бара. В настоящее время регулярно производятся гонения на евреев в Проскуровском районе. Эта «ответственная работа» не доверяется местным коммунистам. Ревкомы командированы из Харькова, а специально сформированный штаб Ч.К. – из Одессы. Между прочим, полученные письма в Каменце из Одессы говорят о 4000 расстрелянных там в течение последних 6-ти месяцев.

Еврейская эмиграция из Украины колоссальна. В Восточной Галиции уже насчитывается до 40 000 евреев-беженцев, и число это увеличивается с каждым днем. Все беженцы сочувственно отзываются о петлюровских войсках и заявляют, что еврейское население края окажет украинцам всемерную поддержку. Ненависть к большевикам и страх перед ними чрезвычайно велики.

Советский комиссариат продовольствия объявил новую раскладку хлеба между крестьянами – по 10 пудов с десятины. Эта мера вызвала новое недовольство в селах, и крестьяне взяли за оружие под командою сотника Морделевича, который, заняв все главные пути, из Житомира в уезды, не допускает в деревни реквизиционные партии.[...]

О положении петлюровского правительства польский министр внутренних дел Скульский заявил, что согласно предварительным условиям с Советской Россией члены правительства Украинской Республики, находящиеся в Польше, рассматриваются властями как частные лица-беженцы, а тем самым прекращены всякие сношения между польским и украинским правительствами.[...]

Несмотря на уход графа Тышкевича из правительства Петлюры в Париже продолжают сношения Петлюры с определенными польскими кругами. Варшавская газета «Курьер Поранний» говорит об усилившихся вновь в последние дни слухах о подготовляющихся шагах к объединению Восточной и Западной церквей и указывает, что слухи эти так или иначе связаны с таинственными хлопотами «украинского» митрополита Шептицкого в Риме. Газета указывает, что уже один раз, в 1920 году, Польша много потеряла при игре в унию церквей, и выражает сомнение, что с религиозной психологией украинского народа подобная комбинация могла бы быть приемлема.

Гунчак Т. Симон Петлюра та свреї. К. : Либідь, 1993. С. 43–44.

**Звернення С. Петлюри до населення України
із закликом не допускати єврейських погромів**

18 березня 1921 року

До населення України

До Вас, завзятих борців, що напружуєте останні зусілля, оберегаючи рідну хату від ворога, до Вас, що перед цілим світом відкрили себе славою, обороняючи свою Батьківщину, до вас, дорогих братів, буде оце слово моє.

Кати наші – більшовики скрізь поширюють чутки, що буцімто українські повстанці нищать єврейське населення. Я, Головний Отаман Українського Війська, не вірю цьому, не вірю, бо знаю нарід Український, який, утиснений грабіжниками-завойовниками, сам не може утиснути народу иншого, що так само страждає від більшовицького панування, як і він.

Гляньте довкола себе, придивіться уважно і ви побачите, що не тільки селянство, а й робітники, і ремісники, і торговці, одним словом, все, що є на Вкраїні живого і чесного, стогне під ярмом комуністів. Всіх, хто звик заробляти свій хліб чесною працею чи своїх рук, чи розуму, комуністи хтять загнати, як робочу худобу, до одної обори – комуні.

Єврейське населення – дрібні торговці, ремісники та робітники – що, як і всі трудящі, заробляє кусок хліба своєю працею, також скривджене і пограбоване більшовицькими порядками. Крам з крамниць торговців, струмент і верстати у ремісників відбираються для комуні. Хиба ж це не розорення для єврейського населення? Хиба ж, загибаючи з голоду, пограбоване єврейське населення може радіти грабіжникам-більшовикам? Ні. Єврейське населення так, як і ви, селяне, жде, не діждеться визволення від комуністів-грабіжників.

Коли ви зустрінете серед комуністів євреїв, пам'ятайте, що вони для свого народу такі ж запродавці – каїни, що забули віру і закони батьків своїх, як і ті з наших зрадників, що пристали до комуністів; і несправедливо було б

складати вину за них на весь єврейський нарід, як неможливо складати вину за наших зрадників – комуністів на весь український нарід. Я знаю, що таких запродавців відцуралася чесна єврейська громада і яко зрадників свого народу плямувала їх.

Я певен, що ви це добре розумієте і що не ви переслідуйте і нищите єврейське населення, а нищать його самі більшовики та ті бандити, які при комуні росплодилися на нашій землі.

В своїй боротьбі з нашим народом більшовики не гидують ані брехнею, ані підкупам. На награване чуже золото вони, розіславши по всіх країнах своїх представників, позакладали газети на всіх мовах, в яких ганьблять нашу святу справу – визвольний рух нашого народу, малюють його, як бандитський, погромний і на кожній сторінці кричать про єврейські погроми, які нібито чинять українські повстанці.

Робітництво і селянство деяких держав Європи, що ще не бачили на власні очі більшовиків, мали їх за народолобців, вірили наклепам на українських повстанців і до нашого визвольного руху відносились підозріло.

Але та сердечна зустріч, яку проявило єврейське населення при поверненню нашого війська на рідну територію в минулому році, ті сльози, якими єврейське населення провожало відступаюче наше військо і той жах, який охопив єврейське населення перед навалою більшовиків, ті десятки тисяч євреїв, що потягнулися за нашим військом, тікаючи від більшовицької навали, і що тут, разом з нами, на чужині ділять нашу долю, і мріють нашими мріями, – все це переконало цілий світ, що бандити не ми, а самі більшовики!

Тяжко мені чути що більшовицьку брехню про вас, брати-селяне, і коли б серед вас завелась яка паршива вівця, що плямує усіх вас ганебними бандитськими звичками, мусите викинути її з ваших рядів негайно.

Як Головний Отаман Війська Українського я наказую вам: більшовиків – комуністів і інших бандитів, що роблять єврейські погроми та нищать населення, карати безпощадно, і як один стати в оборону бідного змученого населення і через наші військові суди розправлятися з бандитами негайно.

В скорому часі я повернуся з Українським Військом і Урядом на Україну, і ті, що шкодили нашій справі, приставали до повстанців для грабунків і погромів, будуть суворо покарані по законах військового часу як зрадники нашого народу та прислужники ворога.

Петлюра
Головний Отаман військ
Української Народньої Республіки

18 березня 1921 р. Ставка.

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 125–128.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Рапорт т.в.о. командувача дивізією генерал-хорунжого Яшніченка
командувачу Армії УНР про вжиті заходи по боротьбі з погромами**

6 квітня 1921 року

Ч. 879. 6 квітня 1921 року табор Вадовниця
Командуючому Армією У. Н. Р.

Копія. Таємно

Рапорт

Згідно відношення начальника штабу Армії від 7 березня б. р. за ч. 226 і від 19 березня б. р. за ч. 242 доношу, що на заборону погромів, грабунків і взагалі якого б то не було свавілля в дивізії з боку командного складу дивізії було звернуто особисту увагу. Про дійсність цього можуть свідчити ті накази, які видані були як командиром дивізії, так і командирами частин дивізії. Якщо траплялись окремі випадки грабунків, то ці випадки були дрібними непорозуміннями між окремими вояками дивізії і населенням, при чому і про такі, навіть окремі випадки, були переведені доходженням з розпорядження відповідних чинників Армії. [...]

...Щодо заходів, які були прийняті командним складом дивізії, щодо припинення грабунків, погромів і різного роду свавіль, то про це можуть свідчити ті накази, які до цього додаються... Наприклад Гайсинсько-Брацлавський курінь 2-ої пішої бригади, згідно наказу по дивізії від 20/VII 1920 р. за ч. 57, за учинені ним грабунки та насильство був розформований. Таким чином видно, що проти грабіжників і погромщиків, які виявлялися в дивізії і які тим самим підривали авторитет Армії і української державности приймалися самі рішучі заходи до розстрілу на місці...

Т.в.о. Командуючого дивізією генерал-хорунжий Яшніченко. За начальника штабу поручник Енгельман.

Певно:

Т.в.о. начальника штабу 1-ої Запорозької Стрілецької дивізії
підполковник [підпис]

Копія. Машинопис.

**З записки Інформаційно-статистичного відділу Київської комісії
Єврейського громадського комітету з оглядом подій в м. Смела
Київської губ. і Смілянському районі в 1919 – червні 1921 р.**

10 червня 1921 року

Как видно из тетрадей протоколов показаний очевидцев о пережитых ими погромах на местах, первые погромы в наших местах начались бандами Григорьева в мае 1919 г. Картины ужасов и зверств довольно монотонны, но отличаются такими жестокостями, перед которыми бледнеют времена Хмельницкого и гайдаматчины. В Смеле пьяный матрос во главе небольшого отряда сгоняет 38 евреев, преимущественно глубоких стариков, на ст. Смела в вагон, увозит вагон на несколько верст от станции, а там прикладами выгоняет сквозь строй стреляющих солдат их из вагона и всех убивает. В Телепино ту же историю повторяет атаман Железняк: как он забрал у них все наличные деньги и все склады их в местном товариществе. В некоторых пунктах (Ротмистровке, Белозерье, Городище) поджигают магазины и дома. Деникинские банды при приходе в августе 1919 г. и при уходе от нас в декабре того же года убивают, вешают, насилуют, грабят, грабят без конца несчастных страдальцев евреев во всех этих пунктах. Серию погромов в нашем районе заканчивает атаман млеевской банды Голый своим налетом 17 сентября 1919 г. на Городище. Узнав о приближении небезызвестного разбойничьего атамана к Городищу, еврейское население оставило все свое состояние на произвол судьбы и ушло куда глаза глядят. К несчастью, не всем удалось спастись. 112 евреев, в том числе много женщин и детей, было необычайно зверски убито. Разрушение и грабежи были доведены до последних пределов.

Плотно населенные еврейские пункты – Ротмистровка, Белозерье, Телепина, Медведовка, впоследствии и Городище, окончательно опустели. Население еврейское переехало в Смелу и Черкасы, и только небольшая часть зажиточных эмигрировала в другие города. Положение беженцев в нашем районе было в первое время прямо ужасающее. Количество евреев в Смеле

увеличилось на 25%. Уплотнение квартир превзошло всякую фантазию. Беженцы без белья, теплого платья и обуви ютились семьями в 7–8 чел. в одной комнате 4 на 4 аршина. Эти невозможные условия жизни, начиная с осени 1919 г., предоставили эпидемии тифа и других болезней вырвать у евреев, особенно у беженцев, еще несколько сотен жертв, ни в чем не повинных, никому не нужных.

Отношение украинской интеллигенции к погромам и к погромленным в Смеле можно назвать нейтральным: активного участия в погромах она не принимала, но никакой активности для предотвращения не проявляла. Что же касается остальных пунктов нашего района, то там, по словам очевидцев, были случаи активности агитаторского характера о погромах со стороны местной украинской полуинтеллигенции (Белозерье, Ротмистровка).

Самооборона организована в Смеле в октябре 1920 г. всего из 30 чел., имея 5–6 винтовок. Эта группа лиц старалась приобрести от обывателя, где только возможно, ружья за деньги. 13 марта 1921 г., благодаря поездке местных представителей в Харьков, центр санкционировал самооборону в Смеле и обещал возможное содействие. Сейчас в Смеле имеется до 600 чел. вооруженных в самообороне. Они несут гарнизонную службу, выставляя ежевечерне до 100 чел. на заставах и заменяя воинские части. Представители воинских частей относятся к еврейской самообороне дружелюбно и всячески поддерживают ее; отношение местных гражданских властей различно, в зависимости от состава людей в том или ином отделе.

Еврейское население относится в высшей степени дружелюбно к самообороне, видя в ней единственно возможную самозащиту и спасение от оперирующих в наших окрестностях банд. Христианское же население отчасти симпатизирует ей, отчасти боится ее. Самооборона состоит преимущественно из еврейских трудовых элементов, состав ее контролируется политтройкой из представителей местного паркома, совпрофа и рот участка терполкокруга. В карательных экспедициях самооборона участия не принимает. Списки жертв в погромах, учиненных

организованными бандами Григорьева, Деникина и Голого в нашем районе, без сомнения, не полны и неточны, потому что в период погромов ни погребальные братства, ни ЗАГС не могли быть на высоте, а в некоторых маленьких местечках таких учреждений или совсем не существовало, или [они] прекратили свое существование из-за отсутствия подходящих людей, которые занимались бы этим делом. Мы старались составить эти списки из таких местечек совместно с группой выходцев из этих мест и тщательно проверить их; и все-таки можем с уверенностью сказать, что число жертв, показанное нами в списках, менее действительного количества еврейских мучеников. Да будет легка им земля.

Заведующий информ[ационно]-статист[ическим] отделом

Книга погромов. Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны. 1918–1922 гг. : сб. док. / отв. ред. Л. Б. Милякова. Москва : РОССПЭН, 2007. С. 486–487.

**Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри
про діяльність єврейського пресового бюро**

19 серпня 1921 року

До pana Голови Директорії
Української Народньої Республіки
(Копія п.п. Голові Ради Народніх Міністрів та
Міністрові Закордонних Справ)

У відповідь на відношення від 15-го п/м., ч. 1031, маю за честь подати Вам, пане Голово, нищеслідуючі міркування та відомости:

1) Міністерство Єврейських Справ весь час давало і продовжує давати як через з'організоване ним Єврейське Пресове Бюро, так і іншими відповідними шляхами докладні відомости про становище на Україні і про необхідність для єврейського населення всіма силами підпирати і надалі український державний центр.

Що ж до наслідків цієї невпинної праці Міністерства, то вони, будучи взагалі цілком позитивними, зокрема залежали, розуміється, також від того, як почувало себе єврейське населення під нашою владою в той або інший час.

Пригноблене зовнішньою економікою та деспотизмом єврейське населення, натурально, прагнуло весь час до такої державности, якою з'являється Українська Народня Республіка.

Але, на превеликий жаль, деякі періоди нашої державности, завдяки злочинній роботі ворожих як українському, так і єврейському народів елементів, супроводжувалися такими сумними для єврейського населення подіями, які, руйнуючи дощенту добробут та життя його, просто фізично позбавляли всякої можливости постраждавші верстви деякий час бути активними чинниками нашої державности. При тому необхідно підкреслити, що навіть за часів усих сумних для єврейського населення подій єврейські народні маси в цілому, добре знаючи, що Українська Народня Республіка найбільш відповідає умовинам життя українського населення взагалі та

єврейського зокрема, приймали активну участь в боротьбі за українську державність, що, між иншим, констатовано і Вами, пане Голово, в ряді офіційних актів.

Коли ж восени минулого року наше військо почало звільняти рідний терен від ненависних єврейському населенню окупантів-більшовиків, вносячи з собою повний лад та спокій, то воно скрізь зустрічалось єврейським населенням з безмежною радістю. І, навпаки, надзвичайно велике було горе єврейського населення, коли наше військо повинно було тоді під напором переважаючих сил большевиків залишити рідний терен.

І це горе своє єврейське населення виявило в таких конкретних фактах, як залишення насижених місць та відхід разом з нашим військом з рідного терену за кордон. Причому це було явищем не випадковим, явищем не з боку лише окремих осіб, а з боку самих широких та різноманітних верств єврейського населення. З цим явищем єврейське громадянство в найкращий спосіб показало цілому світу, яке дійсне становище на Україні під владою большевицьких окупантів та наскільки воно рахує необхідним йти спільно з українським державним центром.

Необхідно далі констатувати, що таким же цілком позитивним настроєм до нашого державного центру проникнуті також і промислові єврейські групи, котрі свою діяльність в напрямку відновлення зруйнованого економічного життя на Україні звязують з поверненням влади нашої державности. Конкретним прикладом в цьому відношенні можуть служити, між иншим, збори українських євреїв, які недавно відбулися у Відні по ініціативі відповідних чинників як з боку Міністерства Єврейських Справ, так і певних єврейських промислових кол, і які цілком стали на ґрунт активного підпертя нашого державного руху.

Для того ж, щоби таке позитивне відношення різноманітних верств єврейського населення до нашої державности і на далі тільки ширилось та зміцнювалось, необхідно нам вжити всіх заходів, щоби майбутні події на Україні не несли в собі небезпеки перетворитися в жахливу хвилю

протиєврейських подій, до чого будуть, без сумніву, прямувати ворожі нашої державности елементи, аби таким чином позбавити наш визвольний рух можливости досягнути від майбутньої акції на Україні позитивних наслідків, а саму акцію остаточно здискредитувати в очах цілого світу.

2) Що ж до затрунутого Вами, пане Голово, питання про становище євреїв-біженців з України, то маю за честь подати слідувачі відомости:

Кількість єврейського населення, що емігрувало з України, не подається точному підрахункові, головним чином, через те, що ця еміграційна хвиля розפורшилась по цілій низці країн та держав. Приблизно ж емігрувало з України до Польщі за час до 1-го липня ц/р. коло 200 тисяч чоловік, а до Румунії коло 50 тисяч. Починаючи ж з 1-го липня кордони Польщі цілком замкнуті для збігців, якщо вони не можуть певними документальними даними доказати, що вони з'являються політичними емігрантами.

Стан, в якому всі ті біженецькі маси знаходяться, надзвичайно тяжкий, не дивлячись на те, що є досить багато різних інституцій, які мають своїм завданням допомогти цим нещасним, але не мають спроможности в повній мірі перетворити це завдання в життя, завдяки величезним розмірам, котрих досягла біженецька хвиля.

За останні часи почалась в досить широких розмірах робота по самоорганізації біженецької маси. Так, в місцях її розташування складаються землячества, котрі об'єднуються у відповідні спілки та угруповання, які разом з відповідними ж організаціями та чинниками і провадять свою працю по допомозі біженцям.

Допомога ця виявляється, головним чином, в підшукуванні та улаштуванні помешкань, видачі хліба та деяких продуктів та в деякій мірі і одягу. Звернено особливу увагу на улаштування належної лікарської допомоги. Відкриваються хлібопекарні, в котрих працюють самі ж біженці. Зокрема звернено увагу на підшукування відповідної праці для біженців, з якою метою улаштовуються також різного виду майстерні. Багато праці

покладається також на забезпечення дітей-сирот і на відкриття відповідних притулків для них.

Необхідно, накінець, підкреслити, що пануючим настроєм цілої маси євреїв-біженців з України з'являється очікування менту можливо скоршого повернення разом з нашою державністю на звільнену від большевицької окупації батьківщину, щоби мати можливість продовжувати вкупі з українським народом мирну працю по відбудові цілого життя нашої зруйнованої країни.

П. Красний, Міністр Єврейських Справ

В. о. Директора Департаменту Загальних справ [підпис нерозбірливий]

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 129–132.

FOR AUTHOR USE ONLY

**Договір
Жаботинський–Славинський**

4 вересня 1921 року

[Зворотний переклад з німецької мови].

4 вересня н. ст. 1921 року в місті Карлсбаді у готелі «Олімпік Паляс – готель» завершено принципівий договір між підписаними Максимом Антоновичем Славинським і Володимиром Євгеновичем Жаботинським на наступних основах:

1) У військових з'єднаннях Української Народної Республіки, відділі української державної жандармерії, буде створена автономна жидівська жандармерія перехідного характеру, з спеціальним завданням охороняти жидівське населення в місцевостях, зайнятих армією Української Народної Республіки.

2) Жидівська жандармерія не бере жодної участі у військових акціях.

3) Жидівська жандармерія буде спеціально підібрана жидівською організацією на її власну відповідальність, до цієї формації жидівської жандармерії не належить приймати лише комуністів.

4) На чолі жидівської жандармерії має стояти жид у погодженні між вищезгаданими організаціями і Головним командуванням армії Української Народної Республіки.

5) Комендант жидівської жандармерії, згідно з загальними принципами, є підпорядкований командуванню української жандармерії. Він має право прямого контакту з командою Генерального штабу, якій підпорядкована вся жандармерія по лінії військових операцій, або з іншою особою, якій буде підпорядкована українська жандармерія.

6) Члени жидівської жандармерії мають усі права української жандармерії і, згідно з законом, як і вона, однаково відповідальні за свою поведінку.

7) Жидівська жандармерія, як і українська жандармерія, вступає безпосередньо за військом Української Народної Республіки в окуповану територію і виконує свої спеціальні завдання безпосередньо після опанування армією Української Народної Республіки місцевостей з жидівським населенням.

Територіальний поділ й інші розподіли функцій будуть встановлені на підставі попередньо виробленого плану, який буде узгоджений з командуванням жидівської жандармерії і підтверджений Генеральним штабом у рамках згаданого плану.

Акція жидівської жандармерії є автономна.

Додаток: Головне військове командування Української Народної Республіки повторює свій наказ про безумовну заборону будь-яких актів насильства супроти християнської і жидівської людности, навіть у випадку, коли акти насильства мали б бути виконані перед приходом війська Української Народної Республіки. Подібні акти насильства будуть розглядати військові польові суди, які у своєму складі, по можливості, мусять мати представників як християнської, так і жидівської людности.

Підписані зобов'язуються, кожний у своєму обсязі, негайно використати всі можливості, щоб здійснити цей план.

Технічні подробиці становитимуть підставу дальших переговорів.

Підписали: Максим Славинський, Володимир Жаботинський.

Сучасність. 1976. Ч. 10 (190). С. 115–116.

**Звіт М. Славинського про переговори з В. Жаботинським
щодо створення «жидівської жандармерії»**

16 вересня 1921 року

Копія

У. Н. Р.
Надзвичайна Дипльомат.
Місія в Чехословаччині.
16-го Вересня 1921 р.
Прага
аа 825 о. к.

ДОКЛАД

Зносини з сіоністами

В кінці липня, як я писав, в Празі відбулися приготівчі засідання Центр. Виконав. Комітета Сіоністів, щодо Конгресу. Серед сіоністичних лідерів був відомий у нас діяч В. Е. Жаботинський тепер член Центр. Викон. Сіон. Комітета і шеф їхньої інформаційної служби (під їх впливом 450 щоденних газет у цілому світі), з яким я мав два побачення. Як старі приятелі ми обговорювали принципово справу, як налагодити попсовану жидівську світову опінію щодо Українства. Я дав йому весь матеріял який мав, а крім того ми напали на думку про заснування жидівської жандармерії.

1-го вересня почався світовий Сіоністичний Конгрес в Карлсбаді. Я був у Карлсбаді двічі: 29-го, 30-го і 31-го серпня і 3-го та 4-го вересня. Першу конференцію з Жаботинським я мав 30-го серпня в присутности нашого Берлінського посла п. Романа Стоцького. Дальші конференції відбулися 30-го і 31-го серпня, але вже без нього. Ми зговорилися, щодо тактики серед членів конгресу, я передав своє привітання (прилога, яке було прочитане в перший день конгресу і викликало дуже добре вражіння на цілому конгресі).

Моє привітання і наші конференції уже самі собою мали цей добрий наслідок, що спинили одну неприємну для У. Н. Р. акцію, а іменно, – велика група східноєвропейських і англійсько-американських сіоністів хотіла при

обговоренню питання про погроми на Україні виставити військо і уряд У. Н. Р. винувниками цих подій, покликаючись головним чином на інформації з «Українського Прапора» і інших галицьких видань – бо, як вони говорили, то самі українці про себе пишуть. Акція цієї групи була погашена моїми і Жаботинського інформаціями і поясненнями.

Між 31 серпня і 3-ім вересня йшло обговорення нашої з Жаботинським думки про жидівську жандармерію в сіоністичних групах. Прийшли до постанови:

Справу жидівської жандармерії і переговори з Урядом У. Н. Р. бере на себе окрема організація, яка стоїть поза межами сіоністичної організації, бо сіоністи організація світова, в складі якої є групи близькі до комуністів... Ця організація бере на себе і підготовчі видатки, а жидівська жандармерія приходить на утримання У. Н. Р. з моментом вступу її на територію України.

Згода наша вилилась в принципіальний проект (прилога) підписаний мною і Жаботинським.

В останніх конференціях, де зредаговано наш проект, приймав участь, між іншим, англійський полковник Патерсон, який дуже гаряче поставився до цієї справи і обіцяв всю свою допомогу, а він впливова людина в Англійському та закордонному міністерствах.

Поза тим, що не написано в проекті, зазначу думки, які висловлювалися лідерами сіоністів: «Нам треба звязати українських жидів і українців і на щастя і на біду на завше». Колиб практично з цього і не вийшло великої справи, то моральні наслідки цього для співжиття обох народів не можна переоцінити» і так далі.

Дальші переговори, що справи мусять вестись головою названої організації (правдоподібно то буде Темкин) і відповідними чинниками У. Н. Р.

М. Славинський.

З оригіналом згідне: Начальник Канцелярії Директорії.

Сучасність. 1976. Ч. 10 (190). С. 114–115.

**Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри
про приєднання євреїв в Україні до повстання
проти більшовицької влади**

9 листопада 1921 року

У.Н.Р.

Міністр

Єврейських Справ

9 листопада 1921 р.

До Пана Голови

Директорії У.Н.Р.

У відповідь на Ваш шановний лист від 15 б[іжучого] місяця, маю за честь подати Вам, пане Голово, низчезазначені інформації про українсько-єврейські взаємовідносини в звязку з подіями, які мають зараз місце на теренах нашої Батьківщини:

1) всі відомости, котрі все більше і більше надходять з ріжних місцевостей України від надзвичайно поважних та відповідальних єврейських громадських джерел, в один голос свідчать про те, що широка хвиля співчуття та активного співділання з боку єврейських народніх мас іде назустріч розпочавшомуся нашому визвольному рухові. Не дивлячись на жахливі репресії, які більшовики внаслідок розвернувшихся подій приміняють зараз на Україні між иньшим до єврейського населення, останне цілком одверто виявляє свої сприяючі настрої до цих подій, проявляючи це в життя в цілій низці конкретних фактів. До цих проявів, яко ілюстрацію, треба віднести, наприклад, повстанчу частину лікаря Рабиновича, котра оперує на Поділля, численне приєднання до повстаньчого руху на Херсонщині євреїв разом з німецькими колоністами, співділання євреїв з повстанцями на Київщині і т. д. Таке відношення єврейського населення України до почавшогося повстаньчого руху є, як свідчать про те вищезазначені відомости, наслідком не тільки того, що цей рух має скинути ярмо большевицьких окупантів також і з шеї всієї частини населення України, але, зокрема, ще і тим, що, як вже досі виявилось, повстаньче командування вживає відповідних заходів не дати

ріжним злочинним елементам провокувати повстанський рух та направити його в бік погромних подій, хоча в пресі були занотовані два випадки спроби до протиеврейських ексцесів з боку деяких повстанських груп (для в'яснення правдивості цих відомостей мною вживаються відповідні заходи), все ж таки можна констатувати, що єврейська опінія все більше приходить до переконання в стремлінні проводирів повстання не допустити ні в якому разі до погромних явищ. І якщо повстанчому командуванню вдасться провести цю свою протипогромну лінію діяльності до кінця, то можна з певністю сказати, що всебічна підтримка нашого визвольного руху з боку як єврейського населення України, так цілої єврейської опінії за кордоном взагалі цілком забезпечена.

2) В зв'язку з розпочавшимися подіями мною були вжиті відповідні заходи до належного впливу на єврейську опінію у Варшаві та інших місцях за кордоном, що дало вже досить позитивні наслідки. Заходи ці продовжуються, як за кордоном, так, по можливості, і на Україні.

3) «ТДПРЕС» розвертає інтенсивну діяльність в напрямку українсько-єврейського співділення. Думки, які висловлені Вами у Вашому листі, будуть мною всебічно використані через «ТДПРЕС».

З правдивою пошаною П. Красний.

З оригіналом згідно. За начальника канцелярії Директорії Иножарський

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 132–134.

**Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри
про підготовку спеціальної літератури
про українсько-єврейські відносини**

19 грудня 1921 року

Голові Директорії УНР

Високоповажний пане Голово!

Надзвичайної ваги справа, якій Ви, Пане Голово, присвятили одержаний 12-го цього місяця шановний лист Ваш, була мною на протязі останнього тижня обміркована на кількох довірочних нарадах з належними відповідальними єврейськими чинниками з метою намічення найкращих шляхів для переведення її в життя.

Міркування, що висловлюються Вами, Пане Голово, відносно потреби створення спеціальної літератури, яка вияснила би та поглибила в свідомости громадянства справу українсько-єврейських відносин, цілком поділяється також і Міністерством Єврейських Справ.

І виходячи з цих саме міркувань, особи, які входять чи входили в склад Міністерства, або близькі до нього по своїй ідеології, користуючись перебуванням зараз на еміграції, присвячують певний час своєї праці сфері літературній. Причому темами всіх цих літературних творів служать український визвольний рух та єврейсько-українські відносини в зв'язку з цим рухом.

Так, окрім упомянутих Вами, Пане Голово, книжки п. Гольдельмана та майбутнього видання п. Марголіна, вийшла недавно книжка п. Гуменера, яка написана популярною єврейською мовою та уявляє з себе огляд подій на Україні взагалі та на Поділлію зокрема за 1919-ий та 1920-ий роки. Книжка ця поширюється серед всіх тих, хто цікавиться українським визвольним рухом та українсько-єврейськими взаємовідносинами, тим більше, що автор цієї книжки

– п. Гуменер був у 1919-м та 1920-м роках одним з відповідальних працівників Міністерства Єврейських Справ.

Далі, готується до видання серйозна праця радника Міністерства Єврейських Справ п. Драхлера, в якій автор поставив собі завданням дати огляд життя на Україні взагалі та українсько-єврейських відносин зокрема, починаючи приблизно з 1914-го року, переходячи з тим до аналізу українського визвольного руху та українсько-єврейських відносин з початку 1917-го року і кінчаючи подіями останнього часу.

На ту ж тему намічаються деякі літературні твори ще і іншими особами, що стоять на ґрунті співділання з українським визвольним рухом.

Міністерство цілком поділяє також Вашу, Пане Голово, думку про необхідність використання в цьому напрямкові відповідних літературних сил. В цьому відношенні як Міністерством, так і відповідними громадськими організаціями, були вже і раніше прийняті певні кроки.

В міру можливости, праця ця буде провадитись і надалі.

Міністр єврейських справ П. Красний
19 грудня 1921 р.

Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. [вид. 2-ге, допов.]. К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 134–136.

**Рапорт т.в.о. командувача 1-ю Запорізькою стрілецькою дивізією
полковника Мазюкевича генералові Вовкові
про боротьбу проти погромних акцій**

4 березня 1922 року

Тасмно

У. Н. Р.

Т. в. о. Командуючий

ДО ПАНА ГЕНЕРАЛА ВОВКА

1-ї

ЗАПОРОЖСЬКОЇ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ

4 березня 1922 р.

Ч. 92 / т

РАПОРТ

Стржалково

Згідно копії припису пана Головного Отамана, надісланому при надпису начальника Загальної управи військового міністерства за ч. 316 з дня 10 жовтня 1921 р., доношу, що докладних відомостей про факти припинення нашими частинами погромних акцій на терені України в даний мент доставити неможливо, дякуючи відсутности багатьох старих старшин дивізії, що брали безперервну участь в акціях, що проводила Запорожська дивізія, починаючи з перших днів визвольної боротьби.

Шляхом запитів командирів частин дивізії та окремих старшин, вдалося зібрати невеликі по змісту, але правдиві відомости, про які й докладаю:

I. Відомости дані старшим старшиною збірної батареї дивізії сотником Гришко Григорієм:

а) під час керування батареєю при 1-й Запорожській республіканській дивізії в 1918 р., коли частини Армії У.Н.Р. були на ст. Тальне, був випадок пограбування козаком батареї сотника Гришко – Касянюком селянина м. Тальне, прізвища котрого сотник Гришко не пам'ятає.

Козак Касянюк забрав у селянина 500 крб. грішми і 2 пари селянської білизни, що властиво й послужило аргументом обвинувачення козака Касянюка в грабїжництві.

Сотником Гришко козак Касянюк був арештований і відправлений до коменданта станції і разом з цим поданий рапорт командирові Богданівського полку призначення Військово-польового суду. Судом, зібраним у складі: голови полковника Кіріченка і членів: двох сотників, одного хорунжого і одного козака батареї винесено вирок: «Покарати козака Касянюка смертною карою через розстріл, а утримання його внести на погашення забраних грошей у селянина.

Суд складений був у день грабунку і через 12 годин козак Касянюк був розстріляний.

б) козак батареї сотника Гришко – Винник за ограбування і помордування місцевого жида в Галичині був сотником Гришко арештований і про вчинок його було донесено командирі 1-ої Запорозької стрілецької дивізії.

На рапорті командира дивізії була накладена резолюція: «Покарати злочинця по закону і донести».

Рапорт з резолюцією командира дивізії сотником Гришко був представлений командирові Кінно-горного артилерійського дивізіону, котрим було призначено Військово-польовий суд.

Зібраним Судом під головуванням полковника Красулі в складі 4-х членів – старшин, було винесено вирок: «Козака Винника покарати смертною карою через розстріл. Підстава: Наказ по діевій Армії ч. 3».

Козака Винника розстріляно в селі Крилос у Галичині. Зазначений випадок трапився в 1920 р., коли Армія У.Н.Р. була на Дністрі в Галичині...

II. Відомости, дані командиром кінного Чорних Запорозжців полку полковником Дяченком Петром:

Під час останнього відступу кінних Чорних Запорозжців полк знаходився в складі Сводно-козачої дивізії осаула Яковлева. 18 листопада 1920 р. дивізія підходила до м. Проскурова з боку Деражні. По донесенням м. Проскурів було зайнято ворогом. Вирішено було вести наступ, але бійки не було, бо ворог довідавшись, залишив місто. Перший ввійшов до міста Волчанський драгунський полк, який розпочав погром жидівського населення м. Проскурова. До Волчанського полка приєдналися і решта частин дивізії.

Полковник Дяченко на чолі з полком був висланий з метою захвату (з початку операції) в бік Ружичної, завдяки чому й прийшов до м. Проскурова, спізнившись приблизно на годину. Штабу дивізії в місті вже не було, а частини дивізії Яковлева, що залишались ще, «господарювали» в жидівських мешканнях.

Полковником Дяченком зразу ж по вступі до міста було віддано наказ негайно припинити грабунки. Багато козаків інших частин дивізії було «випорото», і всі частини в скорому часі були виведені з міста.

Населення дякувало старшинам і козакам кінного Чорних Запорожців полку...

Полковник Мазюкевич

Т. в. о. начальника штабу підполковник

[підпис нерозбірливий]

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 61–61 зв.

**Донесення підполковника Армії УНР Поготовка
полковнику Садовському про захист українськими підрозділами
єврейського населення м. Волочиська від погромів**

8 листопада 1922 року

Таємно

Ч. 119/т

Полковнику Садовському

Під час відступу нашої армії в 1920 р. 21-го листопада в м. Волочиську, крім Українських частин скупчилися відділи генерала Перемикіна, графа Паліна та осаула Яковлева.

Коли більшість українських частин перейшла річку Збруч, в м. Волочиську почалися грабунки та насильства над місцевим населенням з боку вищезгаданих відділів російських формацій. Під час цих ганебних подій було навіть кільканадцять смертей з боку цивільного жидівського населення Волочиська.

Від жандармерії були вислані патрулі, які й припинили цей погром.

Коли настала черга жандармерії залишити рідний терен, до мене прибула делегація від місцевого жидівського населення з проханням побути ще хоч трохи в місті, аби не лишити їх без захисту.

На прохання делегації для встановлення ладу й спокою в місті була залишена одна сотня жандармерії, котрій у деякій мірі й удалося стати на захист жидівського населення

Сотня ця оставалася в місті до останньої хвили, поки не перейшли на польський терен всі російські відділи.

Більше відомостей про погроми у мене нема.

Підполковник Поготовко

Поручник Скворців

Оригінал. Рукопис.

**Витяг із листа пана інженера Єфрема Плюща
до пана М. М. Ковальчука з Відня**

11 листопада 1927 року

«Позавчора до мене на службі заходив п. Жуковський – руховик, рекомендований на службу А. В. Лукашевичем і Рановим, і зробив таку заяву: кілька днів тому до нього, а раніше до його жінки – українки звернулися жидівські посланці з пропозиціями їхати в Париж з метою давати свідчення в процесі Шварцбарта проти С. Петлори, а саме – показати, що Проскурівська різня зроблена згідно розпорядження С. Петлори. За це він, Жуківський, одержить 5000 доларів. Жуківський під час різні в Проскурові не був, – виїхав до Кам'янця П., але жиди переконують його підтвердити заяви коменданта Проскурова Петріва і коменданта Червоного Датського Хреста Пшанівського, котрі були свідками різні, а кілька днів пізніше чули, як С. Петлора дякував виконавця різні Самусенка «за стисле виконання його (Петлори) розпорядження». За це Петрів одержав чи має одержати від жидів 10 000 доларів, а Пшанівський значно більше, крім того Пшанівський має виголосити про це в Варшаві і в інших дуже великих містах відчити з умовою, що половина чистого збору іде на його користь.

Жуківський просив у мене поради, як йому реагувати на ці жидівські провокації. Не знаючи ближче п. Ж., я йому відповів, що треба робити то, що йому підказує сумління; я б на його місці зробив про цю ганебну працю жидівську, про спокусу бідних людей продати свою честь і совість за велику суму грошей – заяву до У. Ц. К. особисто і листовно (на папері) до слідчого в цьому процесі, можна також оголосити в пресі українській, польській, московській, французькій, або навпаки прикинувся б, що згодився на їх пропозицію їхати до Парижу, взяв би гроші в повній сумі, а на суді показав чисту правду, хай жиди порадуються, бо з ними треба боротися їх же методами. Каже, що жиди не такі дурні і без гарантій гроші не видадуть. Обіцяв він зголоситься до Вас, п. Сальського, або Лукашевича, щоб докладно

оповісти, як саме жиди його спокушали. На мою думку треба було б викликати його, а також його жінку, котра в Варшаві, і буває в У. Ц. К. і записати все, що вони знають про цю справу і надіслати до Парижу. Правда, жиди так всіх залякали, що люди без міцних переконань і великого національного почуття бояться виступати проти них, кажучи – «моя хата з краю, я нічого не знаю».

За згідність:

Член керо́вник секції правничої [підпис]

Секретар [підпис]

[Печатка, де міститься напис: «Український Центральний Комітет в Річі Посполитій Польській»]

Машинопис.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 70–70 зв.

FOR AUTHOR USE ONLY

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	1 0
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ	15
Грушевський М. Народностям України.....	15
Відозва Української Центральної Ради «До української людности» ..	18
Заклик Українського генерального військового комітету до українських вояків	20
Чисельний склад Української Центральної Ради.....	21
Інструктивний лист Генерального секретарства внутрішніх справ губерніальним і повітовим комісарам, губерніальним правлінням і городським управам України з наказом керуватися вказівками товариша генерального секретаря єврейських справ у питаннях єврейського релігійного життя	23
Циркуляр генерального секретаря внутрішніх справ проти погромної агітації	24
Солдатські погроми.....	25
Погром у м. Котельно	26
Відозва С. Петлюри проти погромів і анархії.....	28
До подій у м. Судилково.....	29
Список погромлених пунктів.....	30
Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію	32
Заява народного міністра єврейських справ Мойсея Зільберфарба про звільнення.....	35
Телефонограма Літинського повітового комісара Центральної Ради подільському губернському комісарові про збройну боротьбу селян повіту з польськими легіонерами*	36
Закон Центральної Ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері*	38
Доклад Народного міністерства єврейських справ до Ради Народних Міністрів про асигнування 500 000 карбованців на видання шкільних підручників для єврейських шкіл. З них 130 000 на власну єврейську друкарню для потреб Міністерства єврейських справ	39
Повідомлення Бюро інформації Генерального штабу про грабунки й бешкети польських військ	41
Кількість єврейського населення України та кількість дітей шкільного віку на 1 січня 1917 р.	42
Повідомлення начальника Ольгопільської повітової міліції подільському губернському старості про збройну сутичку селян с.	

Баланівка з польськими легіонерами.....	43
Із донесення співробітника Освідомлюючого відділу подільському губернському старості про діяльність Вінницького комітету більшовиків	45
Постанова Директорії Української Народної Республіки.....	48
Наказ Головного Отамана українських республіканських військ Симона Петлюри волосним, повітовим та губернським управам щодо негайного і рішучого припинення мародерства і грабежів	49
Звернення Директорії УНР до українського народу	50
Із подання прокурора Житомирського окружного суду прокуророві Київської судової палати про повстання в м. Житомирі за владу рад.	52
Постанова Ради Народних Міністрів УНР про асигнування 3 000 000 карбованців для допомоги постраждалому від погромів єврейському населенню.....	54
Закон про відновлення національно-персональної автономії	55
Телеграма Головного отамана Армії УНР С. Петлюри до Миргородського штабу отамана Сушка про розслідування єврейського погрому на станції Яреськи, запобігання подібним експесам у майбутньому та кримінальне переслідування винних	56
Наказ по Запорізькій козацькій бригаді Українського республіканського війська імені Головного отамана Петлюри	57
Закон Західно-Української Народної Республіки про мови на її території	59
Постанова про заснування окремої Слідчої комісії для проведення слідства в справі погрому 15–16 лютого 1919 року в м. Проскуріві й 17 лютого в м. Фельштині Проскурівського повіту.....	60
Урядове звернення Директорії УНР про недопустимість єврейських погромів в Україні, які провокують більшовики	61
Урядове звернення до українського народу	63
Лист голови Ради Народних Міністрів УНР до міністра юстиції з вимогою зробити все для того, щоб погромні злочини були негайно розслідувані, а винуваті притягнуті до відповідальності.....	64
Наказ Головного управління військ УНР № 259 із оголошенням наказу № 77 від 10 квітня 1919 р. про припинення погромної агітації у військових частинах*	65
Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування єврейських погромів	67
Постанова Ради Народних Міністрів про боротьбу з протиеврейською погромною агітацією.....	71
Телеграма Головного Отамана військ УНР С. Петлюри коменданту	

тилу з вимогою негайно розстрілювати провокаторів, що підбурюють козаків до єврейських погромів, і повідомляти про це населення.....	73
Комюніке Головного Отамана Петлюри.....	74
Повідомлення про зустріч єврейських діячів із Головою Директорії С. Петлюрою в м. Кам'янці-Подільському	76
Подяка Оринінської єврейської громадської управи в. о. державного інспектора постачання А. Бібікові за його енергійну працю.....	86
Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму С. Петлюри щодо рішучої боротьби з більшовицькими провокаторами єврейських погромів.....	87
Глушківський Т. Стережіться провокацій! (Чому і хто нас підбиває на погроми?). – Кам'янець на Поділліу: Вид. Міністерства преси й інформ. У. Н. Р., 1919. – 8 с.	89
Наказ головного державного інспектора В. Кедровського державним інспекторам Армії УНР розгорнути найрішучішу боротьбу проти пограбувань та погромів.....	95
Урядове звернення 7 серпня 1919 р. до громадян та робітників-євреїв України	96
Урядове повідомлення з 15 серпня 1919 р.....	99
Указ Ради Народних Міністрів Української Республіки з 18 серпня 1919 р. (Протокол засідання № 171).....	100
Наказ Головної команди військ УНР Ч. 131.....	103
Резолюція, прийнята засіданням Єврейської соціал-демократичної партії в Кам'янці-Подільському	105
Відозва Головного отамана С. Петлюри до українських військ, спрямована проти погромних дій.....	107
Телеграма голови Бердичівської єврейської громадської управи Червоненкіса до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри про становище в повіті.....	111
Телеграма подільського губернського комісара міністрові внутрішніх справ Директорії УНР про грабежі й насильства польських легіонерів	112
Телеграма голови Управи Погребищенської єврейської громади Гарника Головному Отаманові військ УНР Петлюрі з проханням залишити для охорони міста коменданта Супруненка.....	113
Розповідь очевидця про погроми, безчинства і грабежі денікінців при захопленні ними м. Ніжина Чернігівської губернії і про тимчасове зайняття Ніжина червоними партизанами.....	114
Лист академіка В. І. Вернадського редактору газети «Приазовський край»	116

Шульгин В. В. Пытка страхом.....	118
Лист І. Цангвіля до українського уряду.....	120
Повідомлення про погром, вчинений денікінцями у м. Черкасах Київської губернії.....	121
Лист-подяка командирові 4-ї Стрілецької бригади полковникові П. Шандруківі від єврейської міської громади Озаринців Могилівського пов.	122
Лист міністра закордонних справ УНР до міністра єврейських справ УНР.....	123
Лист міністра закордонних справ УНР до військового міністра УНР.....	124
Наказ командування армії УНР про боротьбу з протиеврейською погромною агітацією.....	126
Наказ командувача Окремої кінної дивізії полковника І. Омеляновича- Павленка про коректне ставлення вояків до всіх національностей Галичини та про особисту відповідальність командирів за будь-які безпорядки.....	128
Лист Голови Директорії УНР Симона Петлюри до міністра єврейських справ П. Красного з проханням дати роз'яснення для зарубіжних єврейських кіл щодо ситуації з єврейськими погромами в Україні ..	131
Розписка міністра єврейських справ УНР П. Красного про одержання 15 тисяч польських марок, пожертвуваних С. Петлюрою на допомогу єврейським біженцям з України.....	133
Лист командувача Дієвою армією УНР до міністра закордонних справ УНР.....	134
Зведення № 6 Особливої наради при головнокомандувачу Збройними силами Півдня Росії «Положение на Украине к 10 марта 1921 г.» (витяги).....	136
Звернення С. Петлюри до населення України із закликом не допускати єврейських погромів.....	138
Рапорт т.в.о. командувача дивізією генерал-хорунжого Яшніченка командувачу Армії УНР про вжиті заходи по боротьбі з погромами.....	141
З записки Інформаційно-статистичного відділу Київської комісії Єврейського громадського комітету з оглядом подій в м. Сміла Київської губ. і Смілянському районі в 1919 – червні 1921 р.	142
Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про діяльність єврейського пресового бюро.....	145
Договір Жаботинський–Славинський.....	149
Звіт М. Славинського про переговори з В. Жаботинським щодо створення «жидівської жандармерії».....	151
Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про	

приєднання євреїв в Україні до повстання проти більшовицької влади	153
Лист міністра єврейських справ УНР П. Красного до С. Петлюри про підготовку спеціальної літератури про українсько-єврейські відносини	155
Рапорт т.в.о. командувача 1-ю Запорізькою стрілецькою дивізією полковника Мазюкевича генералові Вовкові про боротьбу проти погромних акцій	157
Донесення підполковника Армії УНР Поготовка полковнику Садовському про захист українськими підрозділами єврейського населення м. Волочиська від погромів	160
Витяг із листа пана інженера Єфрема Плюща до пана М. М. Ковальчука з Відня.....	161

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

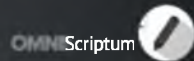
Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

KS OmniScriptum Publishing
Brivibas gatve 197
LV-1039 Riga, Latvia
Telefax: +371 686 20455

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

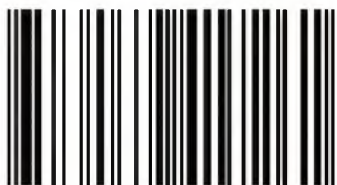
FOR AUTHOR USE ONLY

Політика українських урядів 1917–1921 рр. у сфері міжетнічних відносин. Кн.2

Досліджено процес формування поліетнічного складу населення України, його соціальної структурованості, виробничої зайнятості та суспільного поділу праці, рівня урбанізованості й освіченості, політико-правового становища напередодні Української революції. Зроблено порівняльний аналіз політики українських державних формувань окресленого періоду щодо забезпечення громадянських прав і свобод, умов етнокультурної самобутності та політичного розвитку іноетнічного населення, простежено еволюцію ідеї національно-персональної автономії, досліджено основні нормотворчі та інституційні заходи, які здійснювали урядові структури для забезпечення фізичних прав. Зіставлено рівень політичної мобілізації окремих національних меншин, їхнє ставлення до українського державотворення та участь у представницьких і виконавчих органах влади, а також розбудови етнічними спільнотами національно-персональних автономій та їхніх досягнень, насамперед у законодавчій, інституційній, етнокультурній сферах, набутті досвіду державотворення.

Микола Лазарович – доктор політичних наук, професор, директор Центру інформаційної аналітики, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Тернопільського національного економічного університету. Досліджує політичну історію українського визвольного руху 1914–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр., українсько-російські відносини.

978-613-9-41726-1

Globe
EDIT